

Қазақ спорт және туризм академиясы

ӘОЖ: 796:37.015.3

Қолжазба құқығында

КОЛДАСБАЕВА БАГИЛА ДЖУМАБАЕВНА

**Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық
элеуетін дамыту**

6D010800 – Дене шынықтыру және спорт
«8D014 – Жалпы дамудың пәндік мамандандырылған
педагогтарды даярлау»

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші
PhD докт., қауымдаст.
проф. Дошыбеков А.Б.

Шетелдік ғылыми кеңесші
PhD докт., проф.
Мехмет Гунай
(Анталия қ., Түркия)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
АНЫҚТАМАЛАР.....	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	5
КІРІСПЕ.....	6
1 БОЛАШАҚ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНЫНЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ – ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	19
1.1 Жоғары мектепте мамандарды даярлау үрдісінде акмеологиялық амалды дамыту.....	19
1.2 «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» ұғымының мәні мен құрылымы.....	32
1.3 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдіснамалық тұғырлары мен қағидалары.....	42
1.4 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі.....	51
Бірінші тарау бойынша тұжырым.....	63
2 ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ.....	65
2.1 Зерттеу әдістері.....	65
2.2 Зерттеудің ұйымдастырылуы.....	66
Екінші тарау бойынша тұжырым.....	71
3 БОЛАШАҚ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНЫНЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК- ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРЫ.....	72
3.1 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың диагностикасын ұйымдастыру.....	72
3.2 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі.....	80
3.3 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесінің тиімділігін эксперименттік негіздеу.....	104
Үшінші тарау бойынша қорытынды.....	124
ҚОРЫТЫНДЫ.....	125
ПРАКТИКАЛЫҚ ҰСЫНЫСТАР.....	128
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	130
ҚОСЫМШАЛАР.....	145

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертацияда қолданылған стандарттар:

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 27 шілде 2007 жыл, №129-VII ЗРК (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 27.06.2022 ж.)

Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт туралы Заңы (2021 жылғы 11 мамырдағы, № 65-VI өзгерістер мен толықтырулармен).

Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спорт саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №251 қаулысы.

Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №293-VI «Мұғалім мәртебесі туралы» Заңы

«Дені сау ұлт» әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау» ұлттық жобасы ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №725 қаулысы.

ГОСТ 7.32 – 2001. Ғылыми-зерттеу жұмыс туралы есеп. Құрылымы және рәсімдеу ережесі.

ГОСТ 7.1 – 2003. Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастыру ережелеріне қойылатын жалпы талаптар мен талаптар.

МЖБС Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары біліми министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі №2 бұйрығына 1-қосымша.

«Педагогтің кәсіби стандарты» «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, 2017 жылғы 8 маусымдағы №133 бұйрығы.

Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы.

«Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік іргетасы» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2021 жыл 1 қыркүйек.

«Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2022 жыл 1 қыркүйек.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертацияда өзіндік анықтамаларына ие келесі терминдер қолданылады:

Акме – тұлғаның шарықтау шыңына жетудегі ең жоғары нүктесі, оның барысында тұлғаның ересектік деңгейі, ең жоғары жетістіктері, мүмкіндіктері мен әлеуетінің жоғары дамуы өз ересек шағымен толық сәйкес келу құбылысы [1].

Акмеолог – адамның кәсіби және тұлғалық дамуын акмеологиялық негізде қамтамасыз ететін, өзіндік іс – әрекетті қамтамасыз ететін, психологиялық даярлық бағыты бар маман [2].

Педагогикалық шеберлік – оқу мен тәрбие өнері ретінде, тұлғаның мүмкіндіктерін, негзгі сапаларын, дүниетанымын жан – жақты дамытатын оқу – тәрбие жұмысының барлық түрлерін бағдарлайтын кәсіби дағдылар [3]

Профессионал – кең мағынада бұл қызметтің кәсіби деңгейінің жоғары көрсеткіштеріне, жоғары кәсіби және әлеуметтік мәртебесіне, қарқынды дамып келе жатқан тұлғалық және қызметті нормативтік реттеу жүйесіне ие кәсіби қызмет субъектісі; ол өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жетілдіруге, әлеуметтік оң мәнге ие жеке және кәсіби жетістіктерге үнемі назар аударады [4].

Кәсіби құзыреттілік – маманның негізгі құзыреттілігі ретінде кәсіби іс-әрекет көптеген түрлерін (кәсіпке деген тұтас қатынас, тұлғалық қатынас, тұжырымдамалық қатынас, өз әрекетін бағалау, қызметтер мен міндеттерді орындау кезіндегі технологиялық, кәсіби этика, өзіндік даму, өзіндік түзету, өзін – өзі ұйымдастыру амалдарын игеру) іске асыруға мүмкіндік беретін құрылым [5].

Акмеологиялық әлеует – құндылық, мотивациялық, рефлексиялық, бағалаушылық, когнитивті, операциялық құрамдас бөліктерді өз бойына топтастырған динамикалық жүйе. Акмеологиялық әлеует тұлғаның ерекше қасиеттері, қабілеттері, алғышарттары, мүмкіндіктері болуын қамтамасыз етеді [6].

Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті – саналы түрде кәсіби және тұлғалық өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі тәрбиелеудің жоғары деңгейіне жетуге даярлығы, үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылысы, рефлексиялық құзыреттілігі, әрбір білімалушының табысы мен денсаулығын қамтамасыз ету үшін гуманистік көзқарасқа негізделген өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі реттеу стратегиясын, құралдарын, тетіктерін меңгеруі [7].

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚазСТА	-	Қазақ спорт және туризм академиясы
АӨМУ	-	Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
БТ	-	Бақылау тобы
ЭТ	-	Эксперименттік топ
ДШжС	-	Дене шынықтыру және спорт
СӨЖ	-	Студенттің өзіндік жұмысы
СОӨЖ	-	Студенттің оқытушымен өзіндік жұмысы
H_0	-	Нөлдік жорамал
H_1	-	Балама жорамал
P	-	Айырмашылықтар сенімділігінің деңгейі
$\bar{x}$	-	Жиынтықтың орташа арифметикалық шамасы
s^2 немесе SD	-	арифметикалық мәннен ауытқу дәрежесін анықтау белгісі
s немесе SE	-	іріктеудің таралуын сипаттайтын мән, өлшемді іріктеуден есептелетін таңдаманың орташа стандартты ауытқуы
t	-	Студенттің критерийі
f	-	Еркіндік дәрежесінің саны $f=n-1$ ретінде есептеледі.
z	-	Уилкоксонның t – критерийінің стандартталған мәні
НҚА	-	Нормативті құқықтық актілер
ҒЗЖ	-	Ғылыми зерттеу жұмыстары

КІРІСПЕ

Зерттеу өзектілігі. Жаңа тұрпатты мамандарды даярлау мәселесі әр сала бойынша үздіксіз жаңаруды қажет ететін мәселелердің бірі, маман бойындағы жаңа міндеттемелер мен сапалы кәсіби білім оның негізгі көрсеткіштері бола алады. Ізгілік ортасына негізделген жеке тұлғаға бағдарланған білім құндылығы аса өзектілігімен ерекшеленеді. Кәсіби орта мен өмірдегі жеке мүмкіндіктері арқылы бәсекеге қабілеттілік, кәсіби құзыреттіліктің жоғары деңгейі, интеграциялық және сабақтастық негізінде бағдарланған кәсіби іс - әрекет, кәсіби іс - әрекет үдерісінде үнемі кәсібиліктің жоғары шыңына ұмтылыстың болуы, әлеуметтік белсенділік, кәсіби ұтқырлық сынды өзекті талаптар заманауи мамандарға қойылған міндеттемелердің бастылары. Берілген талаптар сапалы негізде тұлға бойында қалыптасуы үшін, арнайы білім беру ортасы тұлғаның өзіндік даму, өзіндік тәрбие, өзіндік жетілдіру, өзіндік білім алу, өзіндік орнын анықтау сапаларын қамтамасыз етуі қажет. Аталған талаптар мен арнайы ортаның болуы тұлғаның акмеологиялық бағдарын, акмеологиялық әлеуетінің дамуы, акме деңгейінің шыңына жету мүмкіндігін арттырады. Осы орайда, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының дайындық ортасын акмеологиялық бағдарда құру өзектілігі айқын екенін көреміз.

Сонымен қатар, мемлекетіміздің стратегиялық -заңнамалық құжаттарында маманның, соның ішінде болашақ маман -педагогтардың кәсібилігін дамыту мәселесі қарастырылған. Мәселен, Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауларында кәсібилік, біліктілік, шығармашылық заманауи маманның кілттік сапалары болуын алға тартады. Атап айтсақ, 2023 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында «Білікті мамандар даярлауымыз қажет...Қазіргі заманда азаматтардың шығармашылық әлеуетіне және зияткерлік капиталына арқа сүйейтін «креативті өндіріс» дамыту қажет» -деп стратегиялық міндет жүктесе [8], 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Жолдауында: «Кәсібилік пен еңбекқорлық қоғамымызда ең жоғары орында тұруы қажет...Жастар нақты бір мамандықтың қыр -сырын жетік білуге ұмтылғаны жөн. Өз саласының шеберіне әрдайым сұраныс болады»-деп басымдық бағыт анықтаған [9], ал 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік іргетасы» атты Жолдауында: «Білім беру жүйесіне ынталы және білікті мұғалімдер қажет. Өйткені, олар жаңа білімнің тасымалдаушысы, нағыз ағартушы болуы керек. Министрліктің міндеті – жоғары білім беру сапасын арттыру. Университеттер кадрларды дұрыс дайындау үшін жауапкершілікте болуға міндетті» -деп айқындаған [10].

Қазақстан Республикасы «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының 2017 жылғы 8 маусымдағы №133 «Педагог» кәсіби стандартында заманауи мұғалімге жаңа талаптар қойылған: «Мұғалім жұмысының күрделілігі оның «адам-адам» кәсіп түріне жатуымен байланысты. Педагогикалық іс-әрекет – бір адамның екінші адамға тікелей әсері емес, олардың өзара әрекеті. Сондықтан, мұғалім іс-әрекетінің объектісі педагогикалық процесс, ал оқушы әсер ету объектісінен іс-әрекет субъектісі позициясына көшеді.

Осының негізінде мұғалім мамандығының құндылықтары анықталады:

- оқушының жеке басын, оның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу;
- басқа наным-сенімдерге, дүниеге көзқарастарға, әдет-ғұрыптарға төзімділік;
- мәдени әртүрлілікке ашықтық;
- икемділік, бейімділік, эмпатияға қабілеттілік;
- тұлға, тіл және қарым-қатынас құндылықтарын түсіну;
- өздігінен білім алу, аналитикалық және сыни тұрғыдан ойлау дағдылары;
- коммуникация және тілдік дағдылар;
- Ынтымақтастық дағдылары, қақтығыстарды шеше білу» [11].

«Дені сау ұлт» әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау» ұлттық жобасының төртінші бағыты бойынша «...Саламатты өмір салтын ұстанатын халықтың үлесін арттыру және бұқаралық спортты дамыту...» деп көрсетілген, әрбір жеке тұлғаның өмір әрекетінде, кәсіби іс – әрекетінде толық негізде қалыптасып, өзіндік дамудың ең жоғары шыңына жетуі үшін, ең басты күш – қуат, ішкі тұтқа денсаулықтың мықты болуы маңызды. Осы орайда еліміздің әлеуметтік – экономикалық деңгейде нығаюының басты көрсеткіші интеллектуалды дамыған тұлға мен салауатты өмір салтын ұстанушы тұлға десек қателеспейміз, себебі қоғамның ең басты ресурсы, ең негізгі құндылығы ол – адам өмірі. Ал сол құндылық ретінде танылған адамның өзіндік дамуына жағымды әлеуметтік және экономикалық негізде қауіпсіз ортаны қамтамасыз ету мемлекеттік басқару мекемелерінің құзырындағы басты міндеттемелердің бірі болады [12].

Диссертациялық зерттеу жұмысы ҚР НҚА және ҒЗЖ өзекті міндеттемелеріне сәйкес орындалған:

- «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спорт саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 251 қаулысында - ұлттық дене шынықтыру және спорт саласын жан – жақты дамытуда ең алдымен құзыретті педагог – жаттықтырушы – тәлімгер даярлығы қажеттілігі көрсетілген, себебі спорттағы сауықтыру үдерісі және жетістіктер тікелей дене шынықтыру және спорт даярлық мекемесі құзыреттілігіне байланысты орын алады [13].

- Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысында айқын әлем нарығында бәсекелестікке ықпал ететін өзіндік даму қажеттілігі берік, біліктілігі жоғары маман даярлығының қажеттілігі көрсетілген [14].

- 2018-2021 оқу жылында ҚазСТА «Дене мәдениеті және спорт теориялық негіздері» кафедрасының ҒЗЖ жоспарына сай дене шынықтыру және спорт саласында кәсіби оқыту үдерісін жаңғырту қажеттілігі көрсетілген [15].

Сонымен қатар, қазіргі заманғы техника мен технологияның жоғары деңгейі, өндіріс қарқындылығының үнемі артуы және қазіргі өмірдің қарқыны жоғары оқу орны студенттерін болашақ кәсіби іс-әрекетке дайындаудың тиісті деңгейін талап етеді. Студенттер тек іргелі білім мен кәсіби құзыреттіліктерге

ғана емес, сонымен қатар кәсіптік қызметке жарамдылығын анықтайтын, жұмыс берушілердің сапалы жаңа талаптарына жауап беретін және болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін тұрақты тұлғалық, субъективті, жеке және дене қасиеттерінің жиынтығына ие болуы керек.

Әлемдік экономика деңгейіне сай еліміздің әлеуметтік – экономикалық дағдарысының айқын көрінісі, білім беру жүйесін экономикалық дамудың бір көрсеткіші ретінде сапалы негізде ұйымдастырылуын қамтамасыз ету маңызы зор. Мемлекет тапсырысын сапалы негізде орындау мақсатында, бүгінгі күні кәсіби даярлық сапасына аса мән берілуді, оның себебі білім беру жүйесі еліміздің зияткерлік әлеуетін дамытып, әлеуметтік және экономикалық деңгейін анықтаушы басты фактор бола алады.

Жаһанданудың жаңа деңгейі, технократтық қозғалыстың ілгері дамуы, ақпараттың өсу қарқынының жоғары болуы, жаңа мамандық, жаңа моделді мамандардың, әмбебап дағдыларды игерген сапалы маман дайындауды, сондай ақ әр сала бойынша өз кәсіби құзыреттілігін шыңдауға бейім мамандарды дайындау үдерісін тиімді ұйымдастыруды қажет етеді. Осы орайда болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту, оның негізгі сапалары ретінде шығармашылық, кәсіби ұтқырлық, үздіксіз даму мүмкіндігін, үздіксіз өзін жетілдіру мүмкіндігін қалыптастырып және жетілдіруді өзектендіреді. Яғни, білім беру үдерісінің негізгі формалары, әдістері, тәсілдері болашақ маман тұлғалық және кәсіби өсімін қамтамасыз етуге бағдарланып, үнемі кәсіби шыңдалуға бағдарлауы қажет.

Акмеология ғылым ретінде үздіксіз білім алудың негізгі тұжырымдамаларымен ұштасады, акмеологияның негізгі пәні тұлғаның жеке және кәсіби даму деңгейі деп қарайтын болса, тұлғаны үздіксіз білім алуға ынталандырушы, ерік - жігерін, мақсаттылығын, өзіндік бағдарын, өз субъективті даму шарттарын реттей алу мүмкіндігінің айқын көрінісін береді. Бүгінгі күнде әлем аренасында ең басты өзекті мәселелердің бірі - білім алу мен тұлғалық даму үдерісінің үздіксіздігі. Білім үздіксіздігінің бастамасы халықаралық деңгейде ересектерге білім беру үдерісінен бастау алады (1949 ж. Эльсинор, Дания). Білім алудың үздіксіздігі «перманентті білім алу», игерген білімді одан ары дамыту ұғымдарымен байланысты, осы негізде соңғы жылдары үздіксіз білім алудың даму деңгейі «өмір бойы білім алу» тұжырымдамалық негізіне алып келді. Өмір бойы білім алудың басты құралдарының бірі ретінде біз өз зерттеуіміздің басты мәселесі болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамыту үдерісін қарастыруға толық негіз бар, ол өз кезегінде зерттеу мәселесінің өзектілігін айқындай түседі.

Жоғарыда аталғандар акмеологиялық білім негіздерін құру, болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамыту, кәсіби жетілдіру үдерісін бағдарлау, инновациялық құралдарды тиімді қолдану болып табылады.

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби даярлық үдерісі негізгі пәндермен қоса кіріктірілген пәндерді оқытуды, өзіндік білім алуға бейіндеу арқылы өз реттілігін, жауапкершілігін, шешім қабылдау дұрыстығын қалыптастыруда талап етеді.

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту мәселесінің теориялық негіздерін анықтау үшін, негізгі теориялық зерттеу бағыттарын айқындау маңызды.

Тұлғаның дене және психологиялық негізде қалыпты дамуына дене мәдениетінің әсері, оның жалпы білім беру үдерісінің барлық деңгейіне қатысты маңызы, сондай ақ оқыту үдерісінің мазмұны спорттық бағдармен толықтырудың өзекті мәселелері көптеген ғалымдардың еңбегінде көрініс тапқан В.У. Агеев [16], Н.Н. Волков [17], В.М. Выдрин [18].

Кәсіби білім беру мазмұнын қайта қарау, жаңашыл дағдыларды қалыптастыру, дене мәдениеті және спорт кәсіби даярлаудың басты мақсаты ретінде, шынайы сұранысқа жауап беретін сапалы маман дайындау мәселесі, кәсіби және тұлғалық даму стратегиясына сай дене мәдениеті және спорт саласы бойынша білім беру үдерісін құру мәселесі А.С. Запесоцкий [19], дене мәдениеті және спорт саласы бойынша кәсіби даярлық үдерісін модернизациялау Л.И. Лубышева [20], дене мәдениеті және спорт саласы бойынша мамандарды даярлаудың әлеуметтік – экономикалық талаптарға сай болу мәселесі, білім беру үдерісінің өзектілігін, интеграциясын, тиімділігін, ғылымилығын қамту арқылы сипаттамаларын дамыту мәселесі, дене мәдениеті білім беру мамандарының акмеологиялық негіздерін дамыту мәселесі Л.Е. Варфоломеева [21] еңбегінде көрініс тапқан. Осы зерттеу мәселелері болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарын дайындау үдерісін түбегейлі өзгертіп, маман тек педагог емес, экономикалық – әлеуметтік орта талаптарына сай сауықтыру орталықтары, емдеу орталықтары, мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен жұмыс жасау орталықтары, арнайы клубтар, кәсіби спорт саласы бойынша сапалы маман болу өзектілігін айқындады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық мәдениетін дамыту мәселесін қарастырып, шығармашылық негіздерін дамыту, рухани және материалдық құндылықтарын қалыптастыру маңызын айқындаған, акме терминін ұсынған Н.А. Рыбников [22], ересектерге білім беру қажеттілігі мен маңыздылығы ғылыми негізде мәселе ретінде қарастырған кезең, әдіснамалық бағыттары мен ұйымдастыру ерекшеліктерін зерттеген А.А. Деркач [23], әдіснамалық ұстанымдары, акме ұғымының категория ретінде анықталып өзектілігінің артуы, адам дамуына интеграциялық үдеріс ретінде білім беру жүйесінде қолдану мәселелері К.А. Абульханова [24], дене мәдениеті және спорт маманының қажетті біліктілігін анықтаған М.Мawer [25], дене мәдениетін өмір қажеттілігі ретінде жеке тұлғаның басты құндылығы ретінде қарастыру мәселесі В.М. Выдрин, Ю.М. Николаев [26], өмір бойына білім алу үшін тиімді фактор ретінде, кеңес беру мен алуды қарастырған Law D [27], әр педагог үшін өзінің күнделікті өміріне маңызы бар пән мазмұнын таңдау өзектілігін көрсеткен Barrow Н.Н [28], креативтивті акмеологияның тәжірибедегі ерекшеліктері Б.А. Оспанова., К.Д [29], А.А.Бейсенбаева [30], ересектерге білім беру негіздері Б.А. Тұрғынбаева [31] ғылыми зерттеу әдістері мен әдістемесі Ш.Т. Таубаева [32] дене мәдениеті және спорт саласының негізгі қызметтерін көрсетіп, оны арнайы, мәдени және жалпы деп бөліп көрсеткен ғалымдардың зерттеулері В.М. Выдрин [33].

Нақты акмеологиялық қағидаларға негізделген ғылыми – теориялық тұжырымдарға сәйкес субъектінің кәсіби және жеке тұлғалық деңгейінде даму мәселесі К.А. Абульханова [34], А.А. Бодалев [35], В.Г. Деркач [36]. Е.А. Зазыкин [37], В.Н. Кузьмина [38], А.К. Маркова [39], В.Д. Шадриков [40] және т.б.);

Акмеологиялық әлеуеттінің және тұлғаны кәсіби негізде белсенді етудің, соған сәйкес қолайлы орта құру мәселелері С.Л. Рубинштейн [41], А.А. Деркач [42], В.Г. Асеев [43], В.Г. Афанасьев [44];

Акмеологиялық даму әдістерін білім беру үдерісіне тиімді түрде, кіріктірудің мүмкіндіктерін пайдаланып ендіру мәселесі О.Е. Анисимов [45], А.С. Гусева (Карпенко) [46], А.А. Деркач [47], В.Г. Зазыкин [48], А.К. Маркова [49];

Тұлғаның өмірлік жолын таңдаудағы мотивациялық бағдарлары, даму жолындағы үздіксіз даму мәселелері К.А. Абульханова - Славская [50], Б.Г. Ананьев [51], Л.И. Анцыферова [52], А.А. Бодалёв [53], А.Н. Леонтьев [54], В.Н. Мясищев [55];

Акмеологиялық даму моделін құру мәселелері О.С. Анисимов [56], А.А. Деркач [57], Г.С. Михайлов [58];

Кәсіби іс - әрекетке даярлық теориялары, білім берудің акмеологиялық теориялары, белсенді әлеуметтік-психологиялық, акмеологиялық оқыту теориялары, акмеология кәсіби ортада тұлғаның барлық салаларын дамыту және жетілдіру туралы ғылым ретінде В.Г. Асеев [59], А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин [60], Н.В. Кузьмина [61], Э.А. Максимова [62], М.А. Манойлова [63], Н.М. Полетаева [64], И.А. Баева, Ю.Н. Емельянова [65], А. Либина [66], Г.И. Марасанов [67], Е.В. Сидоренко [68], Л.В. Петровская, Н.Т. Оганесян [69], П.А. Ситников [70], А.А. Бодалев [71], Т.А. Вострикова, А.А. Деркач [72], В.Г. Зазыкин [73], Н.В. Кузьмина [74], А.С. Огнев [75], Н.П. Фетискин [76];

Кәсіби іс – әрекет үдерісіндегі кәсіби құзыреттілік компоненттері, ерекшеліктері, мазмұны, мәні, ұстанымдары В.И. Байденко [77], В.П. Бездухов [78], В.А. Болотов [79], Т.Г. Браже [80], А.А. Вербицкий Э.Ф., Зеер [81], И.А. Зимняя [82], В.А. Козырев [83], Н.В. Кузьмина [84], Э.А. Максимова [85], Н.Ф. Радионова [86], Дж. Равен [87], В.В. Сериков [88], В.Н. Софьина [89], А.И. Субетто [90], Ю.Г. Татур, А.В. Хуторской [91], Н.В. Кузьмина [92], А.К. Маркова [93].

Білім беру қызметі саласындағы инновациялық қайта құрулар жағдайында жұмыс істеуге арналған маманның үлгілері В.В. Давыдов, М.В. Каминская [94], В.Т. Кудрявцев [95], Н.Ф. Талызина, Д.Б. Эльконин [96], И.С. Якиманская [97];

Тұлғаның өзіндік даму үдерісін жүйелі түрде ұйымдастырудың өзекті мәселелері мен ерекшеліктері К.А. Абульханова-Славская [98], Б.Г. Ананьев [99], С.И. Архангельский [100], Н.И. Бондаренко [101], Ю.М. Забродин [102], А.Г. Ковалев [103], Н.В. Кузьмина [104], А.Н. Леонтьев [105], Б.Ф. Ломов [106], А.Л. Свенцицкий [107], В.Н. Софьина [108], Г.В. Суходольский [109], В.А. Ядов [110], В.А. Якунин [111].

Дене мәдениеті және спорт саласының болашақ мамандарын дайындаудағы бітіруші түлектердің бойындағы негізгі құзыреттіліктердің қалыптасуы мен

болашақ кәсібін жетілдіру арқылы үздіксіз дамытуға деген ұмтылысын дамыту тұлға бойындағы мотивация, шығармашылық, синергетикалық тұғырға негізделген өзіндік сапалар әлеуеті жоғары болуы маңызды. Субъект – субъектілі қарым – қатынас негізінде құрылған білім беру ортасында болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының бойында шығармашылық және креативтілік сапаларын арттыру мәселелерінің толық негізде зерттелмеуі, тұлғаның мотивациялық мүмкіндіктері төмен болуынан акмеологиялық үздіксіз даму жолының тежелуі орын алуы мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген еңбектерді талдау кезінде болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту мәселесінің зерттелмегені анықталды. Проблеманың өзектілігін талдау жоғары оқу орындарында болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытуды іске асырудағы мемлекет тапсырысы мен педагогика ғылымы мен спорт саласында, теориялық және практикалық негізделуі арасында, атап айтқанда:

- болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытуға деген экономикалық - әлеуметтік сұраныстың болуы мен бұл мәселенің еліміздің маман даярлау тәжірибесінде толық негізде іске аспауы арасында;

- болашақ дене мәдениеті мен спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың қажеттілігі болуы мен отандық педагогика ғылымында теориялық, әдіснамалық негіздерін жетілдіру қажеттілігі арасында;

- болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытуды жоғары оқу орны пәндерінің мазмұнына жаңарту ретіндегі ендіру қажеттігі мен оны жүзеге асырудың тиімді әдістемесінің құрылмағаны арасында **қарама-қайшылықтар** бар екендігі айқындалды.

Анықталған қарама-қайшылықтар ғылыми - зерттеу жұмысымыздың өзектілігін айқындады, ол болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың ғылыми - теориялық негіздерін айқындау және оның тиімді әдістемесін ұсынып, тәжірибеге ендіру қажеттілігімен көрінеді.

Аталмыш мәселенің шешімін іздеу осы зерттеудің **тақырыбын** анықтады **«Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту»**.

Зерттеудің мақсаты: болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытуды теориялық тұрғыдан негіздеп, әдістемесін жасау және оның тиімділігін эксперименттік жолмен тексеру.

Зерттеудің нысаны: ЖОО-дағы дене мәдениеті және спорт маманын даярлаудағы біртұтас педагогикалық үдеріс.

Зерттеу пәні: болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті.

Зерттеу міндеттері:

1. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытуды теориялық-әдіснамалық тұрғыдан негіздеу.

2. «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» түсінігінің мәнін нақтылау, құрылымын анықтау.

3. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделін құрастыру.

4. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдістемесін дайындап, оның тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексеру, ғылыми негізделген ұсыныстар дайындау.

Зерттеудің ғылыми болжамы: егер болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың мәні мен құрылымы нақтыланып, әдіснамалық негіздері айқындалса, дамыту моделі әзірленіп, болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдістемесі дайындалып, шығармашылық тұрғыда тәжірибеде жүзеге асырылса, онда болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың жоғары деңгейіне қол жеткізу мүмкін болады, өйткені жоғары оқу орындарында болашақ акмеологиялық әлеуетті дамытуға арналған кәсіби даярлық орта мүмкіндіктері құрылады.

Зерттеудің жетекші идеясы: кәсіби даярлық үдерісінде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесінің мүмкіндіктерін тиімді пайдалану түлек бойындағы қоғам қажеттілігін қанағаттандыратын кәсіби сапаларды жоғарылатуға жағдай жасайды.

Зерттеу көздері: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік ғылыми еңбектер; ресми материалдар мен құжаттар Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 27 шілде 2007 жыл, № 319-III ЗРК (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 10.09.2023 ж.); «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спорт саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 251 қаулысы, Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Заңы № 293-VI «Мұғалім мәртебесі туралы» МЖБС Қазақстан (2022), «Педагог» кәсіби стандарты (2022) пайдаланылды.

Зерттеу әдістері:

- теориялық: (педагогикалық-психологиялық, дене мәдениеті және спорт саласы бойынша арнайы әдебиеттерге) салыстырмалы талдау-жинақтау, контент-талдау, сипаттамалық талдау, сыни талдау, тұжырымдамалық негіз жасау, саралау, дереккөздермен жұмыс;

- эмпирикалық: педагогикалық эксперимент, сауалнамалар, педагогикалық бақылау, тест, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізу, модельдеу, диагностика жасау;

- статистикалық: зерттеу бойынша алынған нәтижелерді математикалық-статистикалық талдау жасау.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері: гуманистік педагогика мен философияның жеке тұлғаның шығармашылық дамуының негіздері, тұлға дамуына әсер етуші акмеологиялық теориялар, тұлғаның жүйелі дамуының детерменизм ұстанымы, философияның, психологияның, педагогиканың

«тұлға», «субъект», «даму», «белсенділік», «бастама» ұғымдарының мәнін көрсету ережелері. Зерттеудің әдіснамалық негіздері ретінде тұғырлар мен қағидалар: жүйелік, мәдени танымдық, синергетикалық, аксиологиялық, акмеологиялық, құзыреттілік.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

Зерттеу пәні нәтижесінде Қазақстанда ең алғашқы болып:

1. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту теориялық-әдіснамалық тұрғыдан негізделді.

2. «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» түсінігінің мәні нақтыланды және маман дайындау үшін негіз болатын құрылымы анықталды.

3. Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандығы бойынша мамандар дайындау үдерісіне алғашқылардың бірі болып «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту» моделі құрастырылды және ендірілді.

4. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдістемесі дайындалып, оның тиімділігі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексерілді, ғылыми негізделген ұсыныстар дайындалды.

Теориялық маңыздылығы:

1. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту теориялық-әдіснамалық тұрғыдан негізделді.

2. «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» түсінігінің мәні нақтыланып, құрылымы анықталды.

3. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту моделі құрастырылды және білім беру үдерісіне енгізілді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы:

- болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдістемесі дайындалып, оның тиімділігі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексерілді, ғылыми негізделген ұсыныстар дайындалды:

- «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» элективті курсы жасалынды және тәжірибеге енгізілді;

- «Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар практикумы әзірленді және ұйымдастырылды.

- «Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері» атты оқу – әдістемелік құрал әзірленіп, оқу үрдісіне ендірілді.

- «Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері» атты оқу – әдістемелік құралына авторлық құқық объектісін мемлекеттік тіркеу туралы куәлік алынды (№ 270617, 04.06.2022ж.).

- болашақ мамандарды даярлауда цифрлық ресурстар енгізілді.

Зерттеу кезеңдері. Зерттеу 2018-2023 жж. аралығында орындалды және шартты түрде келесі кезеңдерге бөлінді.

Бірінші кезең (2018-2019 жж.) - зерттеу мақсатын, міндеттерін, әдістерін анықтау, зерттеудің негізгі ғылыми болжамын тұжырымдау, зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік еңбектерге теориялық талдау жасау, мәселені

шешудің теориялық және әдістемелік тәсілдерін анықтау, эксперименттік жұмысты жоспарлау.

Екінші кезең (2019-2020 жж.) - тұлғаның акмеологиялық әлеуетінің қалыптасу деңгейін бағалау критерийлерін анықтау және диагностикалық әдістемені әзірлеу, акмеологиялық тәсілді жүзеге асыру үдерісінде болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамытудың теориялық моделін жасау, модельдің ұйымдастыру кезеңін жүзеге асыру және тұжырымды эксперимент жүргізу.

Үшінші кезең (2020-2023 жж.) - модельдің негізгі және диагностикалық кезеңдерін жүзеге асыру (қалыптастырушы педагогикалық экспериментті ұйымдастыру және өткізу), алынған мәліметтерді өңдеу және талдау, нәтижелерді жүйелеу және жалпылау, қорытындыларды тұжырымдау және диссертация мәтінін ресімдеу.

Алынған нәтижелер статистикалық өңдеуден өтті, кестелер, модель сипаттамалары жасалынды, графикалық сызбалар құрастырылды.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың теориялық – әдіснамалық негіздерін анықтау акмеологиялық әлеуетті арттыру қажеттілік мәселесін анықтайды, «акмеологиялық әлеует» ұғымының құрылымы мен мазмұнын нақтылау болашақ маман акмеологиялық әлеуетін дамыту жолдарын негіздейді және көрсетеді.

2. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті – саналы түрде кәсіби және тұлғалық өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі тәрбиелеудің жоғары деңгейіне жетуге даярлығы, үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылысы, рефлексиялық құзыреттілігі, әрбір білімалушының табысы мен денсаулығын қамтамасыз ету үшін гуманистік көзқарасқа негізделген өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі реттеу стратегиясын, құралдарын, тетіктерін меңгеруі.

3. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі, оның құрамдас бөліктері ретінде мақсаты, міндеттері, әдіснамалық негізі болған жүйелік тұғыр, мәдени танымдық тұғыр, синергетикалық тұғыр, аксиологиялық тұғыр, құзыреттілік тұғыр мен негізгі қағидалары, мазмұны, компоненттері (мотивациялық, танымдық, іс - әрекеттік), әдістемелік жүйесі, болашақ педагогтардың заманауи талапқа сай, бәсекеге қабілетті негіздегі дайындығының айқындылығы мен ұтымды жолдарын көрсетеді.

4. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі: тәжірибеге енгізілген «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курс пен ұйымдастырылған «Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар-практикум арқылы қамтамасыз ету, болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамытуды оқыту үдерісінде жүйелі және ұтымды негізде пайдалануға мүмкіндік береді. Ал жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік жұмыс тиімділігі, ғылыми нәтиженің валидтілігін қамтамасыз етеді.

Апробация және ендіру: Эксперименттік жұмыстар Қазақ спорт және туризм академиясы мен К.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік

университетінде жүргізілді. Анықтау экспериментіне 240 студент, бақылау экспериментіне 120 студент қатысты.

Зерттеу нәтижелерінің сенімділігі, мақұлдануы, тәжірибеге ендірілуі талапқа сай әдіснамалық және теориялық қағидалармен, зерттеу пәнімен сәйкес әдіс-тәсілдерді қолданумен, эксперимент бағдарламасының мақсатқа сәйкестілігімен, бастапқы және соңғы көрсеткіш нәтижелерінің қорытындыларымен қамтамасыз етілді.

Автордың жеке үлесі келесі әрекеттерден тұрады: диссертациялық, эксперименттік жұмыстардың барлық нәтижелері автордың қатысуымен орындалды. Жұмыстың авторы зерттеудің мақсатын анықтауға, міндеттерін қоюға, қағидаларын ұсынуға, дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытуды жүзеге асыру бойынша ғылыми әдебиеттерді талдауға, педагогикалық экспериментті ұйымдастыруға және жүзеге асыруға өз үлесін қосты. Қазақ спорт және туризм академиясы мен К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінде 5B010800 - Дене шынықтыру және спорт мамандығының 3 курс білім алушыларына «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» элективті пәні 2019-2020 оқу жылынан бастап элективті курс ретінде енгізілді (енгізу Хаттамасынан көшірме А қосымшасы мен Б қосымшада орналастырылды), сонымен қатар дене шынықтыру және спорт мамандарын дайындауда акмеологиялық әлеуетін дамыту бағытында «Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері» оқу-әдістемелік құралы жарық көрді (авторлық құқық куәлігінің көшірмесі В қосымшасында орналастырылды).

Зерттеу нәтижелерінің мақұлдануы: зерттеу жұмысының негізгі тұжырымдары, теориялық және практикалық нәтижелері халықаралық және республикалық конференцияларда талқыланды:

- Междунар. науч.-практич. конф. «Профессионализм педагога: компетентностный подход в образовании». - Шымкент, 2019.

- Респ. науч.-практич. конф. ученых и учителей. «Инновации в образовании, физической культуре и спорта» посвященной 75-летию Казахской академии спорта и туризма и году молодежи. - Алматы, 2019.

- Междунар. науч. - практич. конф. «Жамбыл Жабает и проблемы национального воспитания в эпоху новых вызовов». - Алматы. - 2021.

- XXI Междунар. научн.-практич. конф. «Актуальные вопросы современной науки и образования». – Пенза, 2022.

Жарияланымдар: Диссертациялық жұмыс тақырыбы бойынша барлығы 10 ғылыми жұмыс жарық көрген, оның 3-уі ҚР БЖҒМ Білім және Ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 1 мақала Scopus базасына енген шет елдік басылымында, 5 мақала халықаралық, республикалық конференция материалдары жинақтарында, 1 авторлық құқық объектісін мемлекеттік тіркеу туралы куәлік.

Докторанттың жарияланған мақалаларды дайындауға қосқан үлесі:

Диссертациялық жұмыстың мәтінінде келесі ғылыми мақалалардың материалдары пайдаланылды:

Scopus деректер базасына кіретін журналда - Cypriot Journal of Educational Science:

1. Koldasbayeva Bagila, D, Aidyn Doshymbekov.B, Marina Bobyreva, C, Zura Khakimova, D, Yerlan Satbayev, E Quantitative Study of the Level of Acmeological Potential of Rising Physical Education Specialists Journal of Physical Education and Sport ® (JPES), - Vol. 21, Iss. 5. - P. 2492 - 2500. ISSN 2247- 806X;

Авторлар үлесі: зерттеу жүргізуге көмектесу – Aidyn Doshymbekov.B; жұмыс идеясы, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу – Koldasbayeva Bagila, D; мақаланы редакциялау - Marina Bobyreva, C. Zura Khakimova, D. Yerlan Satbayev, E.

ҚР ҒЖБМ ҒЖБССҚК ұсынған журналдарда:

2. Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б., Жетимеков Е.Т. Болашақ дене шынықтыру және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың педагогикалық аспектілері. Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің хабаршысы журналы. - Алматы . - 2019. - №3 (79). - С. 259-263.

Авторлар үлесі: ғылыми кеңес беру, бағыт бағдар көрсету, рецензиялау - Дошыбеков А.Б., деректерді жинақтау және жазу, материалдарды өңдеу - Колдасбаева Б.Д., деректер жинақтап және өңдеуге көмек беру Жетимеков Е.Т.

3. Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б., Ниязакынов Е.Б., Сериков. С.С. Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби даярлығындағы акмеологиялық амал// Научно-теорический журнал. Теория и методика физической культуры. - Алматы. 2020. - №3 (61). С.34-38.

Авторлар үлесі: ғылыми кеңес беру, бағыт бағдар көрсету, рецензиялау - Дошыбеков А.Б., деректерді жинақтау және жазу, материалдарды өңдеу - Колдасбаева Б.Д., деректер жинақтап және өңдеуге көмек беру - Ниязакынов Е.Б., Сериков. С.С.

4. Абдрахманова Р.Б., Колдасбаева Б.Д. Ғылыми зерттеулердегі «акмеологиялық әлеует» ұғымының сипаттамасы. ҚазҰПУ Хабаршысы «Психология» сериясы. - 2020. - №3 (64). - С. 51-57

Авторлар үлесі: ғылыми кеңес беру, бағыт бағдар көрсету, рецензиялау - Абдрахманова Р.Б., деректерді жинақтау және жазу, материалдарды өңдеу, деректер жинақтап және өңдеуге көмек беру - Колдасбаева Б.Д.

Халықаралық конференция материалдарында:

5. Дошыбеков.А.Б., Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене мәдениеті мұғалімінің акмеологиялық әлеуетін қалыптастырудың теориялық негізі /«Педагог кәсібилігі: Білім берудегі құзіреттілік тәсілі» атты Халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференциясы, I том, Шымкент 2019ж. -166-170 б.

Авторлар үлесі: жұмыс идеясы, материалды жинақтау, экспериментті жоспарлау, талдау, өңдеу – Колдасбаева Б.Д., кеңес беру - Дошыбеков А.Б.

6. Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының аемелогиялық әлеуетін дамыту бойынша эксперименттік жұмыстар/ Междунар. науч. - практич. конф. «Жамбыл Жабаев и проблемы национального воспитания в эпоху новых вызовов»- Алматы. - 2021.- С.353-356.

Авторлар үлесі: жұмыс идеясы, материалды жинақтау, экспериментті жоспарлау, талдау, өңдеу – Колдасбаева Б.Д.

7. Колдасбаева Б.Д. Технологии развития акмеологического потенциала будущего специалиста физической культуры и спорт/ XXI Междунар. научн. - практич. конф. «Актуальные вопросы современной науки и образования». - Пенза. -2022. - С. 30-33.

Авторлар үлесі: жұмыс идеясы, материалды жинақтау, экспериментті жоспарлау, талдау, өңдеу – Колдасбаева Б.Д.

Республикалық конференция материалдарында:

8. Дошыбеков А.Б., Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуетін қалыптастырудағы халық педагогикасының маңызы/ «Білім беру, дене мәдениеті және спорттағы инновациялар» Республикалық ғылыми - тәжірибелік конференция. - Алматы, 2019. - С. 212-216 б.

Авторлар үлесі: жұмыс идеясы, материалды жинақтау, экспериментті жоспарлау, талдау, өңдеу – Колдасбаева Б.Д., кеңес беру - Дошыбеков А.Б.

Халықаралық ғылыми - практикалық журнал:

9. Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б., Молдагазина Н.А., Естлеуов С.А. Дене тәрбиесі мұғалімінің инновациялық іс - әрекетінде акмеологиялық әлеуетін дамыту/ VII Глобальная наука и инновации 2019: Центральная Азия №2 (3). Нур - Султан, Казахстан 25 - 28 сентябрь 2019, 277-281 б.

Авторлар үлесі: жұмыс идеясы, материалды жинақтау, экспериментті жоспарлау, талдау, өңдеу – Колдасбаева Б.Д., кеңес беру - Дошыбеков А.Б., редакциялау - Молдагазина Н.А., Естлеуов С.А.

Авторлық құқық объектісін мемлекеттік тіркеу туралы куәлік:

10. Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б. Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері. № 27061. 10.06.2022ж.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы – кіріспеден, 3 бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Жұмыс 144 беттен және 33 суреттен, 46 кестеден тұрады. Жұмыста 237 ғылыми және арнайы әдебиет қолданылды.

Кіріспеде зерттеудің ғылыми аппараты, тақырыптың көкейкестілігі, зерттеу жұмысының мақсаты, пәні, нысаны, болжамы мен міндеттері, әдіснамалық негіздері, жетекші идеясы, зерттеу әдістері мен кезеңдері, зерттеу базасы, зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы, практикалық маңыздылығы, қорғауға ұсынылатын қағидалары, зерттеу нәтижесінің дәлелділігі, оның мақұлданыуы, тәжірибеге енгізілуі баяндалады.

«Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың теориялық – әдіснамалық негіздері» атты бірінші тарауда зерттеу мәселесі бойынша философиялық, педагогикалық, психологиялық, арнайы еңбектерге теориялық талдау жасалынып, болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың теориялық негіздері анықталып, контент-талдау әдісі негізінде «акмеологиялық әлеует, акмеологиялық көзқарас» ұғымдарының мәні мен мазмұны анықталып, «болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» ұғымы нақтыланды. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі құрастырылып, компоненттері, критерийлері, көрсеткіштері мен даму деңгейлері анықталды.

«Эксперименттік зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы» атты екінші тарауда зерттеу әдістері ашылған. Эксперименттік зерттеуді ұйымдастыру және өткізу сипатталған.

«Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың тәжірибелік-эксперименттік жұмыстары» атты үшінші тарауда болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі сипатталған, оның ішіне элективті курс және семинар-практикум кіреді. Сонымен қатар, эксперименттік жұмыстардың мазмұны мен нәтижелері де ашылады.

Қорытындыда зерттеу барысында тұжырымдалған қорытындылар мен практикалық ұсыныстар берілген.

Қосымшада зерттеу аясында жүргізілген тәжірибелік -эксперименттік жұмыста пайдаланған материалдар берілген.

1 БОЛАШАҚ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНЫНЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ – ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Жоғары мектепте мамандарды даярлау үрдісінде акмеологиялық амалды дамыту

Ғылыми педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау «акмеология» (ежелгі грек тілінен аударғанда «акме» (төбе, ұшы, гүлдену, жетілу, ең жақсы уақыт, бір нәрсенің ең жоғарғы дәрежесі) және «логос» - адам туралы ғылым) тұлғаның кәсіби өзіндік санасын, өзін-өзі жетілдіруін және өзін-өзі реттеуін қоса алғанда, адамның кемелдену сатысындағы даму фактілері мен заңдылықтарын, механизмдері мен жолдарын зерттейді. Акме – бұл адам қол жеткізген өмірлік шырлар жүйесі (әлеуметтік, рухани, кәсіби) және ол өзіндік бірегейлік ретінде қабылдайтын мағыналы «өмір сезімі», «өзін-өзі жүзеге асыру».

Тұлғаның өмір бойына өзіндік денсаулығын сақтау, мінез-құлқын тәрбиелеудегі әлеуметтік қоғамға маңызы бар әрекеттерді бойына жинақтаудың жоғары деңгейлі болуы, субъект ретінде өзіндік кәсіби деңгейінде рухани және материалдық құндылықтардың үйлесімділігіне жету мүмкіндігін акме деңгейдің тар мағынасы ретінде қарастыруға болады, ал кең мағынада: акме – адамның дене, тұлғалық және субъективтік жетілуімен сипатталатын ересек өмірінің бүкіл кезеңі. Адамның жетілу кезеңі және осы жетілудің шыңы деп аталатын акме – адамның даму кезеңін қамтитын және оның азамат, белгілі бір кәсіптік қызметтің маманы ретінде қаншалықты жетістікке жеткенін көрсететін көп өлшемді күйі. Әр адамның өзіне тән жоғары деңгейі бар, ол келесі салаларда көрініс берудің нақты жағдайларын ескере отырып көрінеді және бағаланады: мазмұндық сипаттамаларды анықтау; қол жеткізілген акменің көлемі; акменің қол жеткізу уақыты мен ұзақтығы сияқты сипаттамаларымен ерекшеленеді.

Психологиялық-педагогикалық ғылымдарда «акме» ұғымы жалпы қызмет субъектісінің және жекелей алғанда кәсіби қызмет субъектісінің даму механизмдерін сипаттау үшін қолданылатынын атап өткен жөн [112]. Көп жағдайда «акме» жетілу сатысындағы қызмет субъектісін сипаттайтын күй ретінде түсініледі. Бұл күй адамда белгілі бір білім, білік, дағды, тұлғалық қасиеттердің, құндылық бағдарлардың, ойлау тәсілінің және т.б. дамуы есебінен қол жеткізіледі.

Акмені екі бағытта сипаттаған болсақ, оның бірі өзін – өзі тұлғалық дамыту нәтижесінің көрінісі болса, екінші бағытта бір мезеттегі белгілі бір әрекеттік даму нәтижесі ретінде де көрініс табады [113].

Акмеологияның заңдылықтары көп жағдайда тұлғаның кәсіби негізде дамуының кезеңдері мен шығармашылық әлеуетінің артуын зерттейді, оның басты міндеттемесінің бірі, әр тұлғаның даму деңгейіне сай жасерекшелік ерекшелігін және жеке мүмкіндіктерін ескеру арқылы тиімді түрде ұйымдастыру, яғни дамыту мен қалыптастыру үдерістерінің мазмұнын анықтау.

Акмеология макро-, микро-, мезофакторлардың адамға әсер ету механизмдері мен нәтижелерін ашады және өзінің алдына адамның есею

кезеңдерінде өмірінің барлық саласында өзін барынша көрсетуге мүмкіндік беретін стратегияны әзірлеу міндетін қояды [114].

Адамның өзінің «акме» деп аталатын даму шыңына жетуінің негізгі шарттары макро-, микро-, мезофакторлардың әсерінің нәтижесі ғана емес, ең алдымен, белсенді креативті-шығармашылық қызмет, белсенді өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі үйретуге және өзін-өзі жүзеге асыруға деген қажеттілік және осы қажеттіліктерді белсенді қанағаттандыру болып табылады. Тұлғаның өзін-өзі жетілдіруінің негізгі критерийі – оның қоғамда өзін-өзі таныту және өзін-өзі бекіту жетістігі [115].

Орыс ғалымы Н.В. Кузьмина, өзін-өзі жетілдіру, рефлексия және адам даналығы туралы гуманистік, философиялық және антропологиялық идеяларды алғашқылардың бірі педагогикадағы акмеология идеяларының тарихи даму ерекшеліктерін талдаған.

Тұлғаның ішкі және дербес мәндік әлемін қалыптастыруда өзіндік диалог мүмкіндіктерінің маңызы зор. Рефлексиялық негізде өзімен өзің диалог құру, өзіндік қабылдау, өзімен қарым-қатынасқа түсу дербестік таныту, яғни өзіндік даму, өзіндік тану, өзін - өзі түсіну, өзін - өзі іске асыру, өзіндік санасын дамытуға ұмтылу. Мен даму үстіндемін, дамуға ұмтыламын деген ұстаным, белгілі деңгейде өзіндік дамудың жоғары деңгейіне ұмтылысының айқын көрінісі [116].

И.Н. Семенов акмеология мәселесінің ғылым ретінде дамуының бірқатар кезеңдерін атап көрсеткен: бірінші кезең, түрлі ғылымдар саласына сай тұлғаның өзіндік дамып жетілуіне сай негізгі тұжырымдар. Екінші кезең, жалпы акмеологияның дербес ғылым саласы ретінде дамуынан көрініс тапқан, оның пәні, объектісі, негізгі мақсаты мен міндеттемелері, негізгі әдіснамалық тұжырымдарының қалыптасу деңгейінен көрініс тапқан. Үшінші кезең, акмеологияның адам таным жүйесіндегі алатын орны, акмеологиялық білімнің даму болашағы, акмеологияның дифференциациясы мен интеграциялану тенденциялары контекстіндегі акмеологиялық зерттеу нәтижелерін түсінумен байланысты.

Акмеологияның даму кезеңдерін анықтаудың басқа да тәсілдері бар:

- ғылыми танымдағы акмеологиялық мәселелерді бөліп көрсетуге қажетті ғылыми және мәдени алғышарттар қалыптасқан жасырын кезең;
- акмеологиялық білімнің қажеттілігі танылған және «акмеология» терминінің өзі пайда болған кезеңі;
- акмеология ғылымының теориялық негіздерінің және арнайы іргелі, қолданбалы зерттеулердің жүргізілген кезеңі;
- акмеология ғылымының толық негізде практикаға ену ерекшеліктерімен сипатталады, түрлі ғылыми институттарда, оқу орындарында арнайы акмеология мәселелерін зерттеу орындары құрылу кезеңі [117].

Б.А. Оспанова өз зерттеуінде акмеологияның дамуының төрт негізгі сатысын анықтаған:

- латентті - тұлғаның акмеологиялық даму деңгейінің ғылым салалары (тарих, мәдениеттану, әлеуметтану, философия, педагогика) негізінде қарастыру мүмкіндіктері;

- номинациялық - осындай тектегі білімде әлеуметтік қажеттілікті саналы ұғыну;

- инкубациялық - акмеологиялық мәселенаманы зерттеудің қажеттілігі туралы тұжырымдамалы ой-пікірдің туындауы және акмеологияның ерекше пән ретінде кеңейту бағдарламасын ұсыну;

- институционалды - әлеуметтік құрылымдарды құру: жоғары оқу орындарында және акмеологиялық ғылымдардың Халықаралық академиясында акмеологиялық кафедралар мен факультеттерді, зертханаларды құру [117, б. 18-19].

Акмеология ғылым ретінде үш негізгі бағытқа бөлінеді: классикалық, іргелі және қолданбалы.

Бірінші бағыты бойынша, ерексектер психологиясының бір бөлімшесі ретінде қарастырылған. Классикалық акмеологияның негізгі зерттеу объекті ересек адамдардың психологиялық ерекшеліктері;

Екінші бағыты бойынша, акмеология ғылымы тұлғаны толық бір жүйе ретінде қарастырады. Ол ересек тұлғаның шығармашылық әлеуетін дамыту факторларын, заңдылықтары мен шарттарын қарастырады, соның негізінде кәсіби шыңға шығу жолында саналы іс-әрекет ету, өмір бойына өзіндік жетілу мотивациясын қамтамасыз ету.

Үшінші бағыты, арнайы білім беру саласына акмеология ғылыми мүмкіндіктерін тәжірибелі түрде қолданумен ерекшеленеді. Бұл орайда, қолданбалы түрде педагогикалық, кәсіби, түзету [118].

Ғылыми әдебиетті талдау акмеологиялық амалдың теориялық –әдіснамалық негіздерін А.А. Деркач [72, б. 17-19], Н.В. Кузьмина [74, б. 33-34], Б.Г. Ананьев [51, б. 40-45] және т.б. ғалымдар қалағанын көрсетті. Бұл амал акмеологиялық міндеттер мен мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік беретін қағидалар, әдістер мен тәсілдер жүйесін білдіреді.

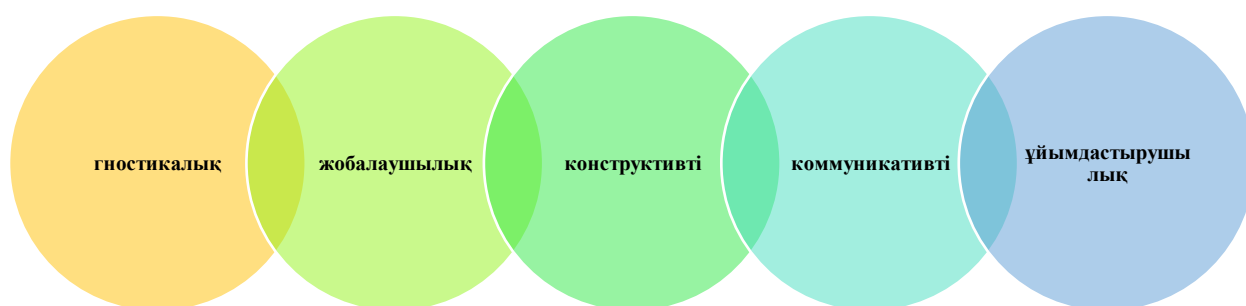
Талдау көрсеткендей, кәсіби іс-әрекеттегі "акме" дегеніміз - белгілі бір саладағы маман іс-әрекетінің мазмұнын құрайтын мәселелерді шешудің нәтижелері бойынша тұрақты сәтті жоғары деңгей. "Акме" жетістігі - адам өміріндегі көптеген объективті және субъективті шарттар мен жағдайлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Талант, қабілет, дене және психикалық денсаулықты субъективті факторлар ретінде қарастыруға болады, ал тәрбие, оқыту шарттары, білім сапасы және т.б. осы үрдістің объективті факторлары ретінде анықталады. Сонымен қатар, "акме" ұғымы, оған қол жеткізу үрдісі сияқты, нақты кәсіби іс-әрекетке байланысты. Акмеология өзінің дамуының басынан бастап адам қызметінің әртүрлі салаларында жоғары дәрежелі мамандарды қалыптастырудың стратегиялары мен технологияларын әзірлейді.

Акмеология ұғымын анықтауда оның психология ғылымының бір саласы ретінде тұлға әлеуетінің жоғары деңгейдегі өзіндік өмірдегі орнын, ең жоғары деңгейдегі белесін табудағы жетістіктерін ескереді деп пайымдап көрсеткен [119, 120].

Педагогтың кәсіби іс-әрекеті мен тұлға қалыптастырудың заңдылықтарын зерттеуде аса үлкен үлес қосқан Н.В. Кузьминаның еңбектері. Ол өз зерттеулерінде мұғалім тұлғасын қалыптастыру, оның педагогикалық

кабілеттері мен шеберліктерін дамыту үрдісін егжей-тегжейлі ашып көрсетеді, сонымен бірге шығармашылықпен жұмыс істейтін мұғалім өзін-өзі тәрбиелеумен, өзін-өзі оқытумен үйлесетін ізденіспен ерекшеленеді, «шығармашыл мұғалім - өзін дамытатын және өзін жетілдіретін адам» деп нақтылайды [92, б. 8].

Н.В. Кузьмина іс-әрекеттің функционалды элементтерін «жүйенің бастапқы күйі мен түпкілікті нәтиже арасындағы негізгі байланыс» ретінде анықтай отырып, мұғалімнің іс-әрекетінде келесі функционалды блоктарды анықтайды: гностикалық, жобалаушылық, конструктивті, коммуникативті, ұйымдастырушылық (сурет 1).

Сурет 1 - Педагогтың кәсіби іс-әрекетіндегі функционалды блоктар

Болашақ мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінде акмеологиялық амалды жүзеге асыру шығармашылыққа негізделеді. Әдебиеттерге сүйенсек, педагогикалық шығармашылық келесі идеяларға негізделеді: оқыту мен тәрбиенің жоғары адамгершілік қағидаттарын қалыптастыруға, баланың тұлғасын жан-жақты және үйлесімді дамуына, оқытудың кешенді тәсілін жүзеге асыруға, яғни бірлікке және сонымен бірге тәрбиелік, білім беру және дамытушылық міндеттерді шешуге бағдарлану; білім алушыларды мазмұны мен сипаты жағынан дағдылар мен қабілеттердің қалыптасуын қамтамасыз ететін танымдық және практикалық іс-әрекетке қосу; жеке көзқарас пен оқу іс-әрекетінің жеке нысандарының ұжымдық қатынастардың әртүрлі нысандарымен үйлесуі; оқытуды оңтайландыру.

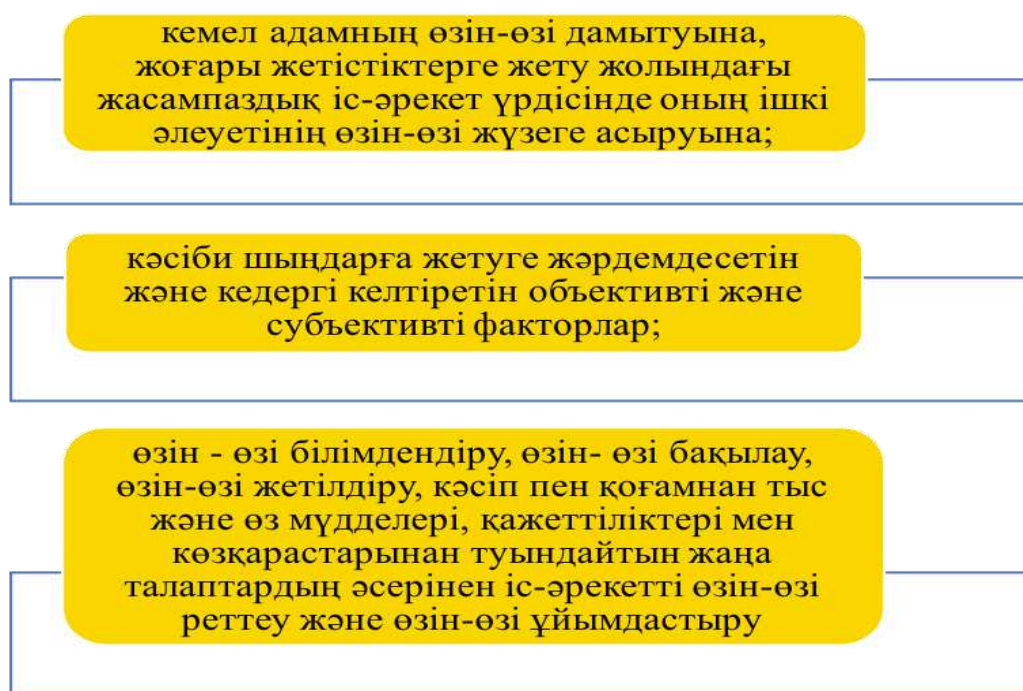
С.Н. Бегидова жоғары оқу орны мен жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде акмеологиялық амалды іске асыруда оқу үрдісінде келесідей заңдылықтар мен факторларға сүйенеді: кемел адамның өзін-өзі дамытуына, жоғары жетістіктерге жету жолындағы жасампаздық іс-әрекет үрдісінде оның ішкі әлеуетінің өзін-өзі жүзеге асыруына; кәсіби шыңдарға жетуге жәрдемдесетін және кедергі келтіретін объективті және субъективті факторларға сүйенуді көздейді; өзін – өзі білімдендеру, өзін- өзі бақылау, өзін-өзі жетілдіру, кәсіп пен қоғамнан тыс және өз мүдделері, қажеттіліктері мен көзқарастарынан туындайтын жаңа талаптардың әсерінен іс-әрекетті өзін-өзі реттеу және өзін-өзі ұйымдастыру [121].

Аталмыш мәселе төңірегінде спорт саласында психологиялық зерттеулер жүргізген ғалым Л.Е. Варфоломеева басты акмеологиялық категорияларға:

шығармашылық әлеует және кәсіби іс-әрекетке шығармашылық даярлықты жатқызады.

А.А. Деркач пайымдауынша, тұлға өз өмірлік жолында, акме деңгейге ұмтылысы өзіндік жеке ерекшеліктеріне сай көрінеді, тұлғалық қасиеттер туылғанынан белгілі бір бейімділік ерекшеліктерінен көрінеді, осы орайда тұлғаның даму бағытын төрт негізгі әдістемелік қағидат аясында сипаттауға болады:

- 1) тұлғаның ілгері даму жолының шыңы;
- 2) өз өмірлік жолында тұлғалық дамуының жоғары деңгейлі жетістіктері;
- 3) кәсіби іс-әрекетіндегі жетістікке жеткен нәтижелер; (сурет 2)
- 4) жеке тұлға ретінде даму жолында жоғары шыңдарға жету [72, б.47].

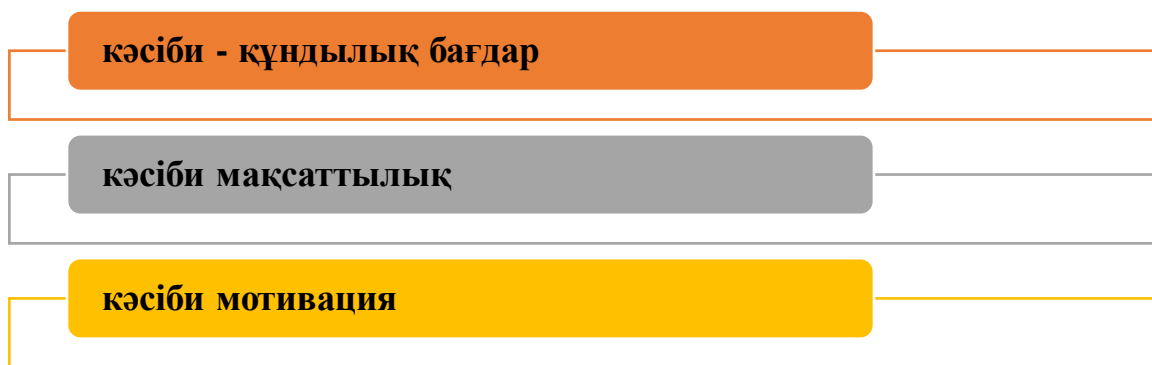

Сурет 2 - Жоғары оқу орнының білім беру үрдісінде акмеологиялық амалды жүзеге асырудың заңдылықтары мен факторлары

А.Н. Леонтьев өз зерттеулерінде тұлға бойындағы акмеологиялық бағыттылықтың болуын сапалық сипаттама ретінде таныған, яғни тұлға өз кәсіби іс-әрекетінде және жеке өмірінде шығармашылық тұрғыда өзіндік орнын тауып, үнемі даму үстінде болу үдерісі [122, б. 18-19].

Акмеологиялық бағыттылық құрылымы негізгі компоненттерден тұрады:

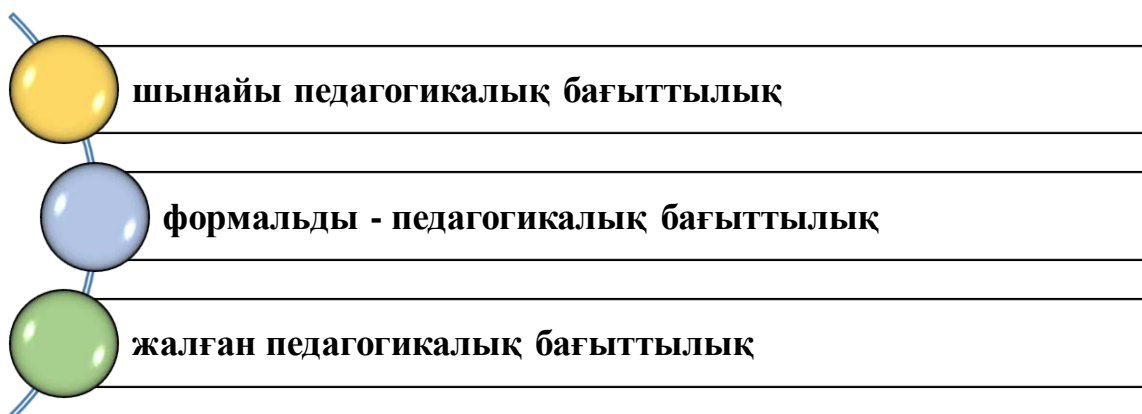
- аксиология (өзіндік кәсібінде даму құндылығының болуы, әлеуметтік ортада өзіндік орнының болуы, өмірлік маңызды құндылықтардың болуы);
- мақсаттылық (әр өзіндік кәсібіне маңызы бар мақсат қоя алу, өмірлік мәселелерді шешу жолындағы мақсаттылық);
- мотивация (өз кәсіби іс-әрекетіне қызығушылық болуы, ілгері даму жолында қызығушылық болуы) (сурет 3).

Сурет 3 - Тұлғаның акмеологиялық бағыттылығының құрылымы, А.Н.Леонтьев

Н.М. Костихина акмеологиядағы бағыттылықтың келесі түрлерін анықтайды: 1) шынайы педагогикалық; 2) формальды-педагогикалық; 3) жалған педагогикалық [123].

Осы түрлерінің сипаттамаларын ашуға тырысайық (сурет 4):

Сурет 4 – Акмеологиядағы бағыттылық түрлері

Зерттеуші Е.В. Житкова «акменің» екі түрін ажыратады, сурет 5:

1) Жеке, субъективті мәнді кәсіби «акме». Бұл жағдайда біз белгілі бір адамның кәсіби жетістіктерінің жеткілікті жоғары деңгейі туралы айтып отырмыз, ол бұрын қол жеткізген нәтижелерден айтарлықтай асып түседі. Бұл жетістіктер кейде кәсіби қоғамдастыққа көрінбейді және олармен мойындалмайды, бірақ адамның өзі үшін осы бір уақыт кезеңінде ол үшін мүмкін болатын кәсібиліктің ең жоғары деңгейі ретінде танылады және бағаланады.

2) Индивидуальды субъективті мәнді кәсіби «акме» деп адамның күш-жігерін жұмылдыруы, өзін-өзі жеңуі, адамның бұрынғы кәсіби нәтижелерінен асып түсуі, өзі үшін кәсібиліктің жаңа деңгейіне жетуі деп түсініледі [124].

Сурет 5 - «Акме» түрлері, Е.В. Житкова

Зерттеуші Т.В. Зобнина болашақ педагогтердің психологиялық дайындығына акмеологиялық көзқарас инновациялық кәсіби білім беру жүйесінің феномені ретінде айқындайды, ол принциптер жүйесіне негізделген олардың психологиялық дайындық процесін тұтас ұйымдастыру болып табылады деп ойлады. Оны қолдану студенттердің кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруының психологиялық алғышарттарын бастайды [125].

Бұл жүйе субъектінің және субъективтіліктің, белсенділіктің, модельдеудің, рефлексивтіліктің, оқушылардың даму әлеуетін өзектендірудің, оңтайлылықтың, тұлғаның өзіндік Мен концепциясын қалыптастырудың, жүйеліліктің, сананың аксиологиялық құрылымын қалыптастырудың, компенсацияның және сәтсіздіктердің сындарлы рөлінің қағидаларын қамтиды.

Оларды жүзеге асыру студенттердің психология саласындағы теориялық және қолданбалы білімді меңгеруімен, оларды практикалық мәселелерді шешуде пайдалана білуімен қатар, өмірде өз мүмкіндіктерін іске асыруға тұрақты және саналы ұмтылысты, өзіндік сананы қалыптастыруға, өзін-өзі өзгерту және өзін-өзі дамыту іс-әрекетін, шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін психологиялық білімдерін қолдана білуге ықпал етеді.

Өз зерттеулеріне сай студент жастардың академиялық негіздегі дамуы мен психологиялық және әлеуметтік негіздегі қалыптасуына тұлға ретінде, педагог тұлғасының маңызы зор деп есептейді [126, 127].

Н.М. Полетаева мұғалімнің акмеологиялық ұстанымын әрбір оқушының жетістігі мен денсаулығын қамтамасыз етуге, жоғары нәтижелер мен табысқа, оның ішінде өзіндік педагогикалық жұмысына, шығармашылық кәсіби іс-әрекетін дамытуға бағытталған гуманистік бағыттылық деп анықтайды. Бұл ұстаным жаңа дамып келе жатқан оқыту технологияларын үнемі ізденуге, жаңа әдіс-тәсілдерді игеруге, кәсіби іс-әрекеттегі стереотиптерден бас тартуға, объективті өзін-өзі бағалау мен рефлексияға ынталандырады [128].

Айта кету керек, акмеологиялық позиция субъектінің келесі сипаттамалары арқылы көрініс таба алады [129]:

1. іс-әрекеттегі мақсаттылық (оқушыны өз бетінше әрекет жасауға, мақсатқа жетуге бағыттайтын, өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін жүзеге асырудағы мотивтер мен қажеттіліктер);

2. рефлексияға қабілеттілік (өз мүмкіндіктеріне, өзін-өзі бағалауға және басқаларды өзінің сенімдерінің призмасы арқылы бағалауға қатысты сыншылдықтың көрінісі);

3. қоршаған социуммен конструктивті өзара әрекеттесу (оң эмоционалдық қатынас, жанжалды жағдайларды бірлесіп шешу, диалог);

4. мінез-құлық дербестігі (әрекеттің мәнін сыртқы әдістермен, сыртқы әсерлермен өзгертуден ішкі әдістерге көшу кезінде әртүрлі жағдайларда ерікті күш-жігердің көрінуі; мінез-құлықтың өзін-өзі реттеуі);

5. қызметтегі креативтілік (қызметтің шығармашылық сипаты; түпнұсқалық, қайталанбаушылық, пайымдаудағы тәуелсіздік);

6. өз әрекеттері мен істері үшін жауапкершілік (қоршағандармен қарым-қатынастағы, оларға жасалған іс-әрекеттерде парыз, ар-ождан және адалдық сезімінің көрінісі).

Акмеологиялық бағыттылықтың негізгі компонентінің бірі шығармашылық ахуалдың жоғарылауы, ол шығармашылық міндеттерді шешуден бастау алып, саналы іс-әрекеттен көрініс табады.

Шығармашылық әлеуетті көтеру үдерісі тұлға өзіндік өмірлік маңызды сапаларын дамыту барысында жүреді. Әрбір бастамада мақсат, іс-әрекет, нәтиже үштігі арқылы орындалады.

Маманның шығармашылық әлеуетін дамыту келесі маңызды сапалар арқылы іске асады:

- тұлғаның жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктері;
- шығармашылық міндеттемелерді шешудегі жасалған іс-әрекет нәтижесінің деңгейі;
- шығармашылық міндеттемелерді шешу барысында кері байланыс талдамасының болуы;
- шығармашылық міндеттемелерді шешудегі ішкі мүмкіндіктердің болуы, мотивация жоғары болуы, бағыттылық пен негізгі құндылықтардың болуы;
- құзыреттіліктер, субъектінің қасиеттері мен сапалары, біліктері;
- тұлғаға қоршаған ортаның әсері;
- тұлғаның еркіндігі, белгілі бір шектеулерден еркін болуы, бастамашылдығы, психологиялық дайындығы [130].

Акмеологиялық амалдың өзіндік ерекшеліктері айқын көптеген дереккөздерде көрініс табады (А.А. Бодалев, А.А. Деркач, Н.А. Коваль, Н.В. Кузьмина, Е.В. Селезнева және т.б.). Бұл зерттеулерге сәйкес, негізгі идеялар ретінде тұлғаның даму жолы мен дамуға деген бағыттылығы, өз кәсіби деңгейін көтеру кезінде үнемі әсер етуші акмеологиялық әсерлер мен орта жағдайларын ескеру, әр тұлғаның іс-әрекетінің ізгілік сипатта орын алуы, өзіндік даму бағытын және бағдарын жоспарлы түрде ұйымдастыру [131].

Өз зерттеулерінде Н.В. Кузьмина және А.А. Реан акмеологиялық факторларды үш бағытта қарастырады [132]:

- объективті, жүйелі және реттелген жоғары нәтижеге ие іс-әрекет бағытынан көрінеді;

- субъективті, тұлғалық негізгі қасиеттердің кәсіби іс – әрекеттер нәтижесіне ықпалынан көрініс табады;

- объективті - субъективті, бұл орайда қоршаған ортаның, әріптестер мен басшылық, материалдық және техникалық қамтамасыз етудің әсерінен көрініс табады.

Дереккөздерге сүйенсек, негізгі акмеологиялық әсер етуші факторларға: тұрақты жоғары деңгейлі мотивация, әр іс-әрекетте нәтижелі жетістікке жетуге деген ұмтылыс, мекеме тарапынан қамтамасыз ету негізіндегі стандарттардың болуы, шығармашылық негіздердің қалыптасуы, синергетикалық бағдардың болуы. Сонымен қатар, кәсіби негіздегі ойлау жүйесінің қалыптасуы, кәсіби шеберлік деңгейінің болуы да әсер етеді. Дәл осы негізде, белгілі негіздегі кері әсер етуші факторларда бар: қоршаған ортаның жағымсыз әсері, тұрақты негіздегі мотивацияның болмауы, өзіндік мақсаттылықтың айқын еместігі [133].

Сонымен қатар акмеологиялық әлеуеттің өзі де белгілі деңгейде фактор ретінде қарастырылады. Ғалымдар ұжымының зерттеулеріне сәйкес мамандық ерекшеліктеріне сай кәсіби негіздегі шаршау деңгейі әр түрлі болады, бұл зерттеу медициналық мекемедегі медбикелер арасында жүргізілген, зерттеу нәтижесіне сәйкес эмоционалды шаршау, тұлғасыздандыру бір жылдық еңбек өтілімі бар мамандарда да кездескен. Осыған сәйкес ғалымдар, күйзеліске бейінділігі бар мамандықтарда көп жағдайда кәсіби шаршау деңгейі басым болатынын көрсеткен. Дене мәдениеті және спорт мамандығы белгілі деңгейдегі күйзелісті көп туындатушы мамандықтар қатарынан көре аламыз, осы орайда болашақ мамандардың акмеологиялық әлеуетін арттыру мәселесі аса өзектілігімен ерекшеленеді деуге болады [134].

Ү.В. Вас'ков өз зерттеуінде мектеп оқушыларының зияткерлік, техникалық, дене дайындығының тиімді жетістіктеріне қол жеткізудегі акмеологиялық тұғырды басты шарт ретінде қарастырған, негізгі тұжырымдамасының басты идеясы дене тәрбиесі үдеріс ретінде баланың тұлғалық мүмкіндіктерін ескеру керек, білім беру үдерісінде толық негізде тұлғаның өзіндік дамуына жағдай жасау керек, осы негізде акмеологиялық тұғыр оқу үдерісін ізгілендіру мен дербес негізде құруға теориялық және технологиялық негізде толық қамтамасыз ететінін көрсеткен [135].

Маманның тұлғасын кәсіби дамыту-үздіксіз үрдіс, ол өзіне, өзінің кәсіби қалыптасуына, жетілуіне, кәсіби және әлеуметтік тәжірибені, шығармашылық әлеуетті және т. б. жинақтау мен дамытуға үнемі жұмыс істеуді талап етеді, бұл оған барлық кәсіби өзгерістердің орталығында болуға, бүкіл кәсіби қызмет барысында сұранысқа ие болуға, яғни бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді.

С.А. Хазова өз зерттеулерінде маманның бәсекеге қабілеттілігі тек қоғамдық ғана емес, сонымен қатар жеке мәнге ие, өйткені ол оған жоғары кәсіби мәртебені, еңбек нарығындағы жоғары рейтингтік позицияны және оның қызметтеріне тұрақты жоғары сұранысты қамтамасыз етіп, толыққанды кәсіби қызмет пен кәсіби ұзақ өмір сүру үшін жағдай жасайды деп көрсеткен [136].

Қоғам талап ететін, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру үрдісі кәсіби оқу орнынан басталады және өмір бойы жалғасады. Маман даярлаудың сапасы, оның әлеуметтік және кәсіби міндеттерін орындауға дайындығы бірқатар нақты критерийлер мен көрсеткіштермен бағаланады. Маманның кәсіби қалыптасуының жетекші критерийлері - бұл үрдісті анықтайтын акмеологиялық детерминанттар.

Дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби негіздегі іс-әрекет сипаттамасы төмендегідей мүмкіндіктер кешенінен жинақталған (кесте 1) [137]:

Кесте 1 - Кәсіби іс-әрекетке қажетті негізгі мүмкіндік кешендері

Мүмкіндік кешендері	Мазмұны
Дидактикалық мүмкіндіктер	оқу материалын қажетті жас ерекшелігі мен аудитория мүмкіндігіне сай өңдей алу қабілеті
Академиялық мүмкіндіктер	өз саласына сай қажетті біліктілік деңгейінің болуы
Перцептивті мүмкіндіктер	өз кәсіби іс-әрекетінде білім алушылардың жеке мүмкіндіктерін ескеру, тұлғаға бағдарланған амалды ұстану, дұрыс психологиялық ахуал құра алу
Сөйлеу мүмкіндіктері	оқу материалын барынша дұрыс жеткізе алу, қажетті деңгейде ым ишара, сезім мен эмоционалды тұрғыда беру
Ұйымдастырушылық мүмкіндіктері	оқу міндеттемелерін бірлесіп шешуге ынталандыру, оқу ынтасын арттыру
Дербес мүмкіндіктері	педагог ретіндегі өзіндік стиль, бағыт бағдары, тұрпатының болуы
Коммуникативті мүмкіндіктер	білім алушылармен дұрыс қарым-қатынас құру, тиімді түрде педагогикалық мақсатты іс-әрекетті мақсатты түрде іске асыруда қажетті әдістемелік амалдар мен мүмкіндіктерді қолдану
Педагогикалық мүмкіндіктер	педагогикалық іс-әрекет нәтижесін болжай алу қабілеті
Аттестациялық мүмкіндіктер	негізгі кәсібімен қатар өзге де іс-әрекеттерді қатар ұйымдастыра алу қабілеті

Американдық психолог Б.Дж. Кертти өз зерттеуінде дене мәдениеті және спорт саласы маманының жеке сипаттамасын келтіреді [138]: зерттеуші ойынша маманға ашықтық, ұстамдылық, эмоционалды тұрақтылық аса қажет. Сонымен қатар өз - өзіне сенімділік, кәсіби іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарау, тәжірибе бағдар мен жаңашылдыққа төзімділік пен бейінділік. Кәсіби біліммен қатар, білім алушы жағдайын дұрыс түсіну мен жағымды қарым-қатынас құру.

Дене мәдениеті және спорт саласы бойынша болашақ маманның кәсіби іс-әрекеті негізінен білім алушының дене, психикалық, қызметтік мүмкіндігін жетілдіру, бала бойына рухани құндылықтарды, дене күтімі мен салауатты өмір салты тәртібін тәрбиелеу болып табылады. Сондай ақ, педагогикалық тұрғыда, білім алушының дене, дене қызметінің бағамын беру, баланың жеке мүмкіндіктерін ескеріп тапсырма беру, жүктемесін айқындау, оқыту мен жаттықтыруға қажетті құралдарды жеке ерекшеліктерін ескеріп қолдану. Өз саласы бойынша ғылыми танымның болуы, жаңашыл технологиялық

мүмкіндіктерді игеру мен мейлінше кең негізде қолдану. Білім алушылардың бос уақыттарын, өмірлік құндылықтарын бағдарлау. Осы орайда педагог бойында аталған сапалардың барлық негіздері қалыптасқан болуы маңызды.

Жарысу іс-әрекетінде жоғары өнімділік деңгейіндегі спортшылардың бәсекеге қабілеттілікке шығармашылық дайындығын дамыту заңдылықтары б суретте берілген [139, б. 19].

Сурет 6 - Спортшылардың шығармашылық даярлығын дамытудың заңдылықтары

Өз тәрбиеленушілерінің бойында шығармашылық пен бәсекеге қабілеттілік қасиеттерін қалыптастыру үшін, болашақ маман бойында аталған сапалар бар болуы шартты. Спортшылардың шығармашылық негіздегі дайындық үдерісі белгілі деңгейде заңдылықтарға бағынышты: спортқа қызығушылықтың болуы, үнемі нәтижеге жетуге тұрақты мақсаттылық, күнделікті жаттығу маңыздылығы, жаттықтырушы мен ұжымдағы өз сыныптастарымен қарым-қатынас құру, әр жаттығу сабағынан соң өз денсаулығын қалпына келтіру, сауықтыру шараларын ұстану.

А.М. Леонтьев пікірінше, акмеологияның өзекті мәселесін, негізгі міндеттерін шешуге мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдер мен қағидалар жүйесі акмеологиялық тұғыр сипаттамасын көрсетеді [122, б. 28].

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, акмеологиялық тұғырды жүзеге асыру келесідей дидактикалық қағидаларды сақтауды талап етеді: студенттердің - болашақ мұғалімдердің уәждемелік білімі мен іскерлігін кезең-кезеңмен қалыптастыру; кезеңдерге сәйкес реттілік; жоғары оқу орны оқытушыларының іс-әрекетіндегі жүйелілік; студенттердің тапсырмалары мен іс-әрекет түрлерін біртіндеп күрделендіру.

К.А. Абульханова-Славская өз зерттеулерінде акмеологиялық тұғыр жас маманға студенттердің әртүрлі санаттарымен іс-әрекеттерді жоспарлау кезінде стратегияларды түсінуге және кәсіби іс-әрекет пен мінез-құлықты рефлексия және өзін-өзі түзету арқылы өзінің кәсіби қалыптасуындағы мәселелерді жеңуді, сондай-ақ білім беру өнері мен өзін-өзі тәрбиелеудің кейбір әдістерін игеруге мүмкіндік береді деп тұжырымдайды [34, б.17-18].

Акмеологиялық технологиялар өзін-өзі білімдендіруге және дамытуға неғұрлым жетілген мотивациясы бар ересек адамға бағытталған және дамуды қамтамасыз ететін жағдайларды жасауды білдіреді: тәуелсіз шығармашылық ойлау мен қиял; зияткерлік және шығармашылық бастама; эмпатия, күту; тәуелсіз шешімдер қабылдау, өз жобаларын құру, оларды іс жүзінде тексеруге және жетілдіруге байланысты ерікті әрекеттерді қалыптастыруға.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды жүйелей келе, акмеологиялық амалдың маңызы болашақ дене мәдениеті маманының шығармашылық іс-әрекетке дайындығын жетілдіруді әдіснамалық реттеуде жатыр, ол кәсіби мотивацияны күшейтуді, шығармашылық әлеуетті ынталандыруды, жеке ресурстарды тиімді пайдалануды, шығармашылық үдерісті өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін, кәсіби іс-әрекетте жетістікке жету үшін өзінің білім беру жүйесін дамытуда мұғалімдерді оқыту мен сүйемелдеуді қамтамасыз етуден тұрады.

Кәсіби дайындық үдерісінде акмеологиялық тұғырды қолдану болашақ маман акмеологиялық бағыттылығын қалыптастыруға әсер етеді, бұл орайда акмеологиялық тұғыр мәні мен мазмұнын айқындау, тұлғаның акмеологиялық бағыттылығының мәні мен мазмұны, акмеологиялық бағыттылық негіз болатын үлгі құрастыру арқылы болашақ маманның кәсіби даярлығын ұйымдастыру мәселелері өзекті. Акмеологиялық тұғырдың жоғары оқу орнына ендірудегі мәні, білім алушылардың шығармашылық әлеуетін қалыптастыруға, іс-әрекетте жетістікке жету мотивациясын арттыру, өзіндік дамыту әдістері мен тәсілдемелерін қолдану. Акмеологиялық тұғыр өзекті мәселелерді шешуге бағытталған ұстанымдар, амалдар мен әдістер жүйесін құрайтын, арнайы теориялық бағдарлы білім мазмұнынан тұратын тәсілдеме. Акмеологиялық тұғырға негізделген тұлғалық бағыттылық, жалпы өмірлік және кәсіби салада үнемі дамуға, шығармашылық әлеует шыңына шығуға деген тұрақты ұмтылыстың болуы. Тұлғаның акмеологиялық бағыттылығының негізгі құрамдас бөліктері, кәсіби іс-әрекетке құндылықты бағдардың болуы, кәсіби іс-әрекетке мақсаттылықтың болуы, кәсіби іс-әрекетте жетістікке жетуге деген мотивацияның болуы [140].

Рухани негізде кемелдену педагогтың өмірлік тәжірибесімен тікелей байланысты, өз кәсіби іс-әрекетінде рухани негіздер мен ізгілікке бейінделген тәрбие беру, ол педагогтың рухани негізде өзін дамытуға мүмкіндік береді.

Педагогтың кәсіби, тұлғалық және рухани құрылуының нәтижесінде акмеологиялық бағыттылығы қалыптасады. Осы арқылы оқу үдерісінде әр білім алушыға эмпатия, төзімділік, субъект-субъектілі қарым-қатынас барысында қажетті дамыту ортасын құрады. Бұл орта үнемі шығармашылық әлеуетті, жаңа технологияларды игеруге, үнемі рефлексиялық қатынасқа жүгініп, шынайы өзіндік бағалау көріністерін тудырады. Акмеологиялық бағдар болашақ маманның өз кәсіби іс-әрекетінде үздіксіз білім алу нәтижесінде дамуға ұмтылысының көрсеткіші бола алады [141].

Акмеологиялық тұғырдың негізгі бөліктерінің бірі мақсаттылық, осы негізде тұлғаға бағдарланған мазмұнның негізгі қызметі, әр білім алушының жеке қызығушылықтарын ескеріп білім беру үдерісін ұйымдастыру. Жалпы қоғам құндылығы, мәдени бастауы негіздерінің басты идеясын, оқу үдерісінде пән мазмұнына ендіру, жалпы теориялық білімін өмірге маңызы бар тәжірибеге айналдыру [142].

Педагогикалық кәсіби іс-әрекетте тар ауқымдағы құзыреттіктермен шектелмейді, тұлға бойындағы құзыреттіктердің жиынтығының үйлесімді қарым-қатынас негізінде ұйымдастырылуы арқылы жүреді. Дене мәдениеті және спорт мамандарының дайындау барысында педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік, сауықтыру құзыреттіктері қалыптастырылады. Әр педагог маманның үнемі кәсіби даму үшін қозғаушы күш өсін өзі жетілдіру сапасы бола алады. Акмеологиялық жетістікке жету үшін әсер етуші субъективті фактор мотивация бола алады, сондай ақ коммуникативті құзыреттіліктің негізгі элементтері вербалды және вербалды емес құралдар ерекше мәні бар. Дене мәдениеті және спорт педагогтерін дайындауда, оқу-жаттықтыру іс әрекетінің арнайы жағдайларын ескеру қажеттігі бар [143].

Кәсіби тұлғалық әлеует білім, білік, дағды, мүмкіндіктердің, жеке тұлғалық сапаларының сәйкес қажеттіктерін қалыптастыру болып табылады. Тұлға өзіндік орнын іздестіру, өзіндік әрекеттерін талдау кезінде көптеген әлеуеттердің түрлері айқындалады. Акмеологиялық әлеует танымдық, рухани-адамгершілік, шығармашылық, коммуникативті компоненттердің маңызды құрамдас бөліктерінен тұратын, яғни кәсіби әлеуетпен теңестіруге болады деп есептеген [144].

Ізгілік қатынасқа бағдар, дене мәдениеті және спорт саласы маманының жүйелі сапасының бірі, ол кәсіби іс-әрекет жұмысына, өзге тұлғаларға, өзіне деген қатынасынан, ізгілік құндылықтарынан көрініс тауып, қарым-қатынас мотивтерінен тұрады. Ізгілік бағдары тұлғаның кіріккен сапасы ретінде маманның кәсіби іс-әрекетінде акме деңгейге жетуге ұмтылысына жағдай жасайды [145].

Қазіргі білім беру жағдайында инновациялық технологияларды қолдану дене мәдениеті және спорт мамандарының қажетті кәсіби құзыреттіктерін акмеологиялық тұғыр негізінде ұйымдастыруға және жетілдіруге мүмкіндік береді. Акме технология, компьютерлік технология, оқыту технологияларының тұлға дамуына қажетті негізде қолдану, болашақ маманды дайындау үдерісінде тиімділігін арттырушы аспект ретінде аталған технологиялардың маңызы зор [146].

1.2 «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» ұғымының мәні мен құрылымы

Бұл бөлімде «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті» ұғымының мәні мен мазмұнын ашуға тырысамыз.

«Әлеует (потенциал)» термині ежелгі грек философтары мен ойшылдары жұмысында кездеседі. Аристотель өзінің ғылыми еңбектерінің бірінде «потенциал» ұғымына адамның іс-әрекеті арқылы шындыққа айнала алатын ішкі күш деп анықтама берді [147].

Зерттеу кезінде психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде, тұлғаның әлеуеті ұғымы, жалпы тұлғаның өмірлік даму жолындағы негізгі шарттар мен әсер етуші факторларға сипаттама береді. Осы орайда тұлғаның әлеуеті келесі мазмұннан тұрады:

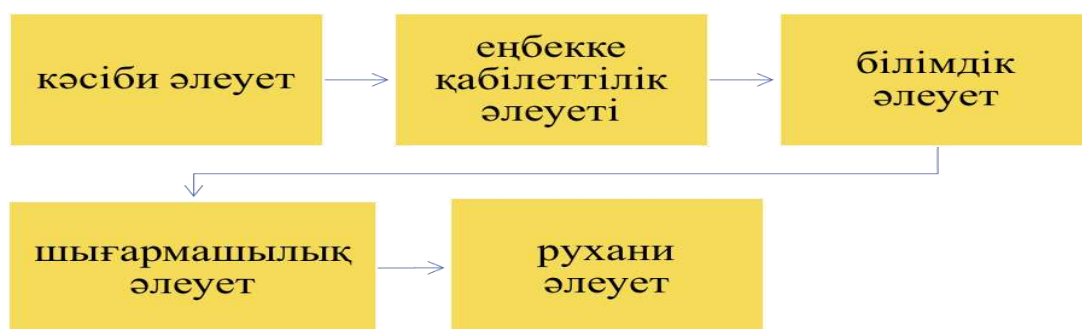
- тұлға мүмкіндіктері, бейінділігі, тұлғаның ішкі сапалары, даму стратегиялары, өзіндік жоспарлары, өмірлік құндылықтары [148];
- тұлғаның кәсіби іс-әрекетіне маңызы бар даму қабілеттерінің сипаттамасынан тұрады [149];
- тұлғаның ішкі әлеуеті, ішкі қорлары, белгілі бір құбылыс пен үдерістерді құрамдас бөліктерінен тұрады [150].

Ғалымдар А.Г. Кузнецов және С.М. Селезнева «Тұлғаның әлеуетін белгілі бір жағдайларда белсендіруге, түрлендіруге және кез келген мақсатқа жету үшін пайдалануға болатын жасырын және айқын адам ресурстарының жиынтығы ретінде анықтайды» [112, б. 10].

Әрі қарай, біз тұлғаға тән мүмкіндіктерді анықтауға тырыстық.

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, тұлға әлеует құрылымын қарастыра отырып, В.В. Соколов тұлға әлеуетінің келесі құрылымын және оның элементтерін анықтайды:

- кәсіби әлеует (адамның кәсіпқойлығын сипаттайтын білім, білік және дағды);
- жұмысқа қабілеттік әлеуеті (жеке адамның өндірістік-еңбек әрекетіне қабілеті);
- білім алу әлеуеті (жеке адамның интеллектуальды қабілеті);
- шығармашылық әлеуеті (жеке тұлғаның шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру қабілеті);
- рухани әлеует (адамгершілік қасиеттері) (сурет 7) [151, б. 78–81].

Сурет 7 – В.В. Соколов бойынша тұлғалық әлеуеттің құрылымы

М.С. Каганның [152] пікірінше, тұлға құрылымында бес әлеуетті бөлуге болады:

1. *Адамның гносеологиялық әлеуеті.* Ол санмен сипатталады, адамда болған ақпараттың сапасымен сипатталады. Онда сыртқы әлем, табиғи, әлеуметтік, өзін-өзі тану туралы білім бар және табиғи ақылға, білімге, жеке тәжірибеге байланысты.

2. *Тұлғаның аксиологиялық әлеуеті.* Ол әлеуметтену үдерісінде алған құндылық бағдарларының жүйесімен анықталады – оның идеалдары, өмірлік мақсаттары, нанымдары мен ұмтылыстары, жеке сана мен оның өзін-өзі тануының бірлігі ретінде.

3. *Жеке тұлғаның шығармашылық әлеуеті.* Ол алған және өздігінен дамыған дағдыларымен, іс-әрекетке, еңбекке, жасампаздық және (немесе) бүлдіргіш, өнімді және репродуктивті қабілеттерімен, сондай-ақ оларды қандай да бір қызмет саласында жүзеге асыру шарасымен сипатталады.

4. *Тұлғаның коммуникативтік әлеуеті.* Ол оның қарым-қатынасының өлшемімен, формаларымен, басқа адамдармен қарым-қатынастың сипаты мен беріктігімен, тұлғааралық қарым-қатынастың мазмұнымен анықталады, әлеуметтік рөлдерде көрінеді.

5. *Тұлғаның көркемдік әлеуеті.* Оның мазмұны, көркемдік қажеттіліктерінің қарқындылығы және оларды қалай қанағаттандыратыны анықталады.

М.А. Нугаев әлеуметтік әлеует, бір жағынан, адамның ішкі күші және оның жеке қасиеттері, оның көмегімен ол өзінің мүмкіндіктерін жүзеге асырады, екінші жағынан, қоғамның өз мүшелерінің мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін белгілі бір жағдайлар жасау қабілеті туралы қорытынды жасады [153]. Осылайша, жеке тұлға да, қоғам да әлеуметтік әлеуетке ие.

Л.А. Даринская «шығармашылық әлеуетті» табиғи-генетикалық, әлеуметтік-жеке және логикалық компоненттерді қамтитын күрделі интегралды ұғым ретінде анықтайды, ол адамның адамгершіліктің жалпыадамзаттық нормалары шеңберіндегі әртүрлі қызмет салаларында білім, дағдылар, қабілеттер мен өзгерістерге деген ұмтылысын білдіреді [154].

Тұлға бойында кездесетін әлеуеттің түрлерін анықтау мақсатында біршама зерттеулерге талдау жүргіздік.

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, әлеуеттің келесідей түрлерін ғалымдар анықтап талдаған: сурет 8.

Суреттегі аталған әлеует түрлеріне жеке тоқталсақ:

А.Н. Леонтьевтің пікірінше, инновациялық әлеует шығармашылық әлеуеттің өнімді эволюциясы болып табылады және жеке тұлға инновация жасаған кезде анықталады. Бұл өзін-өзі актуализациялау шығармашылық әлеуетті дамытуға жұмылдырады, ал шығармашылықты инновациялық-өнертапқыштыққа айналдыруға болады дегенді білдіреді. Осылайша, белгілі бір қызметті қарастырған кезде өзін - өзі тану тұлғаның интрапсихикалық компонентіне айналады, ал шындықпен өзара әрекеттесудің интерпсихикалық механизмі инновациялық әлеуетке айналады [155].

В.Н. Марков кәсіби әлеует деп адамның өмір жолында жеке дамудың мүмкін бағдарларының алуан түрлілігін қамтамасыз ететін, сондай-ақ маманның

басқарушылық қызметте әлеуметтік маңызды нәтижелерге қол жеткізуіне әсер ететін адамның ерекше ұйымдастырылған ішкі жаңартылатын ресурстарының жеке жүйесін түсінеді. Іске асырылған кәсіби әлеует маманның кәсіби тәжірибесімен айқындалады. Іске асырылмаған кәсіби әлеует жеке тұлғаның құндылық-мотивациялық құрылымымен анықталады және кәсіби әлеуеттің өзгеру бағыттарын анықтайды (сурет 8) [156].

Сурет 8 - Ғылыми зерттеулердегі «әлеует» түрлері

Зерттеуші И.В. Брестер студенттердің кәсіби өзін-өзі тануының психологиялық-акмеологиялық әлеуетін жеке ресурстарды (мінез-құлық үлгілері, білім, көзқарас, қарым-қатынас, адам тәжірибесін тарату формаларын қалыптастыру) біріктіретін және оқу-кәсіби және квази-кәсіби қызмет үдерісінде алынған тәжірибені жеткізуге жағдай жасайтын динамикалық функционалды жүйе ретінде анықтайды [157].

Акмеология өзіндік іске асырудың көптеген сипаттамаларына әсер етеді, ол рухани даму, қоғамдық өз орнын табу, эмоционалды зияттылықтың жоғары деңгейі, дене дамуы, психикалық белсенділік пен денсаулық сақтауды өмір бойына ұстану (Bengtson & Settersten, 2016; Demetriou et al., 2016; Entezari et al., 2018; Gibbs, 2019; Gelfo, 2019), жетістіктер мен тұлғалық даму жасерекшелік пен өмір бойына дамуға тікелей қатысты. Тәжірибенің жинақталуы мен өмір бағдарын өзгерту, осы кішігірім өзгерістер тұлғаның жоғары даму деңгейіне жету нүктесі болып табылады (Fletcher & NíChróinín, 2021; Sparks et al., 2017) [158-164].

Акмеологиялық тәсіл - заманауи жоғары білім берудің ең прогрессивті және перспективалық бағыттарының бірі ретінде, болашақ маман жеке басын дамытудың басым факторларының бірі ретінде жоғары оқу орындарында акмеологиялық әдісті енгізу адамның акмеологиялық мәдениетін қалыптастыруға жағдай тудырады.

«Психологиялық және акмеологиялық потенциал» түсінігін оның көрсеткіштері тұрғысынан қарастырған жөн, олардың арасында мыналарды бөліп көрсетуге болады:

– жеке дербестік – нақты субъективті тәжірибеде көрінетін ішкі еркіндікке қол жеткізу нәтижесінде;

– дүниетану мен көзқарастың іске асырылатын қажеттілігін білдіретін өмірдің мәнділігі;

– төзімділік – стресстік орта факторларының әрекетіне жауап, күш, төзімділік, шыдамдылық ұғымдарымен жақын ұғым. Өміршендік пен жеке дербестік – адамның өз өмірін жасауының іргелі негіздері;

– өзгеруге дайын болу және өзгерісті үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік жағдайлар міндетті түрде талап ететін құндылық ретінде қабылдауға дайын болу;

– өзінің өмірлік тәжірибесіне, қобалжуларына, қарым-қатынастарына негізделген жаңа белгісіз ақпаратты қабылдау және соған сәйкес әрекет ету қабілеті;

– конструктивті (іс-әрекетті жүзеге асыруды жеңілдететін) және деструктивті (оны жүзеге асыруға кедергі келтіретін) факторларды ескере отырып, іс-әрекетті уақыттық алғышарттарды ескеріп жоспарлау мүмкіндігі [165].

Төменде біз шетелдік және қазақстандық ғалымдардың еңбектеріндегі «Акмеологиялық потенциал, акмеологиялық құзыреттілік, акмеологиялық тәсіл» ұғымдарының мазмұндық талдауын кестеде беруге тырыстық (2001-2017 жж.) (кесте 2).

Кесте 2 - Шетелдік және қазақстандық ғалымдардың еңбектеріндегі «Акмеология, акмеологиялық әлеует, акмеологиялық құзыреттілік, акмеологиялық көзқарас» ұғымдарының мазмұндық талдауы (2001-2017жж.)

Автор	Тұжырымдаманың мәні
1	2
Д.Н.Мотыгуллин [165]	Кәсіби іс-әрекеттегі маманның акмеологиялық әлеуеті, екі негіздегі құрылыммен анықтайды: болашақ педагог біліктілігін арттыруға бағытталған кәсіби шеберлігі, акмеологиялық әлеуетті қалыптастырушы белгілердің сипаттамасы
В.Н.Марков [166]	Субъектінің өмір және ксіби тәжірибесі акмеологиялық әлеует құрамдас бөліктері болып табылады. Осы орайда өмірлік тәжірибеге аса назар бөлу маңызы бар, себебі жинақталған тәжірибе кәсіби іс-әрекет пен тұлғаның жеке әлеуеті арасындағы негізгі байланыс әрекеті ретінде сипатталады.
А.Н.Леонтьев [122,с.16]	Негізгі ұстанымдар және тәсілдемелер жүйелі түрде акмеологиялық амал негізіндегі туындаған міндеттерді шешуге бағдарланса, акмеологиялық тұғыр сипаттамасын береді. Педагогикалық үдерісте акмеологиялық тұғыр негізіндегі құрылған білім беру ортасы, болашақ маман бойында шығармашылық әлеует, кәсіби мотивация, үнемі жетістікке жетуге ұмтылыс, өзіндік даму мен өзіндік жетілдіруге ынтаны арттырады.

2– кестенің жалғасы

1	2
И.А.Беспалов [167]	Ғалым пікірінше акмеологиялық әлеует, тұлғаның өзіндік реттеуші тетіктер мен құндылық бағдарына сай тұлғаның ішкі және сыртқы сапаларының өзгерістерін құрайды.
В.П.Медведев [168]	Мамандарды даярлауда акмеологиялық бағытты жүзеге асыру студенттің оқу үдерісінде белгілі бір пәндер саласындағы білімді ғана меңгеріп қана қоймай, оның болжау қабілеті, жоғары деңгейі сияқты кәсіби шеберліктің акмеологиялық инварианттарын қалыптастыруды талап етеді. өзін-өзі реттеу, жауапкершілікті өз мойнына алу және дұрыс шешім қабылдау қабілеті.
А.А.Жигулин [169]	Ғалым жалпылама түрде акмеологиялық әлеуетті тұлғаның өзіндік даму үдерісін арттыру, тұлғаның алғаш жеткен нәтижеде тоқтамай, ілгері ұмтылысының болуы, өмірлік тәжірибеде үнемі өзіндік жетілу үдерісін өзектендіру.
А.Г.Кузнецов, С.М.Селезнева [112,с. 33]	Акмеологиялық әлеует дамытушы ортада құндылық, мотивациялық, рефлексиялық, бағалаушы, когнитивтік және операциялық элементтерді қамтамасыз ететін маңызды сапа.
Н.Н.Пачина [170]	Ғалым пікірінше акмеологиялық құзыреттілік құрамдас бөліктері: - мамандықтар аясында өзін-өзі дамытудың, өзін-өзі жетілдірудің, өзін-өзі сақтаудың әдістерін, жолдарын, тәсілдерін білу дағдысы; - кәсіби іс-әрекет үдерісінде тұлғаның және кәсіби өзін-өзі дамытудың, өзін-өзі жетілдірудің және өзін-өзі сақтаудың әдістерін, әдістерін, тәсілдерін қолдана білу дағдысы; - кәсіби мотивацияның стратегиялық бағдарлары; - жеке бейнелерді құруда өзін-өзі дамытудың, өзін-өзі жетілдірудің және өзін-өзі сақтаудың рефлексиялық стратегиясын меңгеру.
Б.Ж.Бекжанова [171]	Акмеология адамды тұлға, іс-әрекет субъектісі, индивид ретінде зерттеп, жалпы алғанда ақыл-ой әлеуеті қалыптасқан көпқырлы біртұтас адам ретінде оның жеке ерекшеліктерін анықтайды, адамның қол жеткізген нәтижелерін зерттеу негізінде оның әлеуетінің заңдылықтарын және жолдарын қарастырады. Осы педагогикалық акмеология білім сапасын арттыруда өте үлкен маңызға ие, болашақ педагогтардың кәсіптік даярлығын жаңа моделін құруға жол ашады және адам капиталын дамыту мәселерін шешуге бағытталады.
Б.А.Тургунбаева [172]	Оқушылардың бойында қалыптасуы қажет негізгі дағды – білім алу, үздіксіз және нәтижелі білім алу. Бұл болашаққа алғышарт ретінде өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру өмір тиімділігін арттыру, жеке тұлғаны неғұрлым толық іске асыру факторлары ретінде қарастырылатын болады.
Г.В.Беспалов [167,с. 25]	Шығармашылық мүмкіндіктерді өзектендіру психологиялық және акмеологиялық жағдайлармен қамтамасыз етіледі, олардың жетілдірілуі жастардың шығармашылық өзін-өзі дамытуының, табысқа жетуінің, қызметтің кез келген түрін және әлеуметтік рөлдерді орындауға шығармашылық көзқарасын қамтамасыз етеді.
Д.М.Кошман [173]	Акмеологиялық тәсілді жүзеге асыру студенттердің шығармашылық әлеуетін өзектендіруге, олардың кәсіби мотивациясын және өз іс-әрекетінде табысқа жетуге деген ынтасын арттыруға, өзін-өзі жетілдіруге және табысты болуға деген ұмтылысты қалыптастыруға бағытталған педагогикалық өзара әрекеттесуді (қарым-қатынасты) бағдарлаудан тұрады. Кәсіпте өзін-өзі жүзеге асыру, кәсіби білім мен дағдыларды үнемі жаңартып отыру қабілеттері мен қажеттіліктерін,

2– кестенің жалғасы

1	2
	шығармашылық өзін-өзі дамытуда, кәсіби шыңдарға жетуге бағытталған өнімді тұлғалық және кәсіби дамуға дайындығы мен қабілетін қалыптастыру
И.Е.Балыкова [174]	Оқыту үдерісі барысында жинақталған танымдық өнімді өзіндік тәжірибеде мейлінше кең қолдану, тұлғаның өзіндік мүмкіндіктерін дұрыс бағалай алуға, кәсіби іс-әрекетінде өзіндік деңгейі, білім, білік, дағдыларын, негізгі құзыреттілігін арттыруға бағыттылығын, өзге тәжірибені, өзінің тиімді тәжірибесін жүйелі негізде қолдануды анықтайды.
М.М.Кашапов [175]	Тұлғаның жеке, индивидуалдық, мубъектілік әрекеттердің белгілі бір деңгейінен кейінгі акмеологиялық тәсілдеменің мәні, тұлғаның тұтастығын, өзге тұлғалармен негізгі қарым-қатынастар құруда жүзеге асырумен сипатталады.

Сонымен, кестедегі мәліметтерді қорытындылай келе, «акмеологиялық әлеует» ұғымының зерттеушілер тарапынан жеткілікті түрде зерттелмегенін атап өтуге болады, сондықтан біз осы категорияға жақын ғалымдардың ойларын «акмеологиялық көзқарас», «акмеологиялық құзыреттілік» деп көрсетуге тырыстық.

Сонымен бірге, ғалымдар акмеологиялық потенциал келесі түрде ұсынылатынын атап көрсетеді:

- динамикалық жүйе
- жеке тәрбие
- қос құрылым
- жұмыс тәжірибесі
- өзгеру механизмі.

Д.Н. Мотыгуллин кәсіби тұлғаның акмеологиялық әлеуетін дуальді құрылым ретінде қарастыруды ұсынады: кәсіби шеберлік болашақ мұғалімнің кәсіби деңгейін көтеруге дайындығы мен қабілетінің көрсеткіші, сонымен қатар акмеологиялық потенциалды қалыптастыру критерийі болып табылады [165, с. 10].

Ғалым өзінің ғылыми зерттеулерінде мұғалімнің акмеологиялық әлеуетін болашақ мұғалімнің кәсіби деңгейін көтеруге дайындығы мен қабілеті деп түсінеді, ол екі құрамдас – кәсіби потенциал (кәсіби құзіреттілік) және бейімделу потенциалы (өзгермелі еңбек жүйесіне бейімделу) қамтиды [165, с. 45].

Көптеген ғалымдардың пікірінше, тұлғаның акмеологиялық әлеуетін екі негізгі деңгейлі құрылыммен сипаттауға болады, бірі кәсібилік, психологиялық кәсіби маңызы бар сапалар, кәсіби іс-әрекеттен тұрса, екінші бөлігі, тұлғаның шығармашылық әлеуеті мен болашақ кәсіби өсу жолын анықтаушы нәтижелердің қажеттілігі. Аталған деңгейлі құрылымдардың қалыптасуы үшін, орта факторларының орындалу шарты бар, кәсіби білікті мамандардың болуы, тәжірибе мен кәсіби дағдылар, тұлғалық маңызы бар, іскерлік маңызы бар сапалар, ортаның іс-әрекетке итермелеуші мотивациясының болуы. Бұл тұста

тұлғаның психологиялық сапасы ретінде, тәжірибеге анықтама беру жөн, аталған сапа тәжірибелі іс-әрекетке үйрену арқылы қалыптасқан сапа. Бұл ретте сапа құрамын, кәсіби білім, білік, дағды, басқарушылық қасиеттер құрайды деп сипаттаған тиімді [176].

Дене мәдениеті және спорт саласында зерттеу жүргізетін көптеген ғалымдар оқу үдерісі кезіндегі өмірлік дағдыларды тәрбие арқылы беру мәселесіне басты назар бөледі (Bean et al., 2018; Lerche et al., 2018; Pesce et al., 2016). Бұл үдеріс заманауи қоғамдағы тұлғаның қалыпты дамуы деңгейін қамтамасыз ету формасы ретінде қарастырылады, біздің зерттеуімізде жоғары жетістіктерге ұмтылудың басты аспектіні қарастырамыз (Prnjak et al., 2019) [177-180].

Кәсіби жетістіктер немесе шынайы академиялық үлгерім арасындағы әлеуеттің жоғарылауы арасындағы нақты байланыс болмауы өзге зерттеулермен дәлелденген. Мотивация арнайы орта мен арнайы әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталмаса пайдасы төмендейді, ол үшін көздеген мақсатқа жету әлеуеті керек (Шенцова, 2018; Slater & Quinn, 2020). Көп жағдайда өзіндік орнын іздеуге байланысты құндылықтар мен ұмтылыстары бар, нақты саналы мақсат қоя білген индивидтер жетістікке жетеді (Kelly & Updegraff, 2017) [181-183].

Мотивацияның жоғары деңгейі мен шынайы нәтижелердің статистикалық орнығуы арасындағы өзгерістер көптеген зерттеулерде көрініс тапқан, бұл құбылыс мотивацияның өзгеруімен, ерікті мақсаттылық, іс – әрекетке даярлығымен байланысты (Hill & Curran, 2016; Jowett et al., 2016; Rudolph, 2016). Тек мақсатты ұйымдастырылған дене жаттығулары кезінде даму деңгейінің шынайы нәтижесі арасындағы идея мен арман арасындағы айырмашылықты көреді, әр жаттығу тек жоспар мен уақытты талап етеді (Sato, Naegele, 2018) [184-187].

Тұлғаның өмір тәжірибесінде және кәсіби даму бағдарында акмеология ғылымының алатын орнының маңызы зор, К.К Платонов. кәсіби іс-әрекетті мына сипаттамалар арқылы көрсеткен: іс-әрекет тиімділігі, қарқындылығы, ұйымдасу ерекшеліктері, нақты және берік шешімнің болуы, біліктіліктің жоғары деңгейі, жауапкершілік, шешім қабылдай алу қабілеті, негізгі кәсіби құзыреттіліктер [188].

Акмеологиялық орта гуманитарлы, табиғи, әлеуметтік, техникалық, экономикалық, ғылыми негіздегі кешенді акмеологиялық білімнен тұрады. Тұлға қалыптасуына әсер етуші басты фактор орта деген көптеген ғалымдардың пікірі бар. Ортада қарым-қатынас кезінде тұлға әлеуметтік тәжірибеге жиі жүгінеді. Ортаға сәйкес тұлға бойынан екі түрлі өзгерісті байқауға болады, жүйелі және бейімделу. Жүйелі ортаның көптеген талаптарына сай тысқары шығу болса, келесі негізде ортаның талаптарына сай бейімделу [189].

Қоғам талап ететін бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру үрдісі кәсіби оқу орны екені белгілі, ол ары қарай үлкен кәсіби өмірде өз жалғасын табады. Маманның жоғары сапалы түрде кәсіби негізде қалыптасуының басты көрсеткіштері акмеологиялық қозғаушы күштер болып табылады [190].

Халық педагогикасының негізгі қағидаларын зерделей келе болашақ мұғалімнің акмеологиялық даярлығын қалыптастыруда пайдалану

мүмкіндіктерін осы негізде көрсетуге мүмкіндік бар екенін көрсеткен: оқушының жас ерекшелігін ескеріп тәрбиелеу, тәрбиеленушінің жеке тұлғалық ерекшеліктерін есепке алу, ұстаз бен оқушы арасындағы сыйластықты сақтау, оқушының жаны мен тәніне келер қауіптен сақтау, мұғалім мейірімділігі, шәкіртті тәрбиелеу, оқыту барысында ақыл – ойын дамыту, тәрбиенің үздіксіз жүргізілуін, біртұтастығын сақтау [191].

Білім алушылардың дене дамуын қалыптастыру әдістемесіне түзетулер енгізу мақсатында мұғалімнің оқу – әдістемелік, ғылыми әдебиетпен жұмыс жасай білуі, өзіндік зерттеулер жүргізу және оларды талдай алу [192].

Дене тәрбиесі мұғалімінің шығармашылығы оқыту мен жаттығу сабақтарын ұйымдастырудың озық технологияларын таңдау ғана емес, сонымен қатар қозғалыс эрудициясына, тәрбиесіне тікелей қатысты. [193].

Білім беру жүйесін ұйымдастыруда сабақтастықтың маңызы зор, негізінен білімнің бірте – бірте жинақталу эффектісі аса тиімділік көрсеткіші деуге болады, оған дәлел авторлардың көзқарасы, білім беру үдерісі білім, тәжірибе мен дағдыларды ұрпақтан ұрпаққа тасымалдау, қазіргі жаңа технологиялардың ең бір маңызды жеткен жетістігі деген сөздері дәлел. Яғни, сабақтастық негізіндегі ұйымдастырылған үдеріс, болашақ ұрпаққа да өзіндік бір базалық негіз бола алады [194].

Өз зерттеуінде көрсеткен үлгіні іске асыру кезінде автор кәсіби іс-әрекетте даму бағдарының негізгі акмеологиялық жағдайларын көрсеткен, ішкі және сыртқы. Сыртқы: мамандардың бәсекеге қабілеттілігі, тұлғаның кәсіби бағдары, дамытушы білім беру ортасын құру, ғылыми әдіснамалық негізін құру, негізгі акмеологиялық және психологиялық ехнологияларды қолдану мүмкіндігі, оқу үдерісін ұйымдастыру ерекшелігі, инновациялық тәсілдерді қолданып оқу үдерісін ұйымдастыру; ішкі: тұлғаның өзіндік танымға деген даярлық деңгейі, өзіндік жетілу мен өзіндік даму, кәсіби іс-әрекеттегі ынта мен қызығушылықтың болуы [195].

Дене мәдениеті және спорт мұғалімінің инновациялық іс – әрекетінде акмеологиялық әлеуетін дамыту кезінде келесі қызметтерге ие: адаптациялық, жалпы білім беру, дамытушы, тәрбиелік, диагностикалық, яғни шығармашылық даярлығы бар мұғалім – тәрбиешінің тұлғасын қалыптастыру оның өзіндік жұмыс жасау стилі бар, ойлауы ерекше мұғалім – новатор дайындау [196].

Авторлар жүргізілген зерттеулеріне сай акмеологиялық әлеует құрылымын ұсынған [96, б. 45]:

- Д.Н. Мотыгуллин бойынша, кәсіби әлеует (кәсіби даярлық құрамына енген сезімталдық пен негізгі дағдылардың сипаттамасынан тұрады) және бейімделу әлеуеті (өзгермелі ортаға бейімделе алу қабілеті);

- И.А. Беспалов бойынша, тұлғаның акмеологиялық мәдениеті (қоғам мәдениетіне сай қажетті міндеттерді шешу үшін субъектінің өзіндік даму мүмкіндігі), акмеологиялық бағдар (акме шыңына жету үшін тұлғаның ішкі мотивациясы), акмеологиялық тәжірибе (өзімен және қоғаммен қарым-қатынас негізінде туындаған және жинақтаған тәжірибе үдерісінде алған білім, білік, дағдылары), акмеологиялық мүмкіндіктер (негізгі психикалық қызметтерді тиімді іске асыру үшін қажетті психикалық мүмкіндіктердің болуы), тұлғаның

акмеологиялық маңызды сапалары (тұлғаның жеке даму деңгейі, тұлғаның қалыпты дамуы және үнемі өзіндік жетілуге ұмтылысының болуы), акмеологиялық құзыреттілік (мотивациялық, когнитивті, операциялық негізгі компоненттер), акмеологиялық лидерлік (басқарушы ретінде әр қызметкер мен әріптесі бойынан қажетті мүмкіндіктерді көре алу қабілеті), акмеологиялық әсер (өз басқару ортасына қызметтік, кәсіби және тұлғалық негізде дамыту әсерін тигізу, құндылықты бағдардың болуы, ынталандыру қабілетін игеру);

- А.А. Леонтьева бойынша, құндылықты – мотивациялық, когнитивті, операциялық.

Педагогтың акмеологиялық әлеуетінің құрылымы үш компоненттен тұрады, олар тұлғаның үш негізгі сапасымен сәйкес келеді, олар: мотивация, білім, мүмкіндіктер. Бұл компоненттер тұлғаға өмірлік және кәсіби негізде өзіндік орнын табуға мүмкіндік беретін сапаларды және психологиялық ерекшеліктерді біріктіреді [151, с. 44].

Үздіксіз білім беру үдерісінде тұлғаның кәсіби іс-әрекеттің биік шыңына ұмтылу, оған қол жеткізу, тәжірибе жинақтау, бағалау үдерісінде өзіндік дамуды қамтамасыз ете алу. Құндылық, мотивациялық, танымдық, рефлексиялық, бағалаушылық, операциялық компоненттер арқылы өзіндік даму жағдайын туындататын жүйе (А.Г. Кузнецов, С.М. Селезнев) [109, с. 17].

Кәсіби өзін өзі жетілдіру мен тәрбиелеуге дайындық қабілетін көрсететін, маңызды қасиеттерін түсінуге, өз мүмкіндіктерін кәсіби негізде жетілдіруге ұмтылуға бағытталған педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігін қамтуға арналған педагогтың акмеологиялық әлеуеті (И.Е. Балықов) [171, с. 40].

И.А. Беспалов, Д.Н. Мотыгуллин, А.А. Леонтьева, А.А. Жигулин, С.М. Селезнева өз зерттеулерінде акмеологиялық әлеуеттің мәні туралы мәселені қарастырған кезде, акмеологиялық әлеуеттің құрылымын анықтау тәсілдерінің бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленетінін анықтаған.

А.А. Леонтьева өз диссертациялық зерттеуінде болашақ мұғалімнің акмеологиялық әлеуетінің үш негізгі блогының бірі акмеологиялық амал екенін көрсетеді, ол акмеологиялық сауаттылық ретінде сипатталады. Бұл педагогика, психология, акмеология және әдістеме негіздерін білудің интегративті жүйесі, білім берудің тұжырымдамалық негіздерін құру мен жүзеге асыруға қатысуға бағдарлау, мұғалімнің тұлғалық қасиеттерін кешенді диагностикалаудан хабардар болу, оның танымдық және шығармашылық қабілеттер мен танымдық құндылықтар, «акме», «адам өмірінің мәні», «өзін-өзі таныту» сияқты ұғымдарды білу, бастамашылық пен қызығушылық ретінде көрініс табады [151, с. 41].

Акме - бұл дамудың нәтижесі және жеке тұлғаның өзін – өзі дамыту нәтижесі. Білім сапасы осы ортада жұмыс істейтін мамандардың сапасына тікелей тәуелді. Мұғалімнің мәртебесін арттыру саласындағы мемлекеттік басымдық қазіргі заманғы қоғамдық элита ретінде мұғалімдердің жаңа буынын қалыптастыру жөніндегі саясатты әзірлеу. Мұғалімнің кәсіби дамуы және өзін – өзі анықтауы акмеологиялық әлеуетті ашу негізінде ғана дамуына мүмкіндігі бар үдеріс [197].

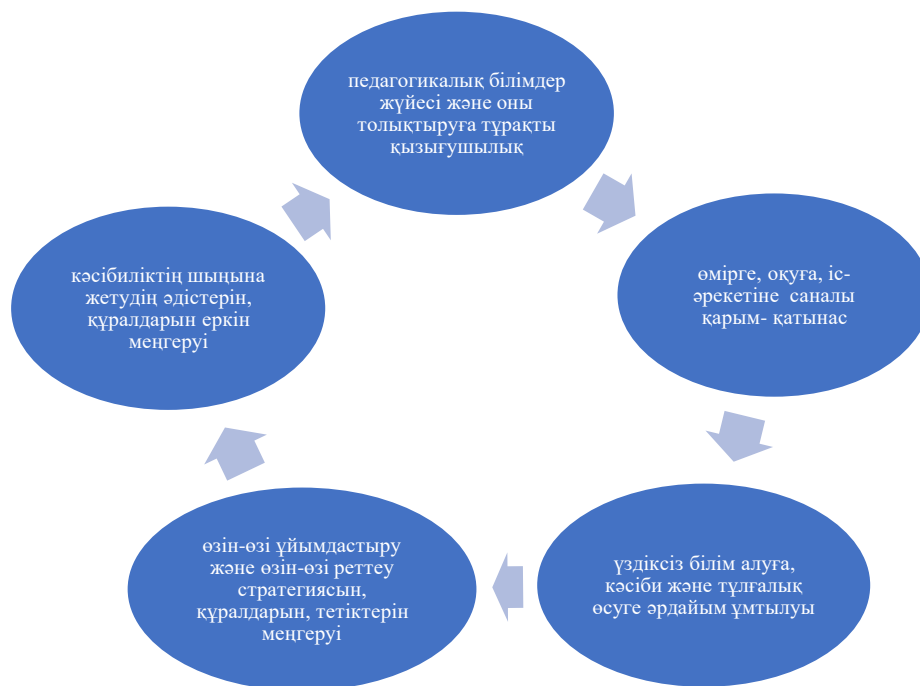
Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті жаңа талаптардың әсерінен пайда болатын өз – өзін жетілдіру, өз – өзін түзету мен өз – өзін ұйымдастыру құралдары мен механизмдерінің біртұтас жүйесі, оның нәтижесі ретінде кәсібиліктің шыңына жетуге шығармашылық даярлық сипатта болады.

Акмеологиялық әлеуеттің когнитивтік компоненті астында ол тұлғаның (білімнің) белгілі бір ішкі құрылымына сәйкес келетін акмеологиялық сауаттылықты көрсетеді.

Болашақ дене мәдениеті мұғалімдерінің акмеологиялық әлеуетінің құрамдас бөліктеріне жүргізілген зерттеу келесі нәтижелерді берді:

- ресейлік және қазақстандық зерттеуші-ғалымдардың еңбектеріндегі «акмеологиялық әлеует, акмеологиялық ұстаным» ұғымдарына талдау жасалды;
- әртүрлі салалардағы акмеологиялық әлеуетті дамыту бойынша кандидаттық және докторлық диссертацияларға шолу жасалды.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетінің келесідей құрылымын ұсынамыз, сурет-9

Сурет 9 -Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетінің құрылымы

Сонымен, біздің түсінігімізде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті -саналы түрде кәсіби және тұлғалық өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі тәрбиелеудің жоғары деңгейіне жетуге даярлығы, үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылысы, рефлексиялық құзыреттілігі, әрбір білімалушының табысы мен денсаулығын қамтамасыз ету үшін гуманистік көзқарасқа негізделген өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі реттеу стратегиясын, құралдарын, тетіктерін меңгеруі [7, Б.26].

1.3 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдіснамалық тұғырлары мен қағидалары

Ғылыми зерттеу кезінде қоршаған шынайылықты тану үдерісі үшін таным құралдары қажет. Әрбір ғылыми зерттеу аясында осы орайда әдіснамалық әдістер қолданылады. Әдіснама деп әдістер теориясын, әдістер туралы ілім ретінде көптеген бағытта анықталады. Үлкен бір ілім ретінде ол әр ғылыми танымның ғылыми бастамасы ретінде сипатталса, белгілі бір мәселе немесе салаға сәйкес, әдіснама нақты бір пән аясындағы ғылыми танымның теориясы ретінде анықталады.

Біздің зерттеуімізге сәйкес, дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби дайындығының аясындағы акмеологиялық әлеуетінің даму деңгейіне қатысты, яғни ол осы мәселе бойынша, әдіснаманың құрылу ұстанымдарынан, формаларынан, негізгі даму заңдылықтарынан, ғылыми таным әдістерінен тұрады, осы бөлімде талданады.

Э.Г. Юдин пікірінше, әдіснама бұл заманауи философиялық зерттеулерде іс-әрекеттік сипатқа ие, сонымен қатар әр зерттеу мәселесін шешуде бірізділіктің болуымен анықталады [198].

Әдіснаманың зерттеу аясы белгілі бір мәселеге қатысты шарттарға бағынады, оның бірі, шынайы жағдай мен қажетті жағдай арасындағы қарама-қайшылық, оның болуы әр іс-әрекеттің сандық және сапалық сипаттамасын анықтайды, екіншісі, әрбір мәселенің мән жайын анықтау үшін, шынайы себепін табу үшін диагностика өткізу қажеттілігі бар, үшіншіден, осы қарама-қайшылықтарды шешу үшін үнемі ізденістің болуы маңызды [199].

Әдіснаманың негізгі міндеттемелері зерттеудің негізгі бағыттары мен бағдарламасын анықтау, мәселенің бағдарламалық дұрыстығын қамтамасыз ету, зерттеу мәселесінің негізгі әдістері мен тәсілдерін анықтау, таным үдерісімен қамтамасыз ету, зерттеу мәселесінің пәніне сай негізгі тұғырларды анықтау, ғылыми іздесінтердің стратегиялық бағдарларын анықтау, алынған нәтижелерге сай зерттеу деңгейлерін түзету, негізгі құрылымды анықтау, зерттеу нәтижелерінің өзара байланысын анықтау, әрбір алынған нәтиженің негізділігін, дұрыс негіздегі құрылымын қамтамасыз ету [200].

Спорт саласының тұлғаның негізгі іс-әрекеттеріне, жалпы қоғамның даму әрекеттеріне өзіндік әсері бар. Жүйелік амал дене мәдениеті және спорт саласында үздіксіз, сабақтастық пен тәжірибеге байланыстылығы ретінде анықтауға болады. Сабақтастықтың бастапқы кезеңі мектеп қабырғасынан, оқушыларды болашақ кәсібіне бағдарлаудан, болашақ кәсібіне сай бейімдеуден басталады. Жоғары оқу орнына түскен соң болашақ маман бойында кәсіби негіздегі арнайы біліктерді қалыптастыруға бағытталады. Осы кәсіби даярлық негізінде үздіксіз білім алуға деген мотивациясын қалыптастыруға, нәтижесінде болашақ кәсібінде шығармашылық әрекет етудегі әлеуетін көтеруге, болашақ өзінің даму бағытын, мүмкіндіктерін айқындауға, акме деңгейіне жетудегі тұрақты өзіндік білім алуға бейімдеу [201].

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарына жүйелі түрде білім беру бағдарламалары жүргізілсе, белгілі жүйемен рухани адамгершілік, сауықтыру, ғылыми зерттеушілік жұмыстар негізінде жоспарлы түрде даму орын алады.

Сонымен қатар кәсіби білім беру арқылы арнайы білім негізінде мамандыққа бейіндеу, маман ретінде қалыптасушы тұлғаның бойына өмірлік маңызы зор сапаларды игерту. Белгілі бір арнайы білім, кәсіби маңызды сапаларды игерген соң жас маман, теориялық білім игеріп, қажетті деңгейде спорттық біліктілік игерген соң, әлеуметтік – экономикалық жағдайға сай өзгермелі қоғамға, маңызды өмірлік жағдайларға бейімдеу қажеттілігі пайда болады. Үлкен қоғамға сай туындаған жағдайларға орай жауапкершілік сезіну, шешім қабылдау қажеттілігі бар. Келесі даму деңгейіне өткенде, жас маманға еңбек жолының бастапқы кезеңінде тьюторлық, демеушілік көмек қажет. Сондай ақ, келесі деңгей ғылыми танымдық мүмкіндігін көтеруге де демеу көрсету керектігі бар.

Осы берілген деңгейлер жүйелі түрде ұйымдастырылуы үшін, төмендегідей шарттар орындалуы маңызды:

- дене мәдениеті және спорт бойынша, маңызды әдістерді мақсатты түрде жетілдіруге бағыттап ендіру;

- дене мәдениеті және спорт саласына бейімділігі бар талапкерлерді іріктеу негізінде қабылдауды қамтамасыз ету;

- дене мәдениеті және спорт саласы бойынша, оқу үдерісінде жүйелілік тұғырдың толық орындалуын қадағалау;

- дене мәдениеті және спорт мамандығы бойынша кәсіби даярлауда жүйелілік тұғырдың басты ұстанымы педагогикалық біліктілік пен шеберлікті қамтудағы сабақтастық үдерісі болып табылады [202].

Мәдени танымдық тұғыр негізіндегі құрылған білім беру үдерісі, білім алушылар бойында мәдени құндылықты, мәдениеттің негізгі тұжырымдамалық негізін, әлеуметтік, экономикалық, мәдени ортада педагогикалық жүйелердің даму бағытын айқындап, мамандыққа сай ғылыми білім мен зерттеулер бағыты мен жүйелерін анықтайды.

Мәдени танымдық тұғыр негізі құндылық болып табылады, бұл тұғыр негізінде кәсіби даярлық аясындағы білім алушылар әлеуметтік бейімділігін басты қасиет ретінде анықтайды, сондай ақ, өзіндік сана, өзіндік қабылдау, кәсіби іс әрекеттегі шығармашылық көзқарасты қалыптастыруға көмектеседі.

Берілген білім мазмұны, мәні, құндылықтары, құнды бағдарлары, кәсіби маңызды сапалары арқылы көрініс табатын кәсіби мәдениетті түсіну деңгейі, түрлі әдістер, формалар, тәсілдер арқылы сипатталып, өзге мәдени құндылықтарға толеранттылық дамытып, өзінің жеке мәдени бейнесін қалыптастыру, жинақталған негізгі мәдени құндылықтарды белсенді ету арқылы көрінеді.

Мәдени танымдық тұғырға негізделген тұжырым зерттеуші құбылыстың сипаттамаларын айқындап, жоғары білім беру жүйесін әлеуметтік институт ретінде анықтайды. Кәсіби мәдениеттің негізгі мазмұндық компоненттері үнемі жаңару үстінде, дене мәдениеті мен спорт саласы бойынша білімі жетілдіріледі. Мәдени танымдық тұғыр дене мәдениеті және спорт саласы бойынша кәсіби даярлық мазмұнын қайта қарауға мүмкіндік береді. Педагогикалық үдерістің негізгі мәдени шығармашылық қызметтерін күшейтіп, тәжірибеге бағдарланған білімді жетілдіреді [203].

Көптеген ғалымдардың еңбектерін саралай келе, мәдени танымдық тұғырдың негізгі ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік алдық:

- мәдени танымдық тұғыр негізінде ұйымдастырылған кәсіби дайындық еліміздің мәдени дамуына, болашақ маман тұлғасының құндылықты бағдары мен іс-әрекеттік бірлігін қамтамасыз етеді.

- дене мәдениеті және спорт мамандарының тұлғалық сапаларын кәсіби қалыптастырудағы мәдени танымдық тұғыр, кәсіби білім, білік, ішкі ізденістердің мүмкіндіктерін, кәсіби маңызды сапаларын, кәсіби міндеттерді шешу қабілетін дамытады.

- болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби мәдениетін қалыптастыруда құндылықты бағдар мен құндылық қажеттілігін тудырады, педагогикалық негізгі технологиялар, әдістер, құралдар мен оқыту формалары, кәсіби мәдениеттің негізгі компоненттерін дамытады.

Мәдени танымдық тұғыр дене мәдениеті және спорт мамандарын дайындау кәсіби жүйесіндегі мәдени қызметтерді, тұлғаның әлеуметтік және биологиялық мазмұнын айқындайды. Сонымен қатар дене мәдениетінің аксиологиялық қызметін, құндылықты бағдарын, үнемі өзгермелі қоғамға бейімделу мүмкіндігін, жеке өзіндік орнын анықтау мүмкіндігін сипаттайды.

Мәдени танымдық тұғырды өз зерттеу мәселемізге сай қолдану кәсіби дайындықты мәдени феномен ретінде, болашақ маман тұлғасын қалыптастыруда кәсіби мәдениетті дамыту факторы ретінде қарастыруға болады. Сондай ақ, тұлғаның мәдени өзіндік дамуына, кәсіби мәдениет компоненттерін қалыптастырудың педагогикалық жағдайларын айқындайды.

Дене мәдениетінің өзін болашақ маман әлеуметтік құндылығының дамыту, өз денсаулығы, дене құрылымы жөніндегі құзыреттілігін анықтайды.

Синергетика бұл дене мәдениеті және спорт аясында жоғары жетістіктерге жету үшін, тұлғаның өзіндік дамуына қолайды білім беру ортасын құруда аса тиімді бағыт. Педагогикалық үдерісте синергетикалық тұғырды қолдану білім беру жүйесінің өзіндік ұйымдасу ерекшелігін нығайтады. Дене мәдениеті және спорт саласында синергетикалық тұғыр пәнаралық, тұжырымдамалық негізде қолданылады. Әлеуметтік салада синергетикалық тұғырды қолдану А.В. Кокина, Е.Н. Князева, Н.М. Таланчук еңбектерінде, әдіснамалық тұрғыдағы зерттеулер бағыты Л.В. Балаусова, Э. Ласло зерттеулерінде көрініс тапқан.

Дене мәдениеті және спорт саласы педагогика, психология, медицина, биология, әлеуметтік ғылымдармен тікелей қарым-қатынас негізінде құрылады. Синергетикалық тұғыр белгілі бір ұстанымдарға бағыну негізінде іске асады, оның бірі мақсатты іс-әрекетті іске асыру үшін белгілі бір шектеулі орта аясында әрекет ету. Бұл ұстаным негізінде іске асқан үдеріс ынталандырушы әсерге ие.

Әрбір үдеріс белгілі бір құрылымға бағынады, әр үдеріс сипатына сай ол күрделі немесе қарапайым болуы мүмкін. Синергетикалық тұғыр ұстанымына сәйкес бұл құрылымда ең маңыздысы уақыт болып табылады, әр кезде төменгі деңгейден, жоғары деңгейге дейінгі аралықтың ұзақтығын, сипаттамаларын нақты анықтау мүмкін еместігін ескеру керек.

Синергетикалық тұғырдың сызықтық ұстанымының ерекшелігі білім беру жүйесінің теңгерімділігінде. Тұлғаның сезімдері, эмоциялары, қарым-қатынас

ерекшеліктеріне сай шекараның бұзылуы арқылы көрініс табады. Яғни белгілі бір мәселені шешу кезінде шешімнің бірнеше бағытының болуы, жаңаша бір әдістерді ойлап табу, шешімге деген жаңаша көзқарастың болуы. Көптеген күрделі шешімдерді шешу жолын іздестіруде тек сызықтық емес әдістерді қолдану тиімді.

Қоршаған орта мен оның субъектілерінің қарым-қатынасы арасындағы ашықтық, ол екі жағдай арқылы сипатталады, бірі ортаның жаңашыл идея мен әдістерді ендіруге ашық болуы, білім беру үдерісінің тұлғаның өзіндік дамуына жағдай жасауы, екіншісі тұлғаның жаңалыққа бейімділігі, ортаның біртекті емес ерекшеліктеріне сай бейімделуі.

Динамикалық жүйе заманауи талаптарға сай иерархиялық емес ұжымдық сипатқа ие, ол дегеніміз әр ұжым мүшесіне белгілі бір іс-әрекетті жауапкершілікпен игеруге мүмкіндік беру, өзіндік жауапкершілікке дағдыландыру, әр жағдаятты, оның шешу жолын, даму ортасын сырттай бақылауға мүмкіндік беру [204].

Дене мәдениеті және спорт саласында сауықтыру бағыттарының маңызы зор, бұл сала дамуы тұлғаның әлеуетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Үздіксіз дене мәдениеті жаттығуларымен шұғылданушылардың денсаулық деңгейі салыстырмалы түрде жоғары екені белгілі. Дене мәдениетімен білім алушылар саналы түрде шұғылданған болса, олар зияткерлік деңгейде жоғары дамуға бейім. Дене мәдениеті адам денесін мәдениеті арқылы стресске төзімді етеді, сондай ақ ерік жігерін жаттықтырады, өмірлік қиындықтар мен қажетті мақсатқа қол жеткізуге жаттықтырады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының дене мәдениетін қалыптастыру бұл білім беру құндылығынан тұлғаға құндылық қатынасына көшуге мүмкіндік береді. Тұлғаның құндылық бағдарының болуы білім беру үдерісіндегі аксиологиялық тұғырды іске асыруға мүмкіндік береді.

Аксиологиялық тұғыр білім беру үдерісін қоғамдық, әлеуметтік ортаның тұлғаға құнды тәжірибесін беру ретінде сипаттауынан тұрады. Білім беру негізгі құндылық ретінде болашақ маманның әлеуметтік және кәсіби тиімділігін арттырып, өзіне деген, өзіндік жетілуіне, өзге қоршаған субъектілер мен объектілерге, кәсіби іс-әрекетке, мәдениет пен қоршаған ортасына құндылықты бағдарды арттырады. Білім берудегі аксиологиялық тұғыр тұлғаның сана құндылығын қалыптастырып, жеке және қоғамдық құндылықтар, еркін таңдау жасау құндылығы арақатынасын анықтайды [205].

Дене мәдениеті және спорт бойынша білім беру үдерісіне құндылықты бағдар құндылық мәні бар, тұлғаның мотивациялық аясын белсенді етеді, осы сала бойынша құндылық бағдар қалыптасуы мен дамуын қамтиды. Қоғамдық ортаның әсері өңделген, қабылданған, игерілген түрде, өз дербестігінің сапалы өзгерістерінің белсенділігін қамтуда көмектеседі. Білім беру ортасында өз білім алушыларының жеке мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын, құндылық бағдарларын білу арқылы қалыптасу мен даму үдерісіне әсер етеді.

Әр білім алушы өз жеке құндылық бағдарлары, қызығушылықтары, ұстанымдары, өз жеке тәжірибесінің нәтижелері, өзіндік даму деңгейлері мен кезеңдерін бақылау, өз жеке ерік сапаларын дамыту деңгейіне сай қалыптасады.

Ю.М. Николаев өз зерттеулерінде дене мәдениеті және спорт саласы бойынша, білім, білік, дағдылары, рухани және дене бастамаларын қайта қалпына келтіру, тұлғасын қалыптастыруға (этикалық, эстетикалық, интеллектуалдық) мүмкіндік береді деп пайымдаған [206].

А.В. Волков өз зерттеуінде жалпы жаттығу үдерісіне басты назар бөлген, диагностикалық зерттеу жүргізу арқылы жаттықтырушы материалдық және рухани құндылық негіздерін анықтаған, дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби іс-әрекетінде негізгі құндылық тұрақты мотивация екенін көрсеткен, сондай ақ нәтижелі іс-әрекетке қол жеткізу үшін мақсаттылық, яғни дұрыс негіздегі мақсат қою қажеттігінің маңызын айқын көрсеткен. Сондай ақ, дене мәдениеті және спорт саласы бойынша маман дайындаудың тұжырымдамалық негізінің болуы маңызды екенін көрсетті, кәсіби даярлық деңгейінде әрбір білім алушыға дербес ерекшеліктерін ескеріп оқу үдерісін ұйымдастырудың маңыздылығын көрсетті [207].

Ізгілік теориясына сай аксиологиялық тұғыр негізінде ұйымдастырылған оқу үдерісі болашақ дене мәдениеті және спорт саласы маманының бойында, өз білім алушыларының денсаулығын сақтау арқылы, дербес ерекшеліктерін тану арқылы қалыптастыруды жүргізуге үйрету іске асады. Автор пайымдауынша, аксиологиялық тұғыр бұл философиялық – педагогикалық стратегия, ол кәсіби мәдениет даму жолын, педагогиканың негізгі қорларын тұлға дамуына тиімді пайдалану жолын, білім беру жүйесінің болашақ даму алғышарттарын көрсету жолын көрсетеді деп анықтаған.

Сондай ақ автор аксиологиялық тұғыр кәсіби даярлық үдерісінде екі негізгі міндетті шешуге бағытталған деп тұжырымдаған, оның бірі, ізгілік негізінде болашақ маман құндылық бағдарын балыптастыру, ол оқушылардың жеке денсаулық деңгейіне құндылық бағдар болуынан көрінеді. Екіншіден, өзіндік болашақ кәсібіне деген құндылықты бағдарды қалыптастырады, ол маманның кәсіби құндылықтарды, педагогикалық құндылықтарды, дене тәрбиесі құндылықтарын түсінуден көрінеді [208].

Заманауи білім беру ұйымы болашақ маман бойында кәсіби даярлық кезінде негізгі маңызды сапаларды игеруге бейімдеу керек, шығармашылық әлеуетін арттыру, кәсіпкерлік дағдыларын қалыптастыру, жауапкершілік, өмірге деген көзқарасын, дербестігін, өмірлік қиындықтар кезіндегі жауапкершілік сезіну, өзіндік даму мүмкіндігі, коммуникативті дағдыларын дамыту. Білім беру мен алу құндылығын арттыру тұлға денсаулығымен, еңбек ету деңгейімен, дене дене мүмкіндігінің дамуымен, денсаулық мәдениетін сақтаумен байланысты.

Тұлғалық кәсіби негізде даму әр субъектінің іс – әрекет мәні мен өзара әрекеттестік рөлін көрсетеді. Әр тұлға психологиялық қасиеттерден, қордан, мінез – құлық пен мотивациялық ерекшеліктерден тұрады. Кез келген кәсіби әрекетте шығармашылық пен мақсаттылық маңызды, сондай ақ кәсіби өзіндік сана, бағыт бағдар, кәсіби әрекеттегі негізгі стильдерді де ескеру керек [209].

Кәсіби құзыреттілік кәсіби білім беру нәтижесі болып табылады. Кәсіби құзыреттілік негізінде құрылған білім беру үдерісі, тұлғаның бойынан кәсіби маңызды сапаларды құруға мүмкіндік береді. Кәсіби қызығушылықтар, кәсіби бейінділік, кәсіби маңызы бар педагогикалық орта шарттарын қамтамасыз етеді:

оқу жоспары, сабақ кестесі, кәсіби құзыреттілікті бағалау құралдары, сабақ мазмұны, кіріктірілген сабақтардың мазмұны, бағалау ережелері, білім беру үдерісін ұйымдастыру ұстанымдары, инновациялық жаңашыл технологияларды тиімді қолдануды, кәсіби мақсаттылық қалыптастыру, студенттердің даму деңгейін анықтау, кәсіби даму мотивациясын арттыру. Осы көрсетілген жағдайлар құзыреттілік тұғыр негізінде жүйелі түрде іске асады [210].

Кәсіби құзыреттілік негізінде ұйымдастырылған кәсіби даярлық үдерісі әдістемелік және педагогикалық амал негізінде ұйымдастырылады. Кәсіби даярлық үдерісі тиімді ұйымдастырылуы үшін келесі шарттар болуы керек, білім беруші педагогтардың өз білім алушыларының тұлғалық ерекшеліктерін ескеру, инновациялық технологияларды әрекетке ендіру, жеке ерекшеліктерін ескеріп кәсіби маңызды сапаларды дамытушы әдістерді қолдану, үздіксіз өзгеретін кәсіби және өмірлік жағдаяттарды кәсіби даярлық барысында қамтамасыз ету, және оған дұрыс бейімдеу, тиімді кәсіби деңгейді бағалаушы құралдарды ендіру [211].

Құзыреттілік тұғыр білім беру стандарттарында көрсетілген білім беру жүйесінің нәтижесінен көрініс табады. Құзыреттілік тұғыр бұл білім беру жүйесінің тұжырымдамасы, жоғары білім беру жүйесінің білім алушыларға бағдарымен, білім беру мақсатының өзгерістерін реттеу, білім беру мазмұнын таңдау, білім беру үдерісін ұйымдастыру, білім беру үдерісінде инновациялық технологияларды қолдану. Құзыреттілік тұғырдың тұжырымдамалық негізі оқу үшін қажетті құралдарды жаңартудан, пәнаралық байланыстан, жаңа бағалау құралдарынан, педагог мамандардың ролі мен негізгі қызметтері, білім алушыларды өзіндік білім алу жауапкершілігін дамыту, оқу үдерісін ұйымдастыру формаларын жетілдіру, болашақ түлектерді жұмысқа орналастыру мен даярлық кезінде сұраныс талаптарын игеру, білімнің студентке бағдарлы болуы [212].

Дене мәдениеті және спорт саласындағы құзыреттілік тұғыр кіріктіру негізінде қарастырады, кәсіби білім, білік және оның практикада қолданылуы, дене мәдениеті іс-әрекетіне даяр болуының сипаттамалары, бағалау, шығармашылық, талдамалық дағдылар, алған білімдердің болашақ еңбегіне пайдалы болуы [213].

Дене мәдениеті және спорт бойынша мамандардың кәсіби дайындығы арнайы кәсіби ортада іске асады, сондай ақ арнайы кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастырушы негізгі құрамдас компоненттерден тұрады, пәндік және кәсіби, коммуникативті, нарықтық, рефлексиялық, имидждік, жеке сапалық [214].

3-кестеде Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдіснамалық тұғырлары мен негізгі қызметтері көрсетілген.

Кесте 3 – Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдіснамалық тұғырлары

Әдіснамалық тұғырлар	Негізгі қызметтері
Жүйелілік тұғыр	Жүйелік тұғыр әдіснамалық ғылымның бір бағыты ретінде, зерттеу әдістерін құрастырып, күрделі құрылымдарды жүйелі түрде байланыстырады. Негізгі қызметтері жүйе ретінде зерттеушілік және құрылымдық объектілердің көрсетілу құралдарын өңдеу. Жүйенің үлгілерін құру, арнайы қасиеттер мен түрлі деңгей үлгілерін жүйелі түрде құру.
Мәдени танымдық тұғыр	Білім беру үдерісінде мәдени танымдық тұғыр мәдени сабақтастықты, білім алушылардың зияткерлік мүмкіндіктерін дамуына, қоғамдық өмірге бейімдеуге әсер етеді. Білім беру жүйесінің кіріктірілген тетігі ретінде, мәдени құндылықтарды ескеріп әлеуметтендіру үдерісін жүргізуде қызметі зор. Мәдени танымдық тұғыр нақты ғылыми әдіснама ретінде, педагогикалық шнайылықтың өзгеруіне әсер етіп, мәдениет ұғымы тұрғысынан білім беруді көреді, мәдениетке негізделген мазмұн білім беру барысында тұлғаның бойында қалыптастырылады.
Синергетикалық тұғыр	Снергетика ұғымы «ынтымақтастық», «бірлестік» мәнінде қолданыс тауып, білім беру үдерісінің әр субъектісін бір жүйеге жинақтайды. Синергетикалық тұғыр өзіндік ұйымдастыру, өмірдің өзіндік тұрғыдан тану, күрделі түсініксіз үдерістің, құрамдас бөліктер яғни субъектілердің түсінікті әрекеті арқылы сипатталуы. Тұлғаның қоғамдық ортада, өзіндік орнын табу арқылы, өзіндік даму бағытын, өзіндік әлем бейнесін, өзіндік кәсіби деңгейін, өзіндік шешім нәтижесін көре алу мүмкіндігі.
Аксиологиялық тұғыр	Білім беру жүйесінің ізгілікке бағытталған әдіснамалық негізіне аксиологиялық тұғыр құрылған, бұл тұғыр болашақ мамандардың бойында ізгі кәсіби құндылық бағдарын қалыптастырады. Педагогикалық үдерісте аксиологиялық тұғыр мәдени құндылықтарды тұлғаның негізгі әлеміне айналдыру тетіктерін қарастырады, қоғамдық құндылықтар аясында тұлғаның негізгі дамуын сипаттайды. Негізгі қызметтері ізгілік құндылықтарының іргелі және жан жақты болуын қамтиды, білім бері құралдары мен мақсаттарының бірлігін қамтиды, тұлға еркіндік идеяларын басты негізге алады.
Құзыреттілік тұғыр	Құзыреттілік тұғыры дене мәдениеті және спорт саласындағы мамандардың негізгі саласы бойынша кәсіби білімін, тұлғаның даму деңгейіне сай, жеке тұлға қажеттіліктерін ескеріп, нақты сала бойынша инновациялық технологиялардың даму деңгейін ескеріп кәсіби негізгі сапаларын қалыптастырушы ортаны ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

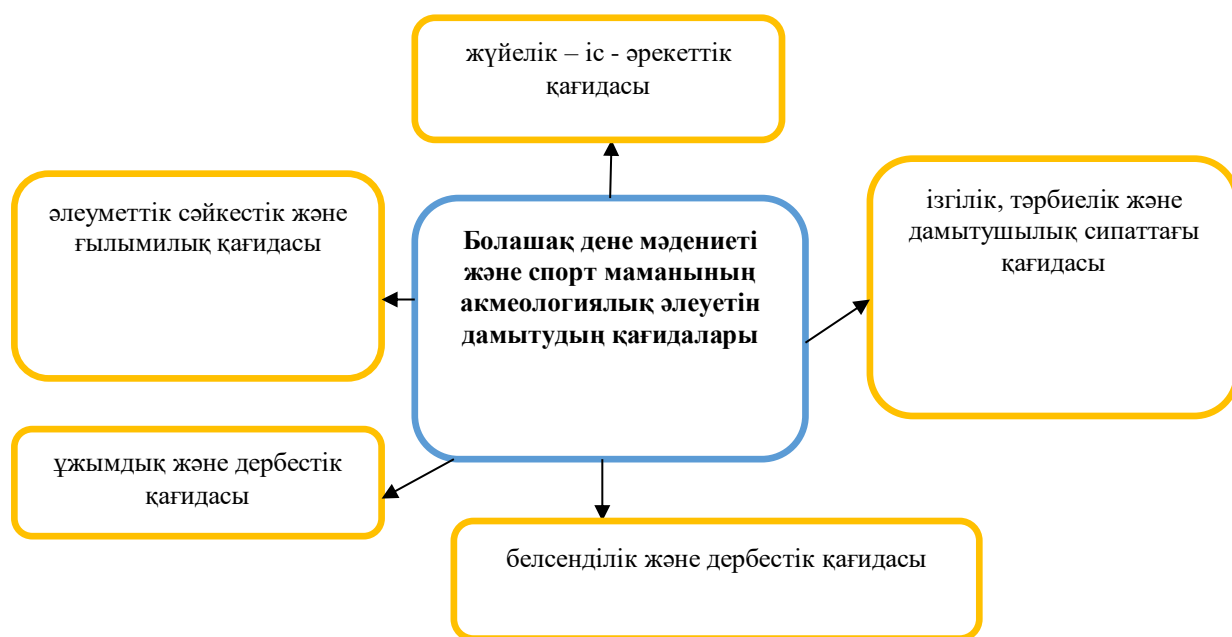
Заманауи талаптарға сай болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарын акмеологиялық тұғыр негізінде даярлаудың өзіндік ерекшеліктері бар, сондай ақ мамандар бойында акмеологиялық сапалар мен жоғары деңгейлі біліктіліктерді, әлеуетін қалыптастыру маңызы зор. Сонымен қатар болашақ педагог мамандар бала тәрбиесі мен оқыту үдерісіне тікелей қатысады. Кәсіби даярлық деңгейінде

жинақталған кәсіби білім, білік, дағды әсерінен, білім беру сапасы тікелей байланысты.

Болашақ маманның тұлғалық даму деңгейі, оның болашақ даму жолын, өз білім алушыларына тұлға ретіндегі әсер ету мүмкіндіктерін айқындайды. Әрбір кәсіби дайындық іс-әрекеті белгілі бір нәтижеге мақсатты әрекет ету, білім беру жүйесін кіріктірілген сипатта құру аса өзектілігі бар. Білім беру жүйесіндегі акмеологиялық тұғыр, жаңа пән ретінде көрініс табады. Акме деңгей шығармашылық іс-әрекеттің ең жоғары шыңы.

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың қағидаларын топтастырып көрсетеміз (сурет 10).

Сурет 10 - Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың қағидалары

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың *жүйелік - іс-әрекеттік қағидасы*, оқу үдерісін білім алушылардың танымдық іс-әрекетіне, жаңа білімді игеруге, оқу үдерісін ұйымдастыруға, білім алушының дербес және өзіндік іс-әрекетіне бағытталған түрде құруға мүмкіндік береді. Бұл қағиданың негізгі ұстанымдары: субъектілік, іс-әрекет басты түрлері мен өзгеріс заңдылықтарын есепке алу, дамудың сезімтал аймақтарын ескеру, жақын даму аймағын анықтау, даму тереңдігі мен кеңдігі, әр іс-әрекет түрінің міндетті нәтижесі, әр іс-әрекет түрінің міндетті рефлексиясы. Осы ұстанымдар негізінде болашақ мамандарды дайындау сабақтарын ұйымдастыру тиімді. Бұл қағида жұмыс жасаған кезде, тұлға өзіндік білім алады, білім беру үздіксіздігі негізінде сабақтастық сақталады, пәнаралық кіріктіру іске асады, психологиялық дұрыс ахуал құрылады, шығармашылық іс-әрекетке жағдай жасалады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың *белсенділік және дербестік қағидасы*, білім алушыларға білімді саналы түрде игеруге мүмкіндік береді, саналылық білім алушының мотивациясы

мен жағымды қатынасын қалыптастырады, сондай ақ тұлға бойында маңызды сапалар мен рухани - психологиялық қасиеттердің қалыптасуына әсер етеді. Оқудың белсенді болуы бұл білім алушылардың ой қарқындылығы мен тәжірибеге бағытталған іс - әрекеті, ол алған білімнің жағымды нәтижесі арқылы көрінеді. Бұл қағида жұмыс жасаған кезде, білім беру үдерісінде керекті іс - әрекеттің мақсаты мен міндеттерін анық түсіну, оқытудың белсенді әдістерін қолдану, техникалық құралдар мен көрнекі құралдар қолдану, білім алушылардың сыни ойлауын дамытады, оқу үдерісінде дербес білім алу әдістерін үйретеді, жеке жұмыс дағдыларын қалыптастырады, әрбір белгісіз мәселенің өзіндік шешімін іздестіруге ынталандырады, білім алу кезінде алынған тәжірибені өмірге бейімдеуге дағдыландырады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың *әлеуметтік сәйкестік және ғылымилық қағидасы*, бұл тұста әлеуметтік сәйкестік спорт саласының қоғамға маңызды әрекет ретінде танылуымен тікелей байланысты, білім беру үдерісі ретінде де спорт саласы саяси әлеуметтік құндылықтарды мемлекет деңгейінде дәріптеуге бағытталған. Осы ұстаным арқылы пән мазмұнына еліміздің спорт саласы дамуымен ұштасып, патриоттық, азаматтық сезімдерді қалыптастыруға, спорт саласын бренд ретінде қарауға үйретеді, бұл шарттар өзара тығыз байланыста іске асып, тәрбиелік сипатта орын алады. Қағиданың ғылымилық ұстанымы сала бойынша жаңалықтар мен ғылым, техника дамуына сай келуін қадағалайды, ол оқу құралдары, оқу бағдарламалары, оқулықтар мазмұнын қарауда негізгі бола алады. Объективті ғылыми білім, тұжырымдамалар, теориялар, ілім, заңдар мен заңдылықтар, спорт саласы бойынша ашылған жаңалықтар мен ғылыми ізденістер. Оқу үдерісін ұйымдастыруда оқу материалының мазмұны ғылыми болуы керек. Бұл қағида жұмыс жасау кезінде, соңғы ғылыми жаңалықтар мен техникалық жетістіктер негізіндегі оқу материалының мазмұнын құру және оның тәжірибеге негізделуі. Барлық ізденіс нәтижелері толық негізде жан жақты қаралуы. Алынған нәтижелерді тәжірибеге тиімді ендіру ғылымилық көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың *ұжымдық және дербестік қағидасы*, тұлғаның жеке дамуына назар бөлу арқылы, ұжымдық әсердің тиімділігін пайдалану. Спорт саласы ұжымдық сипатта, дегенменде жеке тұлға жетістігіне бағдарланған. Ұжымдық спортшылар үшін ерік жігер, әрекет, жауапкершілік көрсеткіші. Топтық, ұжымдық іс – әрекет нақтылық, ынтымақтастық, бір біріне көмектесуге құштарлық, бірлестік негізінде құрылады. Бұл қағида жұмыс жасау кезінде, ұжымдық және топтық қатынас дербестік әрекеттестікпен тікелей байланысты, өз психологиялық және педагогикалық мәдениетін үнемі көтеру, жеке және жалпы пікірлер мен сұраныстарды ескеру, ұжымдық міндеттерді жалпы танымдық белсенділікті арттыру арқылы шешу, жарыстық сезім болуы, өзара бағалауға үйрену, өзара көмек пен жарыс жүйесін тиімді қолдану, әр білім алушының зияткерлік, рухани адамгершілік, педагогикалық, әлеуметтік, психологиялық, дене ерекшеліктерін ескеріп оқу үдерісін ұйымдастыру, сәтсіздік жағдайларын бағалау, жеке тапсырмаларды беру және тексеру орын алады.

Дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың *ізгілік, тәрбиелік және дамытушылық сипаттағы қағидасы*, білім беру үдерісінің объективті заңдылығын сипаттайды. Даму мен тәрбие үдерісінсіз білім беру орын алмайтыны белгілі. Оқу материалының мазмұны ізгілік, тәрбиелік, дамытушылық сипатқа ие болады. Сондай ақ таным әдістері жеке тұлғаның сапаларын дамытуға бағытталған. Бұл қағида жұмыс жасау кезінде, сабақ мазмұнын толықтай ойластырып, нақты білім беру және тәрбиелік міндеттерді шешуге бағытталады, шығармашылық әлеуетті, сын тұрғысынан ойлауды, тұлғаның рухани адамгершілік мәдениетін дамыту, материалды саналы түрде ойлап, оқыту әдістерін талдау; теория мен тәжірибені байланыстыру, ізгілікті қарым қатынастың болуы, қиындықтарды шешуге бейінділікті дамыту, талап қою, сыйластық негізіндегі қарым қатынасты құру, рухани құндылықтарды қалыптастыру орындалады.

1.4 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі

Бұл тармақта болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасауға тырысамыз.

Акмеологиялық тұғыр негізінде құрылған білім беру ортасы тұлғаның өзіндік саналы даму үрдісіне, ілгері дамуға қажетті маңызды сипаттамаларды қалыптастыруға, өзіндік даму траекториясын құра алуға, өзіндік даму үлгісін құруға мүмкіндік береді. Осы негізде тек репродуктивті тәсілдерді қолдану арқылы сапалы қасиеттерді түрлендіріп, ішкі психологиялық кедергілермен күресіп, өмірлік мәнді сапаларды қайта қарап, кәсіби және өмірлік сипатта акмеологиялық маңызды қасиеттерді түрлендіріп, өзінің даму жолын нақты таңдайды.

Әр білім алушыны субъектілік қатынасқа бейімдеп, өз іс-әрекетін басқаруға үйретіп, кәсіби даярлық кезінде жинақталған теориялық білімін, тиімді түрде тәжірибеде қолдануға бейімдейді. Акмеологиялық орта негізінде білім алған студент өз өмірінің субъектісі ретінде, кәсіби маңызды сапаларды игеруге қажетті әдіс тәсілдерді игереді. Тұлғаның қалыптасуына үнемі орта әсер ететіндігі белгілі, нақты – идеалды орта құрылған жағдайда тұлғаның субъектілік қызметін белсендіріп, өзінің өмірлік объективті жағдайларын, жауапкершілікпен күрделі жағдайларды шешу үдерісінде көрініс табады.

Қазіргі заман талаптарына сай мектеп ортасы В.Н. Максимова ойынша, мектеп мұғалімінің жаңа үлгісін талап етеді: өз бойында дарындылық, шығармашылық қабілетті дамыту, акмеологиялық бағытқа ұмтылысы бар болуы, өз саласы бойынша бала тәрбиесін тиімді технологияларды бейімдеп, инновациялық технологияларды қолдана алатын маман болу керек. Өз бойына заманауи әдістемелік дағдыларды игеріп, дәстүрлі әдістерді түрлендіріп инновацияға бейімдей алатын, білім беру мәдениеті мен кәсіби құзыреттілікті игерген, интернет желісі арқылы ақпарат ағынын игеріп, сын тұрғысынан қажетті әдістемелік бағытты таңдап және тиімді қолдану, Н.Д. Никандров пікірінше, маман санасын жаңарту аса өзекті, тек пән сипаттамаларын ғана

игеріп қоймай, білім беру мазмұнының рухани құндылығы негізінде мотивациялық бағдарларын қамтамасыз етуі керек.

Заманауи мектеп талаптарына жауап беретін маманның ғылыми – педагогикалық құзыреттілігі кәсіби іс-әрекетке қажетті маңызды сапаларды қамтамасыз етеді, әдістемелік сауаттылық, экономикалық сауаттылық, өз пәні бойынша сауаттылық, психологиялық сауаттылық, денсаулық сақтау сауаттылығы, акмеологиялық сауаттылық арқылы көрінеді. Осы кәсіби маңызды сапалардың болуы шығармашылық әрекетті қамтиды:

- рухани - адамгершілік дамудың ең жоғары сатысы кемелдік деңгейі, кемелдік деңгейіне жеткен тұлға жауапкершілік, қайсарлық, адамгершілік, еңбек ету, мейірімділік таныту, барлық адамдарға деген сүйіспеншілік көрсетумен сипатталады;

- өзінің өмірінде және кәсіби іс – әрекетінде дұрыс шешім қабылдау, өз өмірін жоспарлы негізде құрып, өз тұлғалық дамуына жауапкершілікпен қарап, дербестік таныту арқылы сипатталады;

- болашақ кәсіби педагогикалық іс-әрекетіне дайындық ретінде инновацияны игеру, кәсіби маңызды сапалар ретінде: акмеологиялық бағдар, педагогикалық шеберлік, кәсіби құзыреттілікті игеру арқылы үнемі кәсіби жетілуге ұмтылу;

- болашақ маманның кәсіби, тұлғалық, рухани дамуының жоғары деңгейі акмеологиялық ұстанымды құрайды, сондай ақ ізгілікті бағдар әр білім алушының табысты әрекеті мен денсаулығын қамтамасыз етіп, бірлескен іс – әрекеті арқылы шығармашылыққа бейімдейді [215].

Болашақ педагог маман акмеологиялық ұстанымының негізгі тетіктерін Е.П. Бочарева өз зерттеулерінде мейлінше кең қарастырған [216]:

1. Акмеологиялық ұстаным өзіндік жетілу мен өзіндік даму нәтижелі өнімдері арқылы көрінетін болашақ маманның интегралды сапасы. Бұл сапаның қалыптасуы білім сапасын жоғарылатып, педагогикалық үдеріс сипаттамаларын арттырады.

2. Әр білім деңгейінде (бакалавр, магистратура, докторантура) білім сапасын арттыру үшін болашақ педагог маманның акмеологиялық үлгісін құру маңызды;

3. Кемелдік деңгейіне ұмтылыс жолында сапалы маңызды қабілеттерді дамыту, тұлғалық даму, рухани даму, кәсіби даму, кәсіби маңызды сапалар ретінде рефлексия, өзіндік сана, мінез - құлық ерекшеліктерін арттыру, болашақ маманның акмеологиялық дамуын құрайды.

Өз зерттеулерінде М.М. Қашапов [217] кәсіби іс-әрекетте акмеологиялық әлеуетін арттырудың негізгі факторларын атап көрсетті:

- акмеологиялық деңгейге жету мотивациясы;

- өз кәсіби іс-әрекетінің жоғары шыңына жетудегі нәтижелі өнім беретін тұлғаның қызметі;

- ерік - жігер таныту, кәсіби мақсат қою, өзінің кәсіби даму жолын іргелі қозғалуға бағыттау;

- тұлғаның кәсіби іс-әрекетінде ең жоғары сапалы деңгейіне ұмтылысының болуы;

- өзіңе деген талапшылдықтың жоғары деңгейі;
- мақсаттылық, кәсіби маңызды сапаларын тиімді пайдалану;
- өзіндік психологиялық қорды толықтыра алу мүмкіндіктері;
- жетістікке жетуден кейінгі ілгерілеу.

А.А. Бодалев адам акмесінің негізгі көріністері соңғысының өмір жолынан өтіп, белгілі бір кезеңде тірі ағза (жеке тұлға), күрделі құрылым немесе қарым-қатынастар жүйесі (тұлға) ретінде дамуының шыңына жетуін білдіреді, және ең күрделі қатынастарда және динамикада көрінетін оның бір немесе бірнеше қызметтің ең өнімді субъектісі болуына мүмкіндік беретін оның барлық формацияларының жиынтығы ретінде деп атап көрсетеді (А.А. Бодалев, 1998).

Өз зерттеулерінде И.Е. Балықова болашақ педагог мамандардың акмеологиялық әлеуетін дамыту мәселесін зерттеу кезінде, негізгі құрылымдық төрт компонентін анықтаған (танымдық, құндылық-мотивациялық, шығармашылық-белсенділік және рефлексивтілікті) [218].

А.И. Беспалов өз зерттеуінде жалпы акмеологиялық әлеуетті екі негізгі бағыт бойынша анықтаған: бірі, жеке тұлғаның арнайы ұйымдастырылған ішкі акмеологиялық қорларының жеке жүйесі; тұлғаның ішкі қорларын ашу арқылы оның ілгері қозғалысын қамтамасыз етеді, өз кәсіби бағыты бойынша жеке дамуының ілгерілеуі төменнен жоғары қозғалу, қарапайымнан күрделіге өзгеру сипатында жүреді; екіншісі, жеке тұлғаның акмеологиялық мәдениеті мен акмеологиялық көшбасшылық және акмеологиялық ықпал түрінде жүзеге асырылатын кәсіби акмеологиялық құзыреттер негізінде қалыптасқан акмеологиялық кәсіби маңызды қасиеттердің жиынтығы [167, б. 61].

Сондай ақ ғалым өз зерттеулерінде акмеология мотивациясына аса жоғары назар бөлген, мотивацияны қамтамасыз ететін арнайы психикалық құрылымдарға сипаттама береді (мотивтер, қажеттіліктер, мүдделер, мақсаттар, еріктер, мотивациялық көзқарастар, идеалдар, әдеттер, еліктеулер және т. б.), олар тұлғаның өзіндік дамуына тікелей әсер ететін факторлар болып табылады. Мотивацияның ең бастысы, үнемі жетістікке жету мотивациясы. Кәсіби даярлық іс-әрекетінде акмеологиялық әлеуетті дамыту мүмкіндіктерін зерттеу кезінде мотивация мен оның негізгі ерекшеліктеріне назар аудару жөн.

Тұлғаның акмеологиялық мәдениеті қоғамдық ортаның мәдениетін ескеріп, субъектінің жеке міндеттемелерін шешу мен өзіндік даму үдерісін өз жеке мүмкіндіктерін, негізгі сапаларының тиімділігін арттыру арқылы ұйымдастыру болып табылады [150, б. 65].

Сапалы кәсіби білімді негіздеу үшін ең басты негізде тұлғалық – кәсіби қалыптасуға басты назар бөлген жөн, кәсіби негіздегі қалыптасу тұлғаның ішкі және сыртқы сапаларының артуы негізінде орындалады. Тұлғаның белгілі бір тәжірибелік әрекетті меңгеруі, өз типіне сай негізгі қасиеттерді дамытуы қажет [219, 220].

Тұлғаның дербестігі дене, психикалық және әлеуметтік деңгейде адам шығармашылығы әлеуетінің жоғарылауы арқылы көрініс табады, оның барлық деңгейі жүйелі түрде рухани дамуға бағытталады. Шығармашылық әлеует таным, қарым - қатынас, әрекеттестік кезінде көрінетін адамның ішкі мүмкіндіктері мен сыртқы әсерлерді өзіндік пайдалы сапаға аудару алу қабілеті [221].

Тұлғаның ішкі мүмкіндіктерін белсендіру арқылы акмеологиялық деңгейге жету акмеологиялық бағыт ретінде сипатталады.

Акмеологиялық тәжірибе - бұл акмеге қол жеткізу үдерісінде жеке тұлға өзімен, қоғаммен, әлеммен тікелей тәжірибелік өзара әрекеттесу негізінде және білім алу негізінде алған акмеологиялық білім, білік, дағдылардың жиынтығы.

Акмеологиялық қабілеттер - өмірлік жағдаяттарға сай негізгі психикалық қызметтерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жоғары жүйке қызметі мен психика құбылыстары, адам ағзасының басқа да қызметтік жүйелерінің қасиеттері (сурет 11).

Сурет 11 - И.А. Беспалов бойынша акмеологиялық әлеует құрылымы

Жеке тұлғаның акмеологиялық кәсіби маңызды қасиеттері - бұл кәсіби шеберліктің шыңына жетуді және кәсіби қызметті дамытудың өсіп келе жатқан бағдарын, жеке тұлғаның үйлесімді өзін-өзі дамытуын және осы негізде тұрақты өзін-өзі жетілдіруге саналы түрде тұрақты ұмтылысты қалыптастыруды қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жалпы қабілеттерін дамыту деңгейі.

Акмеологиялық құзыреттілік-жүйелік-құрылымдық көп деңгейлі интегралдық жеке-қызмет сапасы келесі компоненттерден тұрады:

- мотивациялық - жеке (акме-мотивация, акмеологиялық қабілеттер және өзін-өзі дамытуға дайындық);

- когнитивтік (акмеологиялық білім және акмеологиялық білімді үздіксіз жаңартуға және байытуға ықпал ететін интеллектуалды және эмоционалды дағдылар жүйесі);

- операциялық (өзін-өзі тану және өзін-өзі реттеу біліктері мен дағдылары).

Акмеологиялық көшбасшылық - тұлғаның әр ортада өз дербестігін таныта алу, ерекшеліктерін арттыру мүмкіндігі, өзгелерді ынталандыру арқылы өмірлік ұстанымдарын нығайтуға әсер ету, өзгелердің ерекшеліктерін танып оны тиімді түрде бағыттап, қолдана алу қабілеті.

Акмеологиялық әсер - кәсіби іс-әрекет және жалпы өмірде жеке даму барысында басшы мен қызметкер арасындағы қарым - қатынас дамытушылық сипатта болуы. Көшбасшы өз тобын ынталандыратын қатынаста болуы, өз команда мүшелерінің жағдайын түсіну, үнемі нәтижеге жету үшін демеу көрсетіп, ынталандыру.

Б.Ж. Бекжанова педагогикалық акмеология адамды тұлға, іс-әрекет субъектісі, индивид ретінде зерттеп, жалпы алғанда ақыл-ой әлеуеті қалыптасқан көпқырлы біртұтас адам ретінде оның жеке ерекшеліктерін анықтайды, адамның қол жеткізген нәтижелерін зерттеу негізінде оның әлеуетінің заңдылықтарын және жолдарын қарастырады. Осы педагогикалық акмеология білім сапасын арттыруда өте үлкен маңызға ие, болашақ педагогтардың кәсіптік даярлығын жаңа моделін құруға жол ашады және адам капиталын дамыту мәселерін шешуге бағытталады [222].

Акмеологиялық әлеует тұлғаның ішкі және сыртқы әсерлері негізінде қоршаған орта инновациялық өзгерісі әсерінен маманның табысты болуы, үнемі үздіксіз жетілуі, құндылық бағдары мен мотивациялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін рефлексиялық, бағалаушылық, танымдық, операциялық компоненттерден тұратын даму жүйесі (А.Г. Кузнецов, С.М. Селезнева).

А.Г. Кузнецов, С.М. Селезнева маманның акмеологиялық әлеуетінің құрылымына былай анықтаған [109, б. 47]:

1. Құндылықты-мотивациялық (жетістікке мотивация, белсенді өмірлік ұстаным, өзін-өзі дамыту құндылықтары);
2. Танымдық-операциялық (кәсіби білім, басқарушылық қабілеттер, стратегиялық ойлау, тұлғалық қасиеттер, шығармашылық қабілеттер, өзін-өзі дамыту қабілеті);
3. Рефлексиялық-бағалау (рефлексия, басқарушылық тәжірибе, мамандықтың жеке мағынасы).

Қазақстандық ғалымдар өз еңбектерінде кәсіби құзыреттілікке әбден қалыптасқан кәсіби позицияда қол жеткізілетінін атап өтті. Дәл осы позицияда адамның бизнеске деген көзқарасы және өзінің шығармашылық әлеуетін тарту бойынша белсенділік деңгейі көрінеді. Акмеологиялық инварианттар сияқты сипаттамаларды дамыту кезінде қатаң кәсіби позицияны дамыту кезінде кәсіпқойлықтың түбегейлі жаңа деңгейіне қол жеткізіледі. Олар адамға жоғары инновациялық және шығармашылық деңгейде белсенділік функцияларын орындауға мүмкіндік беретін ішкі резервтерін табуға мүмкіндік береді. Бұл адамды қосымша сыныптың кәсібилігіне итермелейтін және қозғайтын акмеологиялық инварианттар [223].

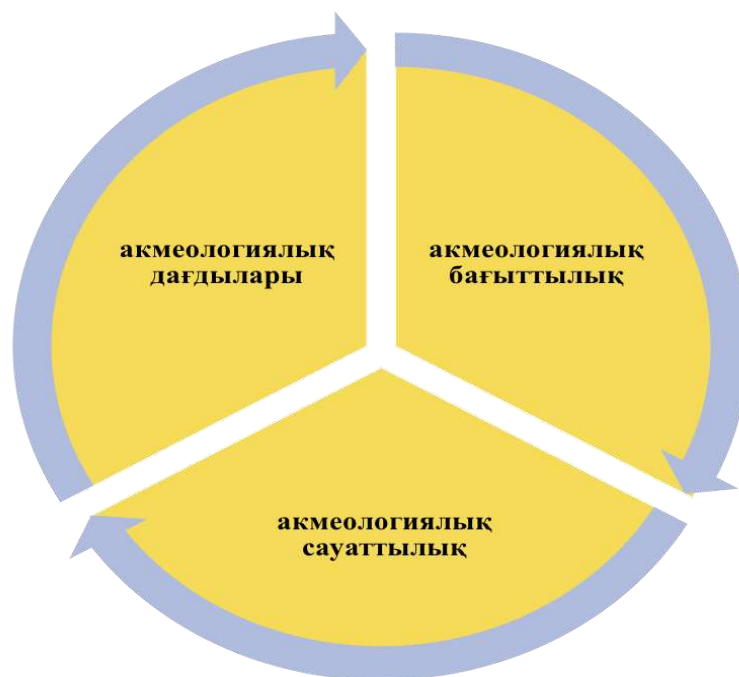
«Педагогтың акмеологиялық әлеуеті» ұғымын А.А. Жигулин үш негізгі құрамдас бөлік туралы сипатталады, олар мотивация, білім, қабілет. Осы үш құрылымның негізгі сипаттамалары арқылы тұлғаның кәсіби және өмірлік жағдайында өзіндік жеке дамуын қамтамасыз етіп, негізгі сапаларды біріктіруге

әсер етеді. «Акме» ұғымының мазмұнына жеке ұстаным болуы және оның белсенділігі, өзіндік талап болуы, жинақталған теориялық білімді тәжірибеге тиімді түрде шығармашылық негізде пайдалану, акмеологиялық сауаттылық, өмірлік негізгі құндылықтар мен мәнділік, өзіндік дамуға бағдар, өзіндік іс – әрекетін басқару, бақылау, тәрбиелеу, кәсіби өсу [166, с. 33].

«Педагогтың акмеологиялық әлеуеті» негізгі үш компоненттен құралады: мотивациялық, танымдық және операциялық сипаттамаларының жиынтығы. А.А. Жигулин «тұлғаның акмеологиялық бағыты», «мұғалімнің акмеологиялық сауаттылығы» сияқты терминдерді қолданады және «акмеологиялық мәдениет» ұғымының орнына «акмеологиялық дағдылар» терминін ұсынады. Бұл терминдер біршама толықтырылған мазмұнда «мұғалімнің акмеологиялық әлеуеті» ұғымының блоктары болып табылады, деп тұжырымдаған [166, б. 41].

Берілген компоненттердің мазмұндық сипаттамасы педагогтың акмеологиялық бағыты (құндылық-мотивациялық блок) педагогикалық іс-әрекеттің шығармашылық сипатын анықтайтын мотивтер мен құндылықтардың жиынтығына, кәсіби шеберліктің шыңына жетуге деген ұмтылысқа, шығармашылық іс-әрекеттің тәжірибесін жетілдіруге және байытуға, білім беру тәжірибесіндегі инновациялық үдерістердің маңыздылығын түсінуге негізделген жеке тұлғаның сапасы ретінде сипатталады.

Педагогтың акмеологиялық сауаттылығы (танымдық блок) тұрғысында педагогика, психология, акмеология және әдістеме негіздерін білудің интегративті жүйесі, білім берудің тұжырымдамалық негіздерін құруға және іске асыруға қатысу, мұғалімнің жеке қасиеттерін, оның танымдық және шығармашылық қабілеттері мен танымдық құндылықтарын кешенді диагностикалау туралы хабардар болу, «акме», «адам өмірінің мәні», «өзін-өзі тану» және т.б. сияқты ұғымдарды түсіну, бастама және қызығушылық ретінде сипатталады (сурет 12).

Сурет 12 - Акмеологиялық әлеуеттің құрамдас бөліктері

Педагогтың акмеологиялық дағдылары (операциялық блок) деп өз білім жүйесін тәжірибеде қызметтік және шығармашыл тұрғыда қолдана алу, жеке даму бағдарламасын таңдау және оған қол жеткізу, рефлексия, интроспекция және оның нәтижелері негізінде өз қызметін түзету.

Қазақстандық ғалым Б.А. Тургунбаева барлық оқыту әрбір магистранттың жеке позициясын саналы және тұрақты өзгертуге, жаңа дағдыларды, құзыреттерді дамытуға, оларды нақты өмірде ұтымды пайдалануға дайындықты қалыптастыруға бағытталуы тиіс екенін атап өтті. Оқытудың барлық сатыларында адамды жоғары адами құндылықтар шеңберінде тәрбиелеу қамтамасыз етілуге, әрбір магистранттың өзін-өзі көрсетуі, оның рухани дамуы үшін жағдайлар жасалуға, сонымен бірге адамның «Мендік» жасырын мүмкіндіктерін іске асыруға мүмкіндік беруге тиіс.

Білім алушыларды оқыту және тәрбие үдерісінде қалыптастыруға керек негізгі дағды - бұл үнемі және тиімді үйрену дағдысы. Осы тұрғыдан алғанда, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру өмірлік тиімділікті арттыру, жеке тұлғаны толық іске асыру факторлары ретінде қарастырылады [169, с. 74].

Модельдеу - күрделі заттар мен құбылыстарды білудің теориялық әдісі. Модельдеудің мәні-нақты объектілерді, үдерістерді, құбылыстарды олардың белгілік баламасын бейнелеу немесе ауыстыру.

Модельдеу нәтижесі - мақсатқа сәйкес объект туралы жаңа ақпарат, ол туралы жаңа білім алынатын модель;

Құрылымдық жағынан, модель күрделі құрылым болып табылады және оны модульдер жүйесі ұсына алады, олардың әрқайсысы модель мазмұнының маңызды жағын білдіреді. Модель таным объектісі және түпнұсқа объектіні теориялық түрлендіру құралы ретінде әрекет етеді.

Таным әдісі ретінде модельдеу таным үдерісінің жүйелілігімен, құрылған модельдің тұтастығымен, дерексіз логикалық процедураларды қолдану мүмкіндігімен, әмбебаптығымен, модельденген объектінің болжамды материалымен, танымдық және қалыптастырылатын функцияларды бірлікте орындау қабілетімен сипатталады.

Тұлғаның еркін дамуы үшін ізгілікті орта маңызы зор, тұлға өзіндік және өзгемен өзара әрекеттестікке сай дамуы үшін ізгілік психологиясының негізгі ұстанымдарына жүгіну, әр тұлғаның өзіндік құндылығын, тұтастығын және өзге адамдардың мүмкіндіктерін ескеріп дұрыс қабылдау, бағалау, қолдау мен қауіпсіздігін қамту.

Үдеріске деген акмеологиялық бағдар өзіндік және өзгенің қызығушылықтарын ескеріп оны арттыруға, өзін және өзге тұлғаларды өздерінің табиғи әлеуетін дамыту үшін өзін-өзі белсенді ету субъектілері ретінде қабылдауда (және, тиісінше, жетістікке деген қажеттілікті арттыруда), қоршаған әлемге деген сенімді арттыруда (және, сәйкесінше, алаңдаушылықты төмендетуде), сондай-ақ өмір сүру, хабардарлық, рефлексиялық, оған сәйкес әрбір болашақ маман өзінің жеке белсенділігін көрсетіп, жаңа психикалық жағдайларды құру, түсіну, коммуникациялық дағды мүмкіндігі [93, б. 11].

Қазіргі жоғары кәсіптік білім беруде акмеологиялық тәсілді қолдану мүмкіндіктері мен бағыттары келесідей анықталады: жалпы, кәсіптік және үздіксіз білім беру жүйесінде білім мен дағдыларды дамытуға бағытталған білім беру аспектісі; кәсіптік жарамдылығын, осы еңбек түріне психологиялық дайындығын және оның үдерісі мен нәтижелері үшін әлеуметтік жауапкершілік дәрежесін анықтау арқылы еңбек қызметін жүзеге асырудың мүмкіндіктері мен нәтижелерін анықтауға байланысты кәсіби аспект; кәсіби деңгейін, рефлексивті-инновациялық әлеуетті анықтау, оны шеберлік деңгейіне дейін жетілдіру және шығармашылық үдерісінде алынған инновациялардың әлеуметтік маңыздылығын бағалау арқылы күш-жігермен және жетістікпен анықталған шығармашылық аспект; жеке тұлғаның өзін-өзі тануымен байланысты рефлексивті аспект «мен» дамып келе жатқан және жұмыс үдерісіне байланысты серіктестерін түсіну және адамның кәсібиленуінің таңдалған акмеологиялық аспектілерінің оңтайлы өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін жүйелік фактор [224].

Біздің ойымызша, болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті өзінің құрылымына табысқа деген мотивация, белсенді тұлғалық ұстаным, өзін өзіне сыни талдау жасай алу дағдысын кіріктіреді [225].

Акмеологиялық көзқарас жоғары білім беруде педагогикалық бағытты көздейді, бұл дене тәрбиесі мұғалімінің жеке тұлғасының және оның кәсіби дамуы (өзін-өзі дамыту) кіріктірілген сипаттамаларының бірі болып табылады. Педагогикалық бағыт дене тәрбиесі мұғалімінің жеке педагогикалық жағдайы барлық кәсіби қызметінде көрініс табады, оның қабылдауы мен әрекет ету логикасын, мұғалімнің тұлғалық бейнесін анықтайды [226].

Сонымен, төменде 13-суретте біз болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделін ұсынамыз.

Дене мәдениеті мен спорт бойынша білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау жүйесіндегі акмеологиялық көзқарастың білім беру мүмкіндіктері:

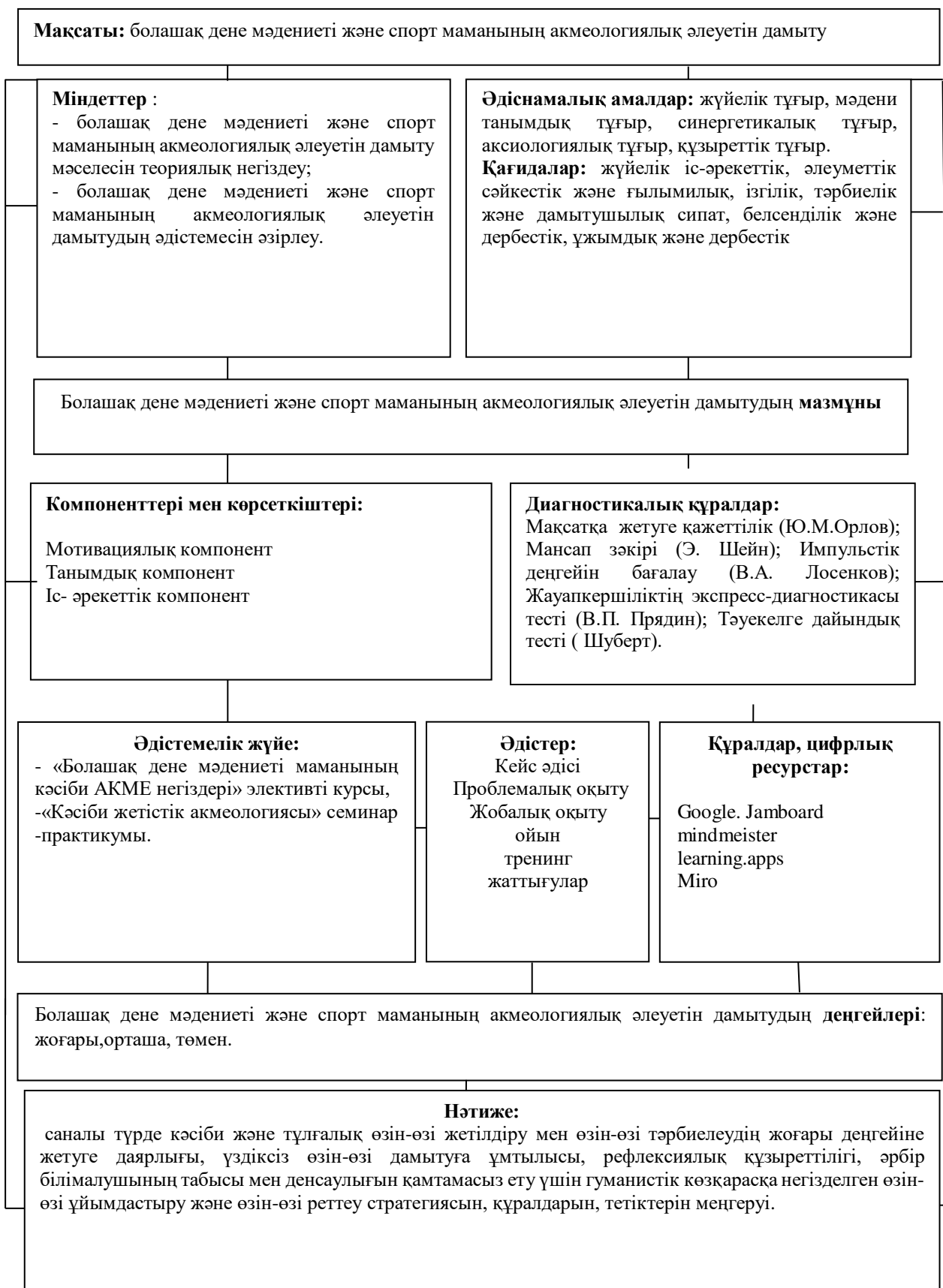
- болашақ мамандарды кәсіби даярлау мазмұнын акмеологиялық біліммен байытуда [227];

- акмеологиялық әдістер мен технологияларды қолдану мүмкіндігінде;

- тұлғаның кәсібилігі мен болашақ педагогтың іс-әрекетінің сипаттамалары арасындағы тәуелділікті талдауда, бұл қазіргі заманғы болашақ маман әлемінің «кәсіби» бейнесін жетілу деңгейінде құруға мүмкіндік береді;

- кәсібилікке қол жеткізуге ықпал ететін немесе оған кедергі келтіретін заңдылықтарды, тетіктерді, жағдайлар мен факторларды іздеуді қамтитын акмеологиялық талдауды қолдануда және оның негізінде болжамдар жасалады және жеке тұлға мен оның кәсібилігін дамыту жолдары мен әдістері таңдалады [228];

- жоғары кәсіптік білім беру жағдайында тұлғаның жеке және кәсіби қалыптасуының қол жеткізілген деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық және әдістемелік қамтамасыз етуге негізделген жалпы белгілерді құрылымдауда;

Сурет 13 - Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі

– педагогикалық кәсібиліктің шыңына жетуге бағытталған өнімді жеке және кәсіби дамуды жобалауға және жүзеге асыруға дайындық пен қабілеттілікті қалыптастыруда;

– дене мәдениеті және спорт бойынша болашақ мамандардың акмеологиялық білім деңгейін арттыруда, бұл оларға дербес кәсіби педагогикалық қызметте тұрақты акмеологиялық дамуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді (акмеологиялық сауаттылықтан акмеологиялық құзыреттілікке және рефлексивті басқару типіндегі акмеологиялық мәдениетке қол жеткізуге) мүмкіндік береді.

Кәсіби дене мәдениеті білімін акмеологияландырудың осы стратегиялық бағыттарын іске асыру психологиялық-педагогикалық жағдайлардың қажетті және жеткілікті жиынтығын құруды талап етеді, олар акмеологиялық тәсілдің мәнімен (оның негізгі ережелерімен, негізгі ұстанымдарымен және т.б.), білім беру ортасының ерекшелігімен, ұйымдастырушылық жағдайларымен және акмеологиялық тәсіл жүзеге асырылатын мекемелердің қызмет субъектілерімен анықталады.

Дене мәдениеті және спорт жөніндегі мамандарды даярлау жүйесіне акмеологиялық тәсілді енгізу: элеуметтік-гуманитарлық, жалпы ғылыми және жалпы кәсіптік, арнайы пәндерді акмеологияландыру; болашақ мамандарды тұлғалық-кәсіптік дамытуға даярлауға арналған арнайы курстарды енгізу; педагогикалық және диплом алдындағы өндірістік тәжірибені акмеологияландыру; ғылыми-зерттеу, инновациялық және жобалау-технологиялық қызметті, сондай-ақ тьютордың тәрбие жұмысын акмеологияландыру арқылы мүмкін болады деп көрінеді.

Болашақ маманның кәсіби дамуының өнімділігі оның өзін-өзі жетілдіруге және шеберлікке, сондай-ақ мамандықта шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға деген ұмтылысына байланысты. Болашақ маманның кәсіби қызметінде жоғары нәтижеге, өнімділікке және шығармашылық өзін-өзі жүзеге асырудың әлеуетті мүмкіндіктеріне қол жеткізу жағдайларын зерттеу акмеологиялық мағынаға ие және акмеологиялық теория тұрғысынан негіздеуді қамтиды.

Акме бағытталған мұғалім өзінің шығармашылық әлеуетін өмірде және кәсіпте оңтайлы жүзеге асырып қана қоймай, сонымен қатар оқушылардың өміріне, оқуына, мінез-құлқына саналы көзқарасты қамтамасыз етуге тырысады. Рухани мәдениет адамның қоршаған ортаны және олардағы өзін түсінудің негізі ретінде акмеге бағдарланған педагог пен оның студенттері үшін өзін-өзі жетілдірудің қозғаушы күші, өмірде, кәсіби және оқу іс-әрекетінде акменің даму шыңына көтерілуге түрткі болады.

Ж.К. Холодов дене мәдениеті педагог қызметін жүзеге асырудың тиімділік деңгейлерін келтіреді:

1. Минималды (репродуктивті) – мұғалім студенттерге өздері жасай алатын және өзі жасай алатын нәрсені ғана бере алады.

2. Төмен (бейімделгіш) – мұғалім өзі білетін білім мен дағдыларды бере алады, игерілетін материалдың нақты мазмұнын қатысушылардың жасына және жеке ерекшеліктеріне, олардың дене мәдениеті деңгейіне бейімдей алады.

3. Орта (жергілікті модельдеу) - педагог қатысушыларда өз пәнінің жеке бөлімдері мен бөліктері бойынша басқа білім, білік және дағдыларды қалыптастыра алады.

4. Жоғары (жүйелік модельдеу) - педагог қатысушыларда олардың қозғалыс қызметтеріне сай барлық негізгі аспектілері бойынша басқа да білім мен дағдыларды қалыптастыра алады.

5. Жоғары (оқушылардың қозғалыс белсенділігі мен мінез-құлқын жүйелі түрде модельдеу) – мұғалім өзінің оқу пәнін оқушылардың жеке басын қалыптастыру құралы ретінде қолдана алады, яғни саналы түрде олардың шығармашылық ойлауын қалыптастыра алады, өздігінен жаңа білім ала алады, оларды жалпылайды және моторикасын жаңа, өзгертін жағдайларда қайта құра алады (Холодов Ж.К. 2001).

Бірқатар авторлар спорт педагогы қызметінің ерекшеліктерін көрсетеді. Ильин Е.П. оларды үш топқа бөледі:

1. Психикалық шиеленістің шарттары қатысушылардың айқайынан туындаған шуылмен байланысты (әсіресе жас оқушылармен сабақтарда). Спорт залындағы шу үзіліссіз және жоғары реңктермен ерекшеленетіні, мұғалімнің психикалық шаршауын тудыратыны анықталды; бұл өз кезегінде бір қайтару тобынан екіншісіне ауысу қажеттілігімен байланысты; сөйлеу аппараты мен дауысқа айтарлықтай жүктеме. Еңбек шиеленісі сонымен қатар оқушылардың өмірі мен денсаулығына үнемі жауапкершілікпен байланысты, өйткені жаттығулар жарақат алу қаупімен ерекшеленеді.

2. Дене жаттығуларды көрсету қажеттілігімен байланысты дене белсенділік шарттары; оқушылармен бірге дене белсенділікті орындау (әсіресе серуендеу кезінде); дене жаттығуларды орындайтын оқушыларды сақтандыру қажеттілігі.

3. Сыртқы орта факторларына байланысты жағдайлар: ашық ауада сабақ өткізу кезіндегі климаттық және ауа-райы жағдайлары; спорт сыныптарының, залдардың санитариялық-гигиеналық жай-күйі.

Төменде біз болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетінің даму компоненттері мен көрсеткіштерін ұсынамыз (кесте 4).

Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың деңгейлерін: жоғары, орташа, төмен деп анықтадық.

Жоғары деңгей - болашақ маманның акме-әлеуетті болуға бағытталуының жоғары деңгейі, акмеологиялық әлеует туралы білімдер жүйесін толық негізде меңгеруі, акмеологиялық әлеуетті дамытудың тиімді жолдарын шынайы әрекетте тиімді қолдана білу қабілеті. Ол табысты, бәсекеге қабілетті болу қажеттілігінің жоғары деңгейі, акмесі жоғары қабілеттер жүйесін меңгеруге ұмтылыс тұрақтылығы, үздіксіз білім алуға, кәсіби және тұлғалық өсуге әрдайым ұмтылуының тұрақтылығы, еңбек нарығында акме әлеуеті жоғары деңгейде дамыған педагог-маманның сұранысқа ие болғандығын білу және түсіну, «акме», «акмеологиялық әлеует» ұғымдарының мәнін және оның теорияларын толық білу және түсініктің қалыптасуы, акмеологиялық әлеуетті дамытуға бағытталған өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбилеу, өзін-өзі жетілдіру әдістерін білу және меңгерудің жоғары сатысы, іс-әрекетіндегі бірізділік (мақсат, мотив және құралдардың

Кесте 4 - Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың компоненттері мен көрсеткіштері

Компоненттер	Өлшемдер	Көрсеткіштері	Диагностикалық әдістемелер
Мотивациялық компонент	Студенттердің акме-әлеуетті болуға бағытталуы	- табысты, бәсекеге қабілетті болу қажеттілігі - акмесі жоғары қабілеттер жүйесін меңгеруге ұмтылыс - үздіксіз білім алуға, кәсіби және тұлғалық өсуге әрдайым ұмтылуы	Мақсатқа жетуге қажеттілік Ю.М.Орлов
Танымдық компонент	Студенттердің акмеологиялық әлеует туралы білімдер жүйесін меңгеруі	- еңбек нарығында акме әлеуеті жоғары деңгейде дамыған педагог-маманның сұранысқа ие болғандығын білу және түсіну -«акме», «акмеологиялық әлеует» ұғымдарының мәнін және оның теорияларын білу және түсіну. - акмеологиялық әлеуетті дамытуға бағытталған өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбилеу, өзін-өзі жетілдіру әдістерін білу және меңгеру	Мансап зәкірі, Э. Шейн Импульстік деңгейін бағалау, В.А. Лосенков
Іс –әрекеттік компонент	Студенттердің акмеологиялық әлеуетті дамытудың тиімді жолдарын шынайы әрекетте қолдануы.	-іс-әрекетіндегі бірізділік (мақсат, мотив және құралдардың бір-бірімен ұштасуы) - ізбасарларына үлгі боларлықтай болашақ маман ретінде өзін көрсетуге жағдай жасау дағдысы -топтық ұйымдастырушылық қызметтерді атқаруы	Жауапкершіліктің экспресс-диагностикасы тесті, В.П. Прядин Тәуекелге дайындық тесті, Шуберт

бірімен ұштасуы), ізбасарларына үлгі боларлықтай болашақ маман ретінде өзін көрсетуге жағдай жасау дағдысы, топтық ұйымдастырушылық қызметтерді атқаруы нақтылығы.

Орташа деңгей - болашақ маманның акме-әлеуетті болуға бағыттылығының тұрақсыздығы, акмеологиялық әлеует туралы білімдер жүйесі туралы ақпарат болуы, акмеологиялық әлеуетті дамытудың тиімді жолдарын шынайы әрекеттер қалыптасуы. Ол табысты, бәсекеге қабілетті болу қажеттілігінің орташа деңгейі, акмесі орта қабілеттер жүйесін меңгеруге ұмтылыс бар болуы, білім алуға, кәсіби және тұлғалық өсуге ұмтылуының орта деңгейі, еңбек нарығында акме әлеуеті дамыған педагог-маманның сұранысқа ие болғандығын білу және түсіну, «акме», «акмеологиялық әлеует» ұғымдарының мәнін және оның теориялары туралы ақпарат болуы, акмеологиялық әлеуетті дамытуға бағытталған өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбилеу, өзін-өзі жетілдіру әдістері туралы ұғым болуы, іс-әрекетіндегі бірізділік (мақсат, мотив және құралдардың бір-бірімен ұштасуы), ізбасарларына үлгі боларлықтай болашақ маман ретінде өзін көрсетуге талпынысы, топтық ұйымдастырушылық қызметтерді атқаруы туралы ақпарат.

Төмен деңгей болашақ маманның акме-әлеуетті болуға бағыттылығының болмауы, акмеологиялық әлеует туралы білімдер жүйесі туралы ақпарат болуы, акмеологиялық әлеуетті дамытудың тиімді жолдарын шынайы әрекеттер ретінде қабылдау. Ол табысты, бәсекеге қабілетті болу қажеттілігінің әлсіз деңгейі, акмесі төмен қабілеттер жүйесін меңгеруге ұмтылыс әлсіздігі, білім алуға, кәсіби және тұлғалық өсуге ұмтылуының әлсіз деңгейі, еңбек нарығында акме әлеуеті дамыған педагог-маманның сұранысқа ие болғандығын білу және түсіну, «акме», «акмеологиялық әлеует» ұғымдарының мәнін және оның теориялары туралы, акмеологиялық әлеуетті дамытуға бағытталған өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру әдістері туралы ақпарат болуы, іс-әрекетіндегі бірізділік (мақсат, мотив және құралдардың бір-бірімен ұштасуы), ізбасарларына үлгі боларлықтай болашақ маман ретінде өзін көрсетуге талпынысының болмауы, топтық ұйымдастырушылық қызметтерді атқаруы әлсіздігі.

Бірінші тарау бойынша тұжырым

Заманауи даму деңгейіне сәйкес бүгінгі күні білім беру мекемелеріндегі кәсіби даярлық үдерісі барысында қалыптасушы болашақ маманның тұлғасына, кәсіби даярлық сапасына қоғам сұранысы артуда. Осы орайда, ең басты сапа ретінде өмір бойына үздіксіз білім алу мүмкіндігі мен сол білім беру үдерісінің қолжетімділігі. Қолжетімді білім алу қамтамасыз ету үшін, басты фактор тұлғаның үздіксіз өзіндік білім алуын ынталандыру маңызды. Мотивациялық мүмкіндікті тұрақтандыруға тұлғаның акмеологиялық әлеуеттің қалыптастыру тиімді әсер етеді. Акме тар мағынада, субъект ретінде өзіндік кәсіби деңгейінде рухани және материалдық құндылықтардың үйлесімділігіне жету мүмкіндігі, ал кең мағынада акме – адамның дене, тұлғалық және субъективтік жетілуімен сипатталатын ересек өмірінің бүкіл кезеңі.

Акмеология ғылым ретінде үш негізгі бағытқа бөлінеді: классикалық, іргелі және қолданбалы. Тұлға бойында акме деңгейге ұмтылыс тек өзіндік ерекшеліктеріне тән, ол тұлғаның ілгері даму жолының шыңы, өз өмірлік жолында тұлғалық дамуының жоғары деңгейлі жетістіктері, кәсіби іс-әрекетіндегі жетістікке жеткен нәтижелер, жеке тұлға ретінде даму жолында жоғары шыңдарға жету болуы мүмкін. Сондай ақ, акмеология шынайы, формалды және жалған болуы мүмкін. Акмеологиялық әлеуеті қалыптасқан тұлға, өз мақсатына ие, өз әрекеттеріне рефлексия бере алатын, қоршаған ортада белсенді қарым - қатынасқа түсетін, дербес, креативті бастамаға ие, әр іс - әрекетіне жауапкершілікпен қарайды.

Акме ұғымын анықтаудан соң, келесі ұғым әлеует. Әлеует мазмұны: кәсіби әлеуеттен, еңбек қабілеттілігінен, білім алу мүмкіндігінен, шығармашылықтан, рухани құндылықтан тұрады.

Зерттеулерді талдай келе, тұлға құрылымында бес әлеует ерекшеленгенін көрдік: адамның гносеологиялық әлеуеті, тұлғаның аксиологиялық әлеуеті, жеке тұлғаның шығармашылық әлеуеті, тұлғаның коммуникативтік әлеуеті, тұлғаның көркемдік әлеуеті.

Осыған сай, зерттеулерде әлеуеттің бірнеше түрі ерекшеленді: кәсіби, шығармашылық, психологиялық, акмеологиялық, инновациялық, тұлғалық, әлеуметтік.

Контент талдау негізінде «Акмеология, акмеологиялық әлеует, акмеологиялық құзыреттілік, акмеологиялық көзқарас» ұғымдарының мазмұндық талдауы жүргізілді.

Зерттеу кезінде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың әдіснамалық тұғырлары мен қағидалары анықталды: жүйелік тұғыр, мәдени танымдық тұғыр, синергетикалық тұғыр, аксиологиялық тұғыр, құзыреттік тұғыр және жүйелік – іс-әрекеттік қағидасы, белсенділік және дербестік қағидасы, әлеуметтік сәйкестік және ғылымилық қағидасы, ұжымдық және дербестік қағидасы, тәрбиелік және дамытушылық сипаттағы қағидасы.

Зерттеу кезінде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетінің құрылымы анықталды.

Нәтижесінде құрылымдық – мазмұндық модель ұсынылды, оның мазмұны жоғарыда талданған негізгі әдіснамалық және теориялық тұжырымдар, ал құрылымдық қолданбалы бөлігі, негізгі компоненттер (мотивациялық, танымдық, іс-әрекеттік), өлшемдері, көрсеткіштері мен деңгейлері беріліп, нақты мақсаты мен алынатын нәтижесі берілді.

2 ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

2.1 Зерттеу әдістері

1. Зерттеу кезінде педагогикалық, психологиялық және дене мәдениеті мен спорт салалары бойынша негізгі ғылыми - теориялық әдебиеттер, интернет желісі, негізгі оқу - әдістемелік құралдар арқылы контент талдау, салыстырмалы талдау жүргізілді. Негізгі тұлға дамуына қатысты әлеуметтік қоғам сұраныстары, педагогикалық үдерістің негізгі шарттары мен мүмкіндіктері, психологиялық тұлға даму теориялары, тұлға негізгі құрылымдық компоненттері қарастырылды. Теориялық талдау негізі болатын әдіснамалық тұғырлар мен әдіснамалық ұстанымдар зерттеу мәселесіне сәйкес нақтыланды. Дене мәдениеті және спорт саласы бойынша құқықтық – нормативті құжаттардың негізгі басымдықтары талданды.

Берілген ғылыми әдебиет көздерін талдау нәтижесінде негізгі теориялық тұжырымдамалар, диссертациялық зерттеу мәселесінің мүмкін болатын ғылыми болжамы, жұмыс барысында шешуді қажет ететін мақсаты мен міндеттері анықталды. Зерттеу кезінде 237 ғылыми әдебиет көзі қарастырылып зерттеу барысында пайдаланылды.

2. Шетелдік және отандық қазіргі білім беру жүйесінде қызмет етуші тәжірибелік мүмкіндіктер қарастырылып, дамытушы орта мүмкіндіктері анықталып, өз зерттеу мәселемізге қатысты айқындауды қажет ететін қарама – қайшылықтар анықталып, оның шешімі негізгі басты міндеттерді шешу арқылы тәжірибеде жүргізілді. Бұл бағыттағы зерттеу бізге, алынған негізгі нәтижелердің жағымды және жағымсыз жақтарын көріп, оны негізгі қалыптастыру үлгісін құруда ұтымды түрде пайдалануға мүмкіндік берді. Модельдеу арқылы нақты мақсат қойылып, оның әдіснамалық және теориялық мақмұны анықталып, негізгі әдіс – тәсілдері, формасы таңдалып, келесі кезең эксперимент жүргізуге қажетті компоненттер, өлшемдер, көрсеткіштер мен деңгейлер анықталып, нақты нәтижеге қол жеткізудің жобасы берілді.

3. Дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту деңгейін анықтау және бақылау үшін, оған әсер ететін негізгі орта әсерлерін нақтылауда диагностикалық әдістемелер мен сауалнамалар жүргізілді.

Жүргізілген диагностикалық әдістемелер мен сауалнамалар нәтижелері таңдап алынған ғылыми - зерттеу тақырыбы мәселесінің өзектілігі айқындалды.

4. Диагностикалық әдістемелер анықтау эксперименті деңгейінде, қалыптастыру эксперименті жүргізілген соң, бақылау деңгейінде жүргізілді. Бұл әдістемелердің тиімділігі, сыналушылармен жұмыстың қысқа мерзімде ұйымдастыру мүмкіндігі, нәтижелер нақтылығы, әдістемелердің арнайы дайындалған үлестірмелі материал негізінде берілуі, жасырын түрде болуы себепті ешбір кедергісіз өтуі болды.

5. Зерттеу мәселесіне сай эксперимент және бақылау тобында арнайы педагогикалық эксперимент жүргізілді. Бұл әдіс кезінде сезім мүшелерінің деректеріне негізделген объектілерді мақсатты пассивті зерттеу, зерттелетін үдерістің барысына белсенді және мақсатты түрде белсенділік ұйымдастырылды. Эксперименттің мақсаттарымен анықталатын арнайы

жасалған және бақыланатын жағдайларда жүзеге асырылады. Оның негізгі мақсаты ғылыми зерттеу алғашқы кезеңінде белгіленген ғылыми болжамды дәлелдеуден тұрды.

6. Нәтижелерді тексеру әдістері, бақылау деңгейінде қолданылды. Қалыптастыру экспериментінен кейінгі студенттер бойындағы акмеологиялық әлеует деңгейі мен негізгі компоненттердің өзгерістері тексерілді.

7. Осы алынған нәтижелерді математикалық және статистикалық негізде өңдеуге арналған әдістер. Статистикалық өңдеудің бірнеше түрі пайдаланылды: алынған мәліметтердің ортақ көрсеткіштері шығарылды және нақты критерийлер арқылы дұрыстығы тексерілді.

2.2 Зерттеудің ұйымдастырылуы

Диссертациялық зерттеу үш кезеңнен тұрды: анықтау, қалыптастыру және бақылау.

Бірінші деңгей бұл зерттеу деңгейінде дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамытудың негізгі мүмкіндіктері анықталды, яғни акмеологиялық әлеует мәні мен мазмұны, құрылымы нақтыланды. Осыған сәйкес негізгі дамыту ортасының басты мүмкіндіктері зерттеліп, жағымды және жағымсыз факторлары сараланды. Анықтау экспериментінің алғашқы кезеңдері жүргізілді, дене мәдениеті және спорт мамандарының бойындағы алғашқы акмеологиялық әлеует деңгейі анықталып, соған сәйкес қалыптастыру экспериментінің дамыту құралдары түзетіліп және нақтыланды.

Екінші деңгей арнайы дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың құрылымдық – мазмұндық моделін құруға, сол құрылған дайын моделді эксперименттік жұмыста тексеруге бағытталды. Моделдің әдіснамалық – теориялық мазмұны қалыптастыру экспериментін құрастыруға негіз болды. Модельдің құрылымдық бөлігі сыналұшылармен жүргізілген диагностикалық әдістемелерді таңдау бағыты, тұлға бойындағы негізгі сапаларды өлшемдер мен көрсеткіштер сипаттамасына сай деңгейін анықтауға мүмкіндік берді. Жүргізілген диагностикалық зерттеу мен қалыптастыру жұмыстары қалыпты оқу үдерісі негізінде ұйымдастырылды.

Үшінші деңгей қалыптастыру экспериментінен кейінгі анықтау мен бақылау деңгейінің нәтижелерін салыстырмалы талдаудан тұрды. Салыстырмалы талдау нәтижелерінің эксперимент тиімділігін сипаттауға, негізгі алған нәтижелер бойынша тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Анықтау деңгейінің алғашқы кезеңі, диагностиканы ұйымдастырудың алғашқы кезеңі, анықтау экспериментінің негізгі мақсаты – болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту деңгейін анықтау.

Анықтау экспериментінің негізгі міндеттері, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту үдерісін анықтау кезінде, бақылау жүргізу, әдістемелерді жүргізу. Болашақ маман бойындағы компоненттер негізінде анықталған негізгі сапалардың нақты деңгейін анықтау.

Зерттеу жұмысына 2019-2020 оқу жылында «5В010800-Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасының 3 курс студенттері қатысты. Қазақ спорт және туризм академиясының (Алматы қ.), жалпы саны – 70 студенті эксперименттік топ, 70 студент бақылау тобы және Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің, жалпы саны 50 студенті эксперименттік топ, 50 студент бақылау тобы.

Диагностикалық зерттеу кезінде төмендегідей әдістемелер қолданылды:

1. «Жауапкершіліктің Экспресс-диагностикасы» тесті (ЖЭД) [229].

Кейбір авторлар (мысалы, Л.А. Косолапова 1990) жауапкершілікті әртүрлі компоненттер мен көріністердің қосындысы ретінде емес, тұтас білім, түбегейлі жаңа сапа ретінде қарастыру керек екенін ерекше атап өтті.

Осы мақсатта статистикалық өңдеудің барлық кезеңдерінен өткен жауапкершіліктің экспресс-диагностикасы бойынша сұрақнама құрылды (В.П. Прядеин, 1998).

Сынақ тақырыбына арналған нұсқаулық. Тиісті мәлімдемелердің нөмірлерінен кейін жауап беру үшін формада қойыңыз :

7 (балл) - егер сіздің жауабыңыз сөзсіз «иә» болса;

6 - «иә»;

5 - «мүмкін иә»

4 - жауап бейтарап (ерекше жағдайларда жүгіну)

3 - «мүмкін жоқ»

1 - «жоқ»

1 - «сөзсіз жоқ»

Сауалнама мәтіні

1. Мен осы немесе басқа шешім қабылдасам бұрын өз мүмкіндіктерімді мұқият өлшеймін.

2. Менің ойымша, адам өзінің барлық әрекеттері үшін жауап беруі керек және т. б. (Г қосымшасында)

2. Шуберт тәуекеліне дайындық дәрежесін диагностикалау әдісі [230].

Нұсқаулық: Сізден сұралған әрекеттерді жасауға дайын екендігіңізді бағалаңыз. 25 сұрақтың әрқайсысына жауап берген кезде келесі схема бойынша тиісті балл қойыңыз:

2 балл-толық келісемін, толық «иә»;

1 балл - «жоқ» дегеннен гөрі "иә"көп;

0 балл - «иә» де, «жоқ» да емес, орташа нәрсе;

1 балл - «иә» дегеннен гөрі «жоқ»;

2 балл - толық «жоқ».

Сұрақтар:

1. Ауыр науқасқа тезірек медициналық көмек көрсету үшін белгіленген жылдамдықтан асып кетесіз бе?

2. Жақсы табыс табу үшін қауіпті және ұзақ экспедицияға қатысуға келісесіз бе?

3. Сіз қашып бара жатқан қауіпті хакердің жолында боласыз ба? және т. б. (Д қосымшасында)

3. Импульстілік деңгейін бағалауға арналған тесті (В.А. Лосенкова) [231].

Бұл әдістеме кіші топ немесе жеке адаммен жүргізуге арналған. Әр сұрақтың өзіндік жауап парағы берілген. Топпен жұмыс кезінде де, әр жеке адам жұмысы қатаң қадағаланады.

Сынақ тақырыбына арналған нұсқаулық: «Сізге ұсынылған тест-сауалнамада 20 сұрақ бар. Сұрақтардың әрқайсысына жауаптар шкаласы берілген. Әр сұрақты мұқият оқып шығыңыз және таңдалған жауаптың нөмірін шеңберге салыңыз. Тестте «жаман» және «жақсы» жауаптар жоқ. Өзіңізді еркін сезінуге және шын жүректен жауап беруге тырысыңыз. Сіздің ойыңызға бірінші болып келген жауап жақсырақ».

Сауалнама мысалы:

I. Егер сіз қандай да бір кәсіппен айналыссаңыз, оны әрдайым соңына дейін жеткізесіз бе?

1. Әрине, иә.
2. Мүмкін, иә.
3. Мүмкін, жоқ.
4. Жоқ, әрқашан емес.

II. Сіздің атыңызға айтылған дерекі немесе өкінішті ескертулерге әрқашан байсалдылықпен қарайсыз ба?

5. Әрине, иә.
6. Мүмкін, иә.
7. Мүмкін, жоқ.
8. Жоқ, әрқашан емес. Және т.б. (Е қосымшасында)

4.«Мансап зәкірлері» карьерасындағы құндылық бағдарларын диагностикалау әдістемесі (Э. Шейн, В.А.Чикердің, В.Э. Винокуровтың аудармасы және бейімделуі) [232].

«Мансап зәкірлері» - бұл құндылық бағдарлары, әлеуметтік көзқарастар, мүдделер және т.б. белгілі бір адамға тән іс-әрекетке әлеуметтік негізделген мотивтер. Мансаптық бағдарлар мансаптық дамудың алғашқы жылдарында пайда болады, олар тұрақты және ұзақ уақыт тұрақты бола алады. Сонымен қатар, адам көбінесе өзінің мансаптық бағдарларын бейсаналық түрде жүзеге асырады. Тест келесі мансаптық бағдарларды анықтауға мүмкіндік береді: Кәсіби құзыреттілік, менеджмент, автономия, тұрақтылық, қызмет көрсету, қиындық, өмір салтын біріктіру, кәсіпкерлік.

Нұсқаулық. Тест сұрақтарына жауап беріңіз.

Тест материалы

Төмендегі мәлімдемелердің әрқайсысы сіз үшін қаншалықты маңызды?

Жауаптар: 1-мүлдем маңызды емес, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 – өте маңызды

1. Өз мансабыңызды белгілі бір ғылыми немесе техникалық салада құру.
2. Адамдарды бақылау, оларға барлық деңгейлерде әсер ету.
3. Ешбір ұйымның ережелерімен шектеліп қалмай, өз қалауыңыз бойынша жұмыс жасай білу. және т.б (Ж қосымшасында)

5. Мақсатқа жету қажеттілігін бағалау шкаласы (Ю.М. Орлов) [233].

Шкала: жетістікке ынталандыру деңгейі

Тесттің мақсаты

Жетістік мотивациясын диагностикалау.

Шкала 23 пікірден тұрады, олар үшін екі жауап болуы мүмкін – «иә» немесе «жоқ».

Тест

1. Менің ойымша, өмірдегі сәттілік есептеуден гөрі жағдайға байланысты.

2. Егер мен сүйікті ісімді жоғалтсам, өмір мен үшін барлық мағынаны жоғалтады.

3. Мен үшін кез-келген жағдайда оның орындалуы емес, түпкі нәтиже маңызды.

4. Менің ойымша, адамдар жақын адамдарымен нашар қарым-қатынастан гөрі жұмыстағы сәтсіздіктерден көбірек зардап шегеді. және т. б.

(И қосымшасында)

б. *Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі* (Ю.В. Рындина) [234].

Нұсқаулығы: Бұл диагностикалық картаны толтыру үшін бес балдық шкаланы пайдалануды ұсынамыз.

Төменде қалыптасқан білімдерді, дағдыларды және жеке қасиеттерді бағалау кезінде мынаны есте сақтаңыз:

«5» балл – білім, дағды және тұлғалық қасиеттердің айқын көрінуі;

«4» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер жеткілікті түрде қалыптасқан;

«3» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер бар;

«2» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер аз мөлшерде қалыптасады;

«1» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер қалыптаспаған (әр жолда қажетті санды дөңгелектеңіз). (К қосымшасында)

Берілген әдістемелер өз сипаттамаларына сәйкес жоғарыда көрсетілген бақылау тобы мен эксперименталды топ білім алушыларына алғашқы деңгейін анықтау үшін қолданылды. Әдістемелер нәтижелерінің сандық және сапалық көрсеткіштері кесте мен диаграммалар арқылы сипатталды.

Қалыптастырушы педагогикалық эксперимент бұл эксперимент 2019-2020 оқу жылында «5В010800-Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасының 3 курс студенттері қатысты. Қазақ спорт және туризм академиясының (Алматы қ.), жалпы саны – 70 студенті эксперименттік топ және Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің, жалпы саны 50 студенті эксперименттік топ.

Бақылау топтарында сабақтары қалыпты негізде жүргізілді, ал эксперименталды топта болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі жүргізілді: «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курсы, «Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар – практикумы, инновациялық әдістер, цифрлық ресурстар.

Педагогикалық эксперимент қалыптастырушы деңгейінде арнайы модель компоненттерінің көрсеткіштері мен өлшемдері, деңгейіне сай екі топта да тексерілді, бақылау тобында өзгеріс болмауы себепті салыстырмалы талдау жасалмады. Эксперименталды топ алынған нәтижелері толық негізде талданым көрсетілді.

Анықтау және бақылау деңгейіндегі жүргізілген диагностикалардың ауытқуының дәлдігін, өзгерістерінің бар екенін көрсету үшін арнайы статистикалық әдістер қолданылды.

Статистикалық әдістер сипаттамасы

Статистика ғылыми зерттеу әдісі ретінде зерттеушіні қызықтыратын заңдылықтарға әсер ететін әртүрлі кездейсоқ факторлармен бұрмаланған деректермен айналысатындықтан, статистикалық есептеулердің көпшілігі осы деректердің қайнар көзі туралы кейбір болжамдарды немесе гипотезаларды сынаумен бірге жүреді.

Соған байланысты, статистикалық гипотеза немесе болжам дегеніміз - бұл кездейсоқ шамалардың немесе бізге қол жетімді деректерге қарсы сынағымыз келетін оқиғалардың қасиеттері туралы болжам. Құрастырылған болжам:

$$H_0 = X_1 = X_2 \quad (1)$$

$$H_1 = X_1 \neq X_2 \quad (2)$$

Мұндағы H_0 (нөлдік болжам) - бұл әдетте айырмашылықтардың болмауы, фактордың әсерінің болмауы, әсердің болмауы, үлгі сипаттамалары мәндерінің нөлге теңдігі және т.б. ретінде тұжырымдалатын негізгі тексерілетін болжам. Педагогикадағы нөлдік гипотезаға мысал ретінде бір тексеруді орындаған екі топ студенттерінің нәтижелеріндегі айырмашылық тек кездейсоқ себептерден туындайды деген тұжырымды келтіруге болады.

Тағы бір тексерілетін гипотеза (әрдайым біріншіге тікелей қарама-қарсы) бәсекелес немесе альтернативті гипотеза (H_1) деп аталады. Сонымен, педагогикадағы H_0 гипотезасының жоғарыда аталған мысалы үшін H_1 -ге ықтимал баламалардың бірі келесідей анықталады: екі топтағы студенттердің жұмысты орындау деңгейлері әртүрлі және бұл айырмашылық басқалардың әсерімен анықталады, мысалы кездейсоқ емес факторлардың, белгілі бір оқыту әдістері.

Егер жиынтықтарды салыстырғанда, зерттеу бойынша мәнділік деңгейі 0,05 ($P > 0,05$) жоғары болса, онда H_1 жорамалын қабылдаймыз, себебі екі жиынтықтың арасында сенімділік айырмашылық бар. Егер жиынтықтарды салыстырған жағдайда, мәнділік деңгейі 0,05 ($P < 0,05$) төмен болса, онда H_0 қабылдаймыз және екі жиынтықтың арасындағы айырмашылық сенімді деп қабылданады.

Статистикалық критерийлерді таңдамас бұрын, тестілеуден жинақталған жауаптар Microsoft Excel бағдарламасына салынып, деректер базасы құрастырылды. Артынша деректердің таралушылық заңдылығы тексерілді. Ол үшін Колмогоров – Смирнов критерийі таңдалды.

Колмогоров-Смирнов критерийі – параметрлік емес жарамдылық сынағы, классикалық мағынада ол талданатын үлгінің кейбір белгілі таралу заңына жататындығы туралы қарапайым гипотезаларды тексеруге арналған. Бұл критерийдің ең танымал қолданылуы зерттелетін популяциялардың таралу қалыптылығын тексеруде болып табылады.

Эксперименттің тиімділігін тексеру мақсатында қалыпты таралушылығы бар әдістемелердің мәліметтер жиынтығына жұп таңдамаларға арналған Стьюденттің t-критерийі, ал қалыпты емес әдістемелердің мәліметтер жиынтығына Уилкоксонның t-критерийі қолданылды.

Жұп таңдамаларға арналған Стьюденттің t-критерийі - жұптық (қайталанатын) өлшемдердегі айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын анықтау үшін қолданылатын Стьюдент әдісінің модификацияларының бірі.

Байланысқан таңдамаларға арналған Уилкоксон критерийі (сонымен қатар, Уилкоксон t-тесті, Уилкоксон сынағы, Уилкоксон таңбалы дәреже сынағы, Уилкоксон ранг сомасы сынағы деп те аталады) өлшенген кез келген сандық сипаттама деңгейі тұрғысынан екі байланысты (жұпталған) таңдаманы үздіксіз немесе реттік шкала бойынша салыстыру үшін пайдаланылатын параметрлік емес статистикалық критерий болып табылады.

Статистикалық өңдеуді өткізуге IBM SPSS Statistics 16 бағдарламасы қолданылды. Деректер базасы және диаграммалар Microsoft Excel бағдарламасында құрастырылып, өңделді [235].

Екінші тарау бойынша тұжырым

Бұл бөлімде берілген мәліметтер жалпы диссертациялық жұмыс барысында қолданылған әдістер, құралдар, тәсілдер, модель, эксперименттің ұйымдастырылуы мен модель мазмұны, алынған нәтижелерді статистикалық негізде өңдеу әдістері негізгі зерттеу мәселесіне сай таңдалып, болашақ дене мәдениеті мен спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту мақсаты мен міндеттеріне қол жеткізу үшін тиімді болды деп айта аламыз. Бұл берілген әдістерді таңдау кезінде біз, теориялық зерттеудің озық үлгілеріне сүйеніп, әдіснамалық негізде бағалау арқылы өз зерттеуіміздің өзектілігін айқындауға жан жақты мүмкін болуын қадағаладық.

3 БОЛАШАҚ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНЫНЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРЫ

3.1 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың диагностикасын ұйымдастыру

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту мәселесінің алғашқы деңгейін анықтау үшін, бақылау және эксперимент топтарында арнайы таңдап алынған диагностикалық зерттеуге арналған әдістемелер топтамасы арқылы зерттеу жүргіздік. Негізгі жүргізілген эксперименттік жұмыстың мақсаты мен міндеттерін нақтылап алу маңызды.

Эксперимент барысында диагностикалық зерттеу жүргізудің негізгі міндеті, теориялық талдау негізінде құрылған модел тиімділігін анықтау, білім беру үдерісіндегі алғашқы және қалыптастырушы әрекеттерден кейінгі нәтижелерге салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік беретін, арнайы ұйымдастырылған формадан, әдістер мен тәсілдермен қамтылған үдеріс.

Анықтау эксперименті кезінде берілген екі жоғары оқу орны студенттерінің бақылау тобы мен эксперименттік тобы толық қатысты. Зерттеу жүргізу кезінде әдістемелік құралдар жүргізіліп, олардан алынған нәтижелерге сандық және сапалық талдау жүргізілді. Берілген топтармен жұмыс үш кезеңді қамтыды, алдымен анықтау эксперименті, білім алушылар бойынан акмеологиялық әлеуеттің бастапқы деңгейі анықталынды, екінші кезең, қалыптастыру кезеңі, ол кезеңде арнайы құрастырылған әдістеме жүргізілді, үшінші кезеңде жүргізілген қалыптастыру әдістемесінің және құрастырылған модельдің тиімділігі анықталынды, алынған нәтижелерге сандық және сапалық талдау жүргізілді.

Диагностика кезінде қолданылған әдістер мақсаты төменде кестеде көрсетілді (5 кесте), [236].

Кесте 5 - Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың диагностикалық құралдары

Әдістемелер	Әдістеме Авторлары	Әдістеме мақсаты
1	2	3
«Жауапкершіліктің экспресс-диагностикасы» тесті	В.П. Прядин	Болашақ маманның жауапкершілігін анықтау
Тәуекелге дайындық тесті	Шуберт	Болашақ мамандардың тәуекелге дайындық деңгейін анықтайды.
Импульстілік деңгейін бағалауға арналған тесті	В.А. Лосенкова	Болашақ мамандардың жағдайға байланысты өзін ұстай білуін анықтайды
Мапсап зәкірі	(Э.Шейн, аударылған және бейімделген В.А. Чикер, В.Э. Винокурова)	Болашақ мамандардың өзін қосымша қандай салаларда көрсете алатындығын анықтайды

5– кестенің жалғасы

1	2	3
Мақсатқа жетуге қажеттілік	Ю.М.Орлов	Тұлғаның жетістікке жету мотивациясын анықтайды.
Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі	Ю.В.Рындина	Студенттердің кәсіби іс-әрекетке теориялық-әдіснамалық даярлығын анықтайды.
Ескерту - Дереккөз [231, б. 5]		

АӨМУ-мен қатар біз Қазақ спорт және туризм академиясының (Алматы) студенттері арасында зерттеу жүргіздік, студенттердің жалпы саны – 120 эксперименттік топ, 120 – бақылау тобы.

Болашақ дене мәдениеті мамандарының акмеологиялық әлеуетінің құрамдас бөліктері ретінде жауапкершілік сияқты сапаны бөліп көрсеттік. Бұл сапаның көріну деңгейін анықтау үшін біз «*Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы*» тесті әдістемесін (ЭДО, В.П. Прядин, 1998) қолдандық.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінде респонденттердің бақылау тобы мен эксперименттік топ арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ (кесте 6).

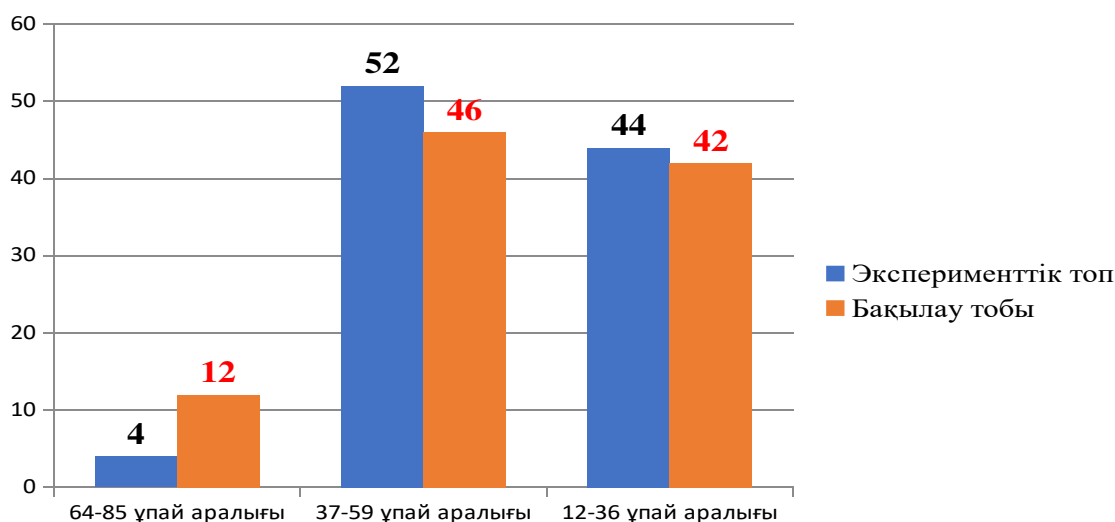
Кесте 6 – Экспериментке дейін бақылау және эксперименттік топтарында АӨМУ респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрсеткіші

Ұпай саны және деңгейі	ЭТ	БТ
60-84 ұпай аралығы – жауапкершілік бар	2	6
37-59 ұпай аралығы – жағдайға байланысты жауапкершілік	26	23
12-36 ұпай аралығы – жауапкершіліксіздікке жақын	22	21
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

Кесте 7 – Экспериментке дейін ҚазСТА респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрсеткіші

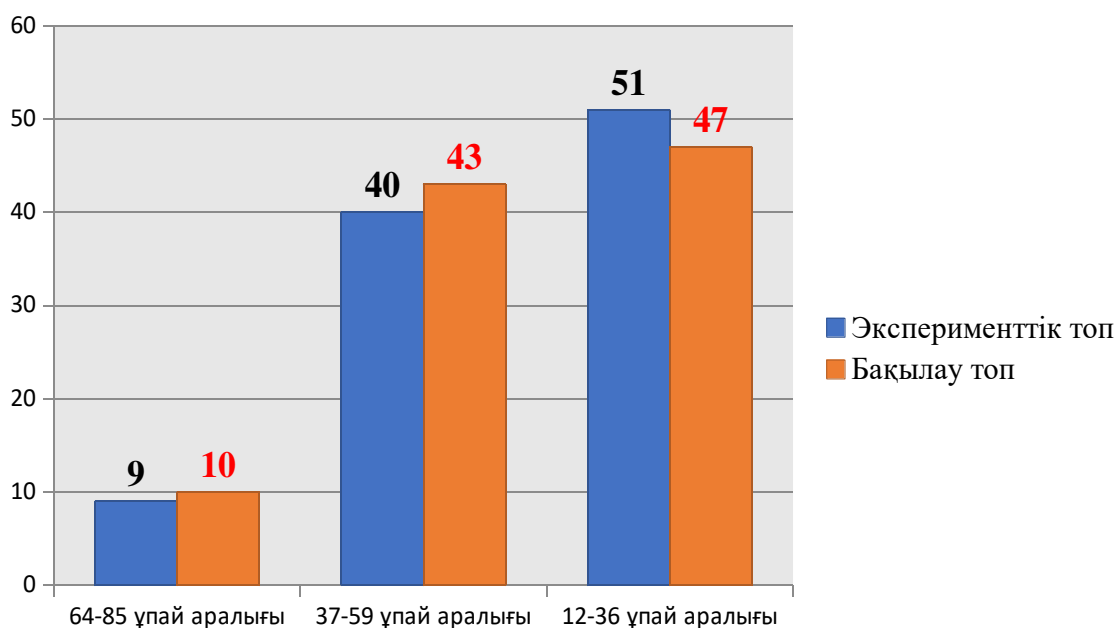
Ұпай саны және деңгейі	ЭТ	БТ
60- 84 ұпай аралығы – жауапкершілігі бар	6	7
37-59 ұпай аралығы – жағдайға байланысты жауапкершілік болады	28	30
12- 36 ұпай аралығы – жауапкершіліксіздікке жақын	36	33
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

Біз Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің көрсеткіштерін диаграмма түрінде сипаттадық (сурет 13).

Сурет 14 - Экспериментке дейін АӨМУ респонденттерінің жауапкершілік деңгей көрінісі

Қазақ спорт және туризм академиясы респонденттерінің көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 14).

Сурет 15 - Экспериментке дейін бақылау тобы мен эксперимент тобында КазСТА респонденттерінің жауапкершілік деңгей көрінісі

Сонымен, жауапкершілік деңгейі болашақ маманның негізгі қажетті кәсіби сапасы ретінде, екі топта да аса өзгешелік деңгейімен ерекшелінбейді

Біз пайдаланған келесі сауалнама – *Шуберттің тәуекелге дайындығын диагностикалау әдісі*.

Кестедегі экспериментке дейін Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттері арасында эксперимент тобында 24

студент өте мұқият екендігін, 24 студент орташа мәнді көрсетті, тек 2 оқушы ғана тәуекелге бейім болды, бақылау тобында 22 студент өте мұқият екендігін, 24 студент орташа мәнді көрсетті, тек 4 оқушы ғана тәуекелге бейім болды (кесте 8).

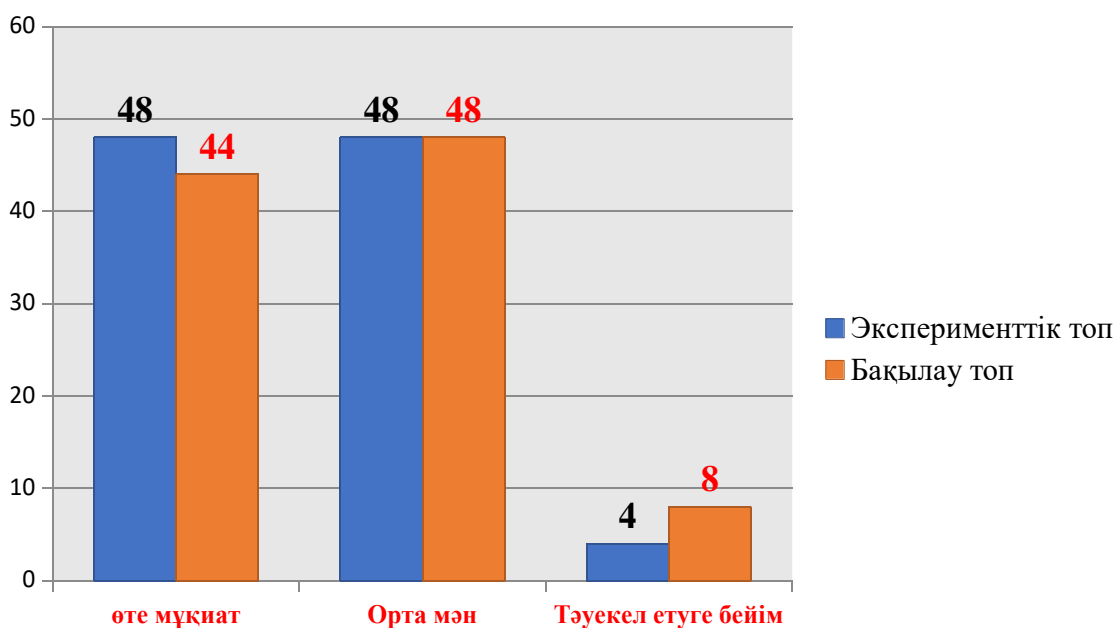
Кесте 8 - Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің зерттеуге дейінгі респонденттер жауабы, Шуберт бойынша тәуекелге дайындық тесті (бақылау тобы және эксперименттік топ)

Ұпайы	ЭТ	БТ
- 30 баллдан төмен, өте мұқият	24	22
- 10 мен + 10 арасы, орта мән	24	24
20 дан жоғары, тәуекел етуге бейім	2	4
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

Қазақ спорт және туризм академиясының респонденттері арасында зерттеуге дейін эксперимент тобында 32 студент өте мұқияттылық деңгейін көрсетті, 35 студент орташа мәнді көрсетті және тек 3 студент ғана тәуекелге бейімділік танытты, бақылау тобында 30 студент өте мұқияттылық деңгейін көрсетті, 34 студент орташа мәнді көрсетті және тек 6 студент ғана тәуекелге бейімділік танытты (кесте 9).

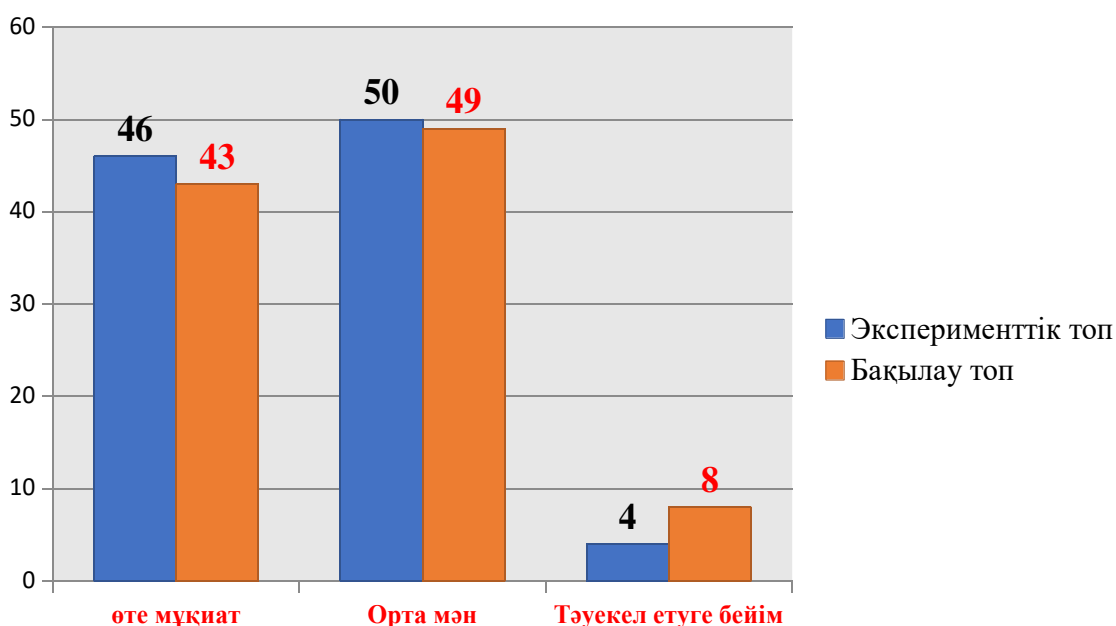
Кесте 9 - Қазақ спорт және туризм академиясының респонденттерінің зерттеуге дейінгі жауабы, Шуберт бойынша тәуекелге дайындық тесті.

Ұпай, деңгейі	ЭТ	БТ
-30 ұпайдан төмен, өте мұқият	32	30
-10 мен + 10 арасы, орта мән	35	34
20 дан жоғары, тәуекел етуге бейім	3	6
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

Сурет 16 - АӨМУ респонденттерінің Шуберт бойынша тәуекелге дайындық деңгейінің көрінісі (экспериментке дейін бақылау және эксперименттік топ)

ҚазСТА респонденттерінің тәуекелге дайындығы бойынша экспериментке дейін және кейінгі көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 17).

Сурет 17 - ҚазСТА респонденттерінің тәуекелге дайындық деңгейінің көрінісі (экспериментке дейін бақылау тобы мен эксперименттік топ)

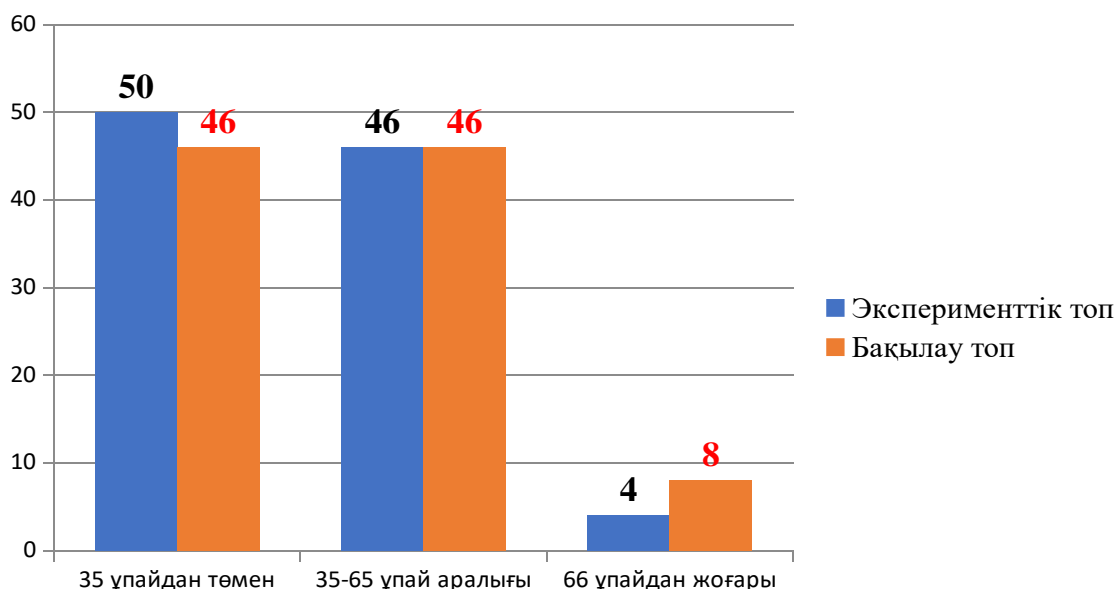
Импульсивтілік деңгейін бағалау В.А. Лосенков. Импульсивтілік – мақсаттылық пен табандылықтың ерікті қасиеттеріне қарама-қарсы қасиет. Импульсивтіліктің жоғары деңгейі қарым-қатынас пен белсенділікте өзін-өзі бақылаудың жеткіліксіздігімен сипатталады. Импульсивті адамдар көбінесе

өмірлік жоспарлары белгісіз, тұрақты қызығушылықтары жоқ және олар бір немесе басқа нәрсеге тәуелді болады. Білім алушылардың импульсивтілік деңгей көрсеткіші (кесте 10).

Кесте 10 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің импульсивтілік деңгей көрсеткіштері

Ұпайы	ЭТ	БТ
35 дан аз нәтиже көрсеткен студенттер саны	25	23
35-65 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер саны	23	23
66 дан жоғары нәтиже көрсеткен студенттер саны	2	4
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті респонденттерінің импульсивтілік бойынша көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 18).

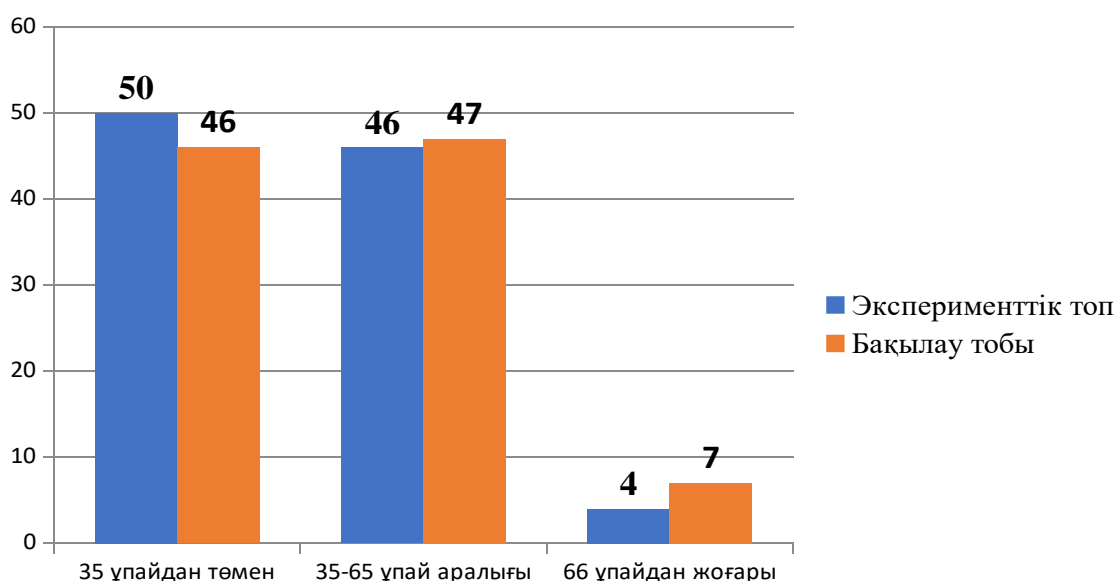

Сурет 18 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің импульсивтілік деңгейі (бақылау тобы мен эксперименттік топ)

Кесте 11 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің импульсивтілік деңгей көрсеткіштері

Ұпай	ЭТ	БТ
35 дан аз нәтиже көрсеткен студенттер саны	35	32
35-65 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер саны	32	33
66 дан жоғары нәтиже көрсеткен студенттер саны	3	5
ЭТ– эксперименттік топ; БТ– бақылау тобы		

ҚазСТА респонденттерінің экспериментке дейінгі импульсивтілік деңгей көрсеткітерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 19).

Сурет 19 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің импульсивтілік деңгейі

Келесі сауалнама - *Мақсатқа жету қажеттілігін бағалау шкаласы (Ю.М.Орлов)*

Шкала: мақсатқа жету мотивациясының деңгейі.

Кесте 12 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейінің көрсеткіштері

Деңгейлер	ЭТ	БТ
12-ден аз нәтиже көрсеткен студенттер	45	40
12-15 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер	3	5
15-тен жоғары нәтиже көрсеткен студенттер	2	5
ЭТ – эксперименттік топ; БТ – бақылау тобы		

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің экспериментке дейінгі мақсатқа жету мотивация деңгейін біз диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 20).

Сурет 20 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің мақсатқа жету қажетілігі мотивация деңгейі көрсеткішінің көрінісі (бақылау тобы мен эксперименттік топ)

Кесте 13 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгей көрсеткіштері

Деңгейлер	ЭТ	БТ
12-ден аз нәтиже көрсеткен студенттер	56	53
12-15 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер	9	12
15-тен жоғары нәтиже көрсеткен студенттер	5	5
ЭТ – эксперименттік топ; БТ – бақылау тобы		

Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейі көрсеткішін біз диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 21).

Сурет 21 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейі көрсеткіштерінің көрінісі (бақылау тобы мен эксперименттік топ)

3.2 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі

Осы бөлімде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесін қарастырып, негізгі мазмұны, мақсатын, міндетін, дамыту ерекшеліктерін қарастырамыз. Білім берудегі әлеуметтік - мәдени ортаның маманның субъектілік дамуына әсер етуі арқылы қолданбалы негізде сипатталады. Ол келесі негізде көрініс табады:

1. Дамыту моделі аясында зерттеуіміздің негізгі мәселелерін субъект бойына арнайы технология арқылы дамыту. Оның барысында тұлғаның негізгі қажеттіліктері мен мүдделерін ескеру, сәйкестілігі мен негізгі өзгешеліктерін анықтау, болжамды тексеру, арнайы уақыт аралығын белгілеу, тұлғаға бағдарланған және іс-әрекеттік сипаттағы орта құру.

2. Негізгі іс-әрекеттер жоспарын құру. Модель негізіндегі таңдап алынған заманауи технологиялар мен әдістер сипаттамаларын зерттеу мәселесіне сай құру, соған сәйкес даму ортасы өзгешеліктерін ескеру, нетижені бақылау.

3. Модельдің негізгі мазмұнының жұмыс жасауы, болашақ маманның өзін-өзі тану, өзін-өзі түсіну, өзін-өзі басқару үдерістерінің жүруі, нәтижесін бақылау және түзету әрекеттерін ұйымдастыру.

Зерттеу мәселесіне сәйкес әдістеме барысында таңдалған және қолданылатын технологиялардың сипаттамалық негіздері анықталынды:

- болашақ маманның өзіндік көзқарасының өзгеруіне әсер етуші технологиялар, олар өзіндік бағалау, өз мүмкіндіктерін анықтау, өзіндік қабылдау, өзіндік қызығушылықты арттыру, өзіндік даму, жаңа білімге деген құштарлықты арттыру арқылы сипатталады;

- болашақ маман өзіндік қоршаған ортасы және орта субъектілеріне көзқарасын өзгертуші технологиялар, олар білім беру үдерісіне құндылық бағдары, өзге субъектілерге құндылық қатынасы, субъект - субъект қатынастың тиімді құрылуы, эмпатияның болуы, бірлескен іс-әрекет қалыптастыру арқылы сипатталады;

- болашақ маман өз мүмкіндіктерін, өзіндік ойлау жүйесі, денсаулық құндылығы, өзіндік іс-әрекетін реттеуге дағдыландырушы технологиялар, олар субъектінің қабылдау мүмкіндіктерін, өзіндік дене және психологиялық денсаулығын арттырушы, өз өмірлік құндылығын арттырып жауапкершілікпен қарау, тәрбие деңгейі, сенімділік, эмпатия, өзгелерді сыйластықпен қатынас құру арқылы сипатталады [93, б. 46].

Болашақ маманның кәсіби деңгейінің акмеологиялық шыңына шығу үшін қажетті сапалар, қасиеттер мен қабілеттерді қалыптастыру үшін арнайы әдістер мен акмеологиялық технологиялар таңдап алу маңызын өз зерттеуінде В.Г. Зазыкин атап өтеді. Акмеологиялық технологиялар көп жағдайда ізгілік мазмұнмен ерекшеленіп, тұлғаның ілгері дамуына, өзіндік аса құнды сапаларын қалыптастыруға қолайлы орта құруға әсер етеді. Акмеологиялық технологиялардың негізгі мақсаты субъект бойындағы негізгі сапаларды белсендіру, негізгі қасиеттерін дамыту, өзіндік әлеуетін бағалауға бағдарлайды [34, б. 50].

Тұлғаның жеке дамуы мен кәсіби іс-әрекетіне сай ілгері дамуындағы акмеологиялық технология мақсаты қолайлы орта ұстанымдарын анықтап, даму ортасын ұйымдастыру. Сондай ақ аса ескеруді қажет ететін құралдарды таңдау. Білім беру ортасының әлеуметтік мәдени ортасын ескеріп, тұлғаның ішкі мүмкіндіктерін ескеріп, тұлғаның ішкі қорларын ояту, негізгі тиімді тетіктерін анықтау, мақсатты әрекеттерін объективті ету [164, б. 77].

Төменде біз болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесін сипаттаймыз (кесте 14).

Кесте 14 - Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі		
«Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курсы	«Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар - практикумы	Инновациялық әдістер, цифрлық ресурстар

Біз бұл әдістерді толығырақ көрсетуге тырысамыз.

«Дене мәдениеті және спорт» ОБ арналған «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курс жасалынды. Оқыту нысаны: күндізгі, Кредит саны: 4 [236].

Пәннің мақсаты – кәсіби шеберлікті дамыту жолдарын, педагогикалық шеберлік пен кәсіби және тұлғалық шеберлікті қалыптастырудың негізгі бағыттарын түсінуге ықпал ету.

Курстың міндеттері білім жүйесін қалыптастыру болып табылады: олардың қарым-қатынасындағы адамның жеке, тұлғалық және субъектілік-әрекеттік ерекшеліктерін дамыту туралы; шығармашылық қызмет үдерісінде кәсіби шеберлік шыңына жету туралы; дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби-педагогикалық қызметі туралы.

- болашақ маман акмеология саласындағы ғылыми - тәжірибелік білім, білік және дағдылар жүйесін дамыту және оларды кәсіби қызметінде жүзеге асыру.

Оқыту нәтижелері: Курсты меңгеру студенттерге мыналарды түсінуге көмектесуі керек:

- акмеологияның іргелі, интегративті ғылым ретіндегі жалпы идеясы және оның қазіргі заманғы адам білімінің жүйесіндегі орны;

-тұлғаның жас, жеке, тұлғалық және кәсіби даму шыңдарына жетуінің критерийлері мен көрсеткіштері;

-жас, жеке, тұлғалық және кәсіби дамуды талдау, ынталандыру және жетілдірудің акмеологиялық технологиялары.

Білім алушының болу керек қабілеттілігі:

– ауызша және жазбаша сөйлеуді логикалық тұрғыдан дұрыс, дәлелді және анық құра алуды;

– үнемі өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жетілдіруге және біліктілігі мен дағдыларын арттыруға ұмтылуы;

– өзінің күшті және әлсіз жақтарын сыни тұрғыдан бағалай алуы, күшті және әлсіз жақтарын жою жолдарын белгілейді және әдістерін таңдай алуы.

Білім алушының болуы керек құзыреттіліктері:

- жоғары педагогикалық білім беру мәселелерін шешуде және оның одан әрі даму алғышарттары;

- тиімді оқыту технологияларын қолдануда;

- кәсіби қызметте өзін-өзі дамыту ретінде тұлғаның қалыптасу процесін диагностикалау, жобалау, жобалау мәселелерінде

Кесте 15 - Таңдау пәнінің күнтізбелік-тақырыптық жоспары

№	Тақырыптар	Дәріс	Семинар	СОӨЖ	СӨЖ
1	Дене мәдениеті және спорт акмеологиясы оқыту пәні ретінде	2	1	1	4
2	Акмеология әдіснамасы	2	1	1	4
3	Өзіндік тұлға: негізгі сипаттамалары	2	1	1	4
4	Дене мәдениеті маманының педагогикалық іс-әрекетінің ерекшелігі	2	1	1	4
5,6	Дене мәдениеті маманының кәсіби-педагогикалық қызметі.	4	1	2	8
7	Педагогикалық техника негіздері	2	1	1	4
8	Педагогикалық икемділік	2	1	1	4
9	Маманның коммуникативтік құзыреттілігі	2	1	1	4
10	Педагогикалық шеберліктің мәні	2	1	1	4
11	Өзін-өзі жетілдіру шығармашылық әлеуетті барынша жүзеге асырудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде	2	1	1	4
12	Спорт мұғалімінің кәсіби-педагогикалық этикасы.	2	1	1	4
13	Спорт мұғалімінің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі	2	1	1	4
14	Педагогикалық қабілеттер мен кәсіби мотивацияның диагностикасы	2	1	1	4
15	Білім беру субъектілерінің тұлғалық және кәсіби дамуының акмеологиялық технологиялары	2	1	1	4
Барлығы		30	15	15	60

Кесте 16 - Пәннің мазмұны

№	Тақырып атауы	Мазмұны
1	2	3
1	Дене мәдениеті және спорт акмеологиясы оқыту пәні ретінде	Акмеология пәні, негізгі ұғымдары, объектісі мен әдістері. Акмеологияның даму кезеңдері.
2	Акмеология әдіснамасы	Әдістемелік тәсілдер. Акмеологияның принциптері. Акмеологиялық зерттеу әдістері
3	Өзіндік тұлға: негізгі сипаттамалары	Өзін-өзі таныту. А.Маслоу бойынша өзін-өзі танытатын тұлғаның сипаттамалары.
4	Дене мәдениеті маманының педагогикалық іс-әрекетінің ерекшелігі	Жалпы сипаттамасы. Мұғалім, жаттықтырушы тұлғасына қойылатын негізгі талаптар.
5-6	Дене мәдениеті маманының кәсіби-педагогикалық қызметі.	Дене мәдениеті және спорт бойынша мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің ерекшеліктері. Дене мәдениеті және спорттағы педагогикалық іс-әрекеттің мәні. Педагогикалық іс-әрекеттің негізгі түрлері мен құрылымы.
7	Педагогикалық техника негіздері	Жаңадан бастаған мұғалім жұмысындағы негізгі қателіктер. «Педагогикалық техника» түсінігі. Мұғалімнің сыртқы келбеті.
8	Педагогикалық икемділік	Икемділік және ригидтілік түсініктері. Эмоциялық икемділік. Интеллектуалдық икемділік. Мінез-құлықтық икемділік.
9	Маманның коммуникативтік құзыреттілігі	Дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби құзыреттілігі туралы түсінік. Дене мәдениеті және спорт мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің құрылымы.
10	Педагогикалық шеберліктің мәні	«Педагогикалық шеберлік» ұғымының анықтамасы. Педагогикалық шеберлік негіздері (ПШ): білім, педагогикалық тәжірибе, мұғалім тұлғасы. Мұғалім шеберлігінің мәнін көрсететін жалпылама дағдылар. Педагогикалық шеберліктің құрамдас бөліктері.
11	Өзін-өзі жетілдіру шығармашылық әлеуетті барынша жүзеге асырудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде	«Өзін-өзі жетілдіру» туралы түсінік. Өзін-өзі жетілдіру мақсаттары.

16 – кестенің жалғасы

1	2	3
12	Спорт мұғалімінің кәсіби-педагогикалық этикасы.	Этиканың кәсіби-педагогикалық негіздері. Педагогикалық этиканың міндеттері мен негізгі категориялары. Спорттық этика.
13	Спорт мұғалімінің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі	Спорт мұғалімінің кәсіби іс-әрекетіндегі өзін-өзі тәрбиелеудің рөлі мен маңызы. Педагогикалық теория мен практикадағы «өзін-өзі тәрбиелеу» ұғымының сипаттамасы. Болашақ спорт мұғалімінің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу мазмұны
14	Педагогикалық қабілеттер мен кәсіби мотивацияның диагностикасы	Болашақ дене мәдениеті мамандарының кәсіптік-педагогикалық мәдениетін қалыптастырудың өзін-өзі бағалауы. Педагогикалық қабілеттерді диагностикалау әдістері.
15	Білім беру субъектілерінің тұлғалық және кәсіби дамуының акмеологиялық технологиялары	Акмеологиялық технологиялардың ерекшелігі мен мәні және олардың білім сапасын арттырудағы рөлі. Акмеологиялық технологиялардың құрылымы. Акмеологияларының негізгі міндеті – білім беру субъектісінің өзіндік санасын қалыптастыру және тұрақтандыру, оның өзін-өзі анықтауы, өзін-өзі ұйымдастыруы, өзін-өзі жүзеге асыруы. Жоба әдістері, ойын, тренинг, ойынды модельдеу.

Кесте 17 - Тәжірибелік сабақтар (теориялық пәндер бойынша семинарлар үшін)

№	Сабақ тақырыптарының атауы	Тақырыптардың мазмұны (теориялық пәндер үшін, сұрақтар жоспары)	Сағат көлемі	Семестр аптасы
1	2	3	4	5
1	Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі акмеология	Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі акмеология орнын анықтау. Акмеологияның пайда болуының ғылыми-тарихи алғы шарттары. Акмеологияның ғылым ретінде қалыптасу кезеңдері. Акмеологияның міндеттері	1	1
2	Акмеология қағидалары мен әдістері	Акмеология қағидалары. Акмеологиялық зерттеу әдістері	1	2

17 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
3	Оқу үдерісін ұйымдастырудағы акмеологиялық көзқарас	Білім беру, оқыту және тәрбиелеудегі акмеологиялық көзқарас ғылыми зерттеудің ұстанымдары, амалдары мен әдістерінің жиынтығы ретінде. Тәрбие акмеологиясының негізгі негізі ретінде әдістемелік тәсілдер жүйесіндегі орны: жүйелік, тұлғалық-бағдарлық, тұлғалық-субъектілік-әрекеттік, ізгілік	1	3
4	Дене мәдениеті мұғалімінің кәсіби іс-әрекетінің ерекшеліктері	Жалпы сипаттама. Мұғалім, жаттықтырушы тұлғасына қойылатын негізгі талаптар	1	4
5-6	Педагогикалық іс-әрекеттің негізгі түрлері мен құрылымы	Дене мәдениеті және спорттағы педагогикалық іс-әрекеттің мәні. Педагогикалық іс-әрекеттің негізгі түрлері мен құрылымы	2	5-6
7	Педагогикалық техниканың құрамдас бөліктері	Жаңадан бастаған мұғалім жұмысындағы негізгі қателіктер. «Педагогикалық техника» түсінігі. Мұғалімнің сыртқы келбеті.	1	7
8	Педагогикалық икемділіктің сипаттамасы	Икемділік туралы түсінік. Эмоциялық икемділік. Интеллектуалдық икемділік. Мінез-құлық икемділігі	1	8
9	Коммуникативті құзыреттілік құрылымы	Коммуникация туралы түсінік. Дене мәдениеті және спорт мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің құрылымы	1	9
10	Педагогикалық шеберліктің құрамдас бөліктері	«Педагогикалық шеберлік» ұғымының анықтамасы. Педагогикалық шеберлік негіздері (ПШ): білім, педагогикалық тәжірибе, мұғалім тұлғасы	1	10

17 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
11	Бәсекеге қабілетті тұлғаның ерекшеліктері	Өзін-өзі жетілдіру туралы түсінік. Өзін-өзі жетілдіру мақсаттары	1	11
12	Педагогикалық этиканың мәні	Педагогикалық этиканың міндеттері мен негізгі категориялары. Спорттық этика.	1	12
13	Болашақ спорт мұғалімінің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу мазмұны	Педагогикалық теория мен практикадағы «өзін-өзі тәрбиелеу» ұғымының сипаттамасы.	1	13
14	Кәсіби-педагогикалық мәдениетті қалыптастырудың диагностикалық құралдары	Педагогикалық қабілеттерді диагностикалаудың психологиялық-педагогикалық әдістері.	1	14
15	Акмеологиялық білім беру технологияларының ерекшеліктері.	Акмеологиялық және психологиялық технологиялардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мамандарын даярлаудағы акмеологиялық білім беру технологияларының мәні, түрлері және ерекшеліктері	1	15

Кесте 18 – Студенттің оқытушымен өзіндік жұмысы (СОӨЖ)

№	СОӨЖ-ге арналған тақырыптар атауы және тапсырма мазмұны	Өткізілу формасы	Сағат көлемі	Семестр аптасы
1	2	3	4	5
1	Акмеологияның ғылым ретіндегі сипаттамасы	Конспекттер	1	1
2	Өзін-өзі тәрбиелеудің өзін-өзі сендіру, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі есеп беру әдістеріне сипаттама беріңіз.	Сипаттама	1	2
3	Өзіндік акмеологиялық даму ерекшеліктерін талдаңыз	Тұлғаның салыстырмалы сипаттамасы	1	3

18 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
4	Көрнекті, жаңашыл педагогтардың В.А. Сухомлинский, А. С. Макаренко, Ш. А. Амонашвили, В. Ф. Шаталов, С. Л. Соловейчик және т.б.). өмірі мен қызметімен танысыңыз. Кәсіби акмеге (жоғары деңгейге) жету факторларын сипаттаңыз	Презентация дайындау	1	4
5-6	Өзіңіздің кәсіби өміріңізді жобалаңыз. Мансап жолын сызыңыз	Пікірталас, талқылау	2	5-6
7-8	Кәсіби даму дағдарыстары.	Пікірталас, әңгімелесу	2	7-8
9	Әлеуметтік және объективті маңызды кәсіби акме және жеке, субъективті маңызды кәсіби акмеге мысалдар келтіріңіз	Талқылау	1	9
10	Авторитарлық, тұлғаға бағытталған, тұлғаны дамытатын оқыту парадигмасының мәнін диаграмма (сызба) түрінде көрсетіңіз	Кесте құру, талқылау	1	10
11	Кәсіби АКМЕ спорт мұғалімінің мәнін көрсететін анықтамалық сөздікті құрастыру	Сөздік-анықтама	1	11
12	Субъектінің біліктілігін арттыруда акметектониканы қолдану	Талқылау, Сауалнама	1	12
13-14	Маман тұлғасының қалыптасуындағы Мен-тұжырымдамасы мен өзін-өзі басқарудың рөлі	ауызша сұрау, пікірталас	1	13-14
15	Мамандарды акмеологиялық қамтамасыз етудегі белсенді оқыту әдістерінің рөлі	Тізбекті (схеманы) талдау, талқылау	2	15

Кесте 19 - Студенттердің өзіндік жұмысы (СӨЖ)

№	СӨЖ-ге арналған тақырыптары атауы және тапсырмалар мазмұны	Бақылау формасы	Сағат көлемі	Семестр аптасы
1	Модельдік схема: «акмеология» ұғымының анықтамасы	Тізбек (схема) құру	4	1
2	Әртүрлі акмеолог ғалымдардың акмеологиялық көзқарасты түсіндіруін зерттеу және өзіндік операциялық анықтаманы тұжырымдау	Глоссарий	4	2
3	«Спорт мұғалімінің кәсіби педагогикалық іс-әрекетіндегі жаңашыл идеялар». («Мектептегі дене мәдениеті» журналдарының жарияланымдары бойынша)	Шығарылымдарды талдау	4	3
4	«Идеал» спорт мұғалімінің портрет-сипатын жасау;	портрет-сипаттама	4	4
5	Білім берудің акмеология ғылымының негізін салушы ретінде Н.В. Кузьминаның негізгі идеялары.	Идеяны талдау	4	5
6	Эссе: «Мұғалімнің оқыту пәні мен тұлғасы арқылы оқу-тәрбие үдерісі субъектілерінің руханилығын арттырудың жолдары мен тәсілдері.»	Эссе	4	6
7	Спорт мұғалімінің мансап жолы	Эссе	4	7
8	«Акмеологиялық өзіндік сана» және «акме-мотивация» ұғымдарына анықтама беріңіз.	Глоссарий	4	8
9	Акмикалық тұлғаның қасиеттеріне сипаттама жаз	Тізбекті сипаттау	4	9
10	«Кәсіби шеберлік» және «кәсібилік» ұғымдарының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсетіңіз.	Салыстырмалы кесте	4	10
11	Тұлғаның кәсіби дамуының акме-бағдарлы процесін сипаттаңыз	Сипаттама кесте	4	11
13-14	Оқу үрдісіндегі акмеологиялық әдістер	Презентация дайындау	4	13-14
15	Педагогика шеберінің акмеологиялық портреті	Портрет сипаттама	4	15

Дәрістік кешені

Дәріс 1. Дене мәдениеті және спорт акмеологиясы оқу пәні ретінде.

Акмеология ұғымы ғылыми негізде көптеген ғалымдардың зерттеулерінде көрініс табады, ересектер психологиясында акмеологияның жетілу сипаттамасы ретінде ұғымды ғылымға енгізген Н.А. Рыбников (1928), ғылыми танымда акмеологияның дамуы Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев есімімен байланысты («адам таным пәні ретінде», 1969), («Акмеология оқу және ғылыми пән ретінде». -М., 1993), олардың зерттеу пәні ретінде акмеология ғылымын ересек тұлғаның даму деңгейін сипаттаған.

Кәсіби қызметтегі «акме» дегеніміз - белгілі бір саладағы маман қызметінің мазмұнын құрайтын мәселелерді шешудің нәтижелері бойынша тұрақты сәтті жоғары деңгейі. «Акме» жетістігі - адам өміріндегі көптеген объективті және субъективті жағдайлар мен жағдайлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Талант, қабілет, дене және психикалық денсаулықты субъективті факторлар ретінде, ал тәрбие, оқыту шарттары, білім сапасы және т.б. осы үдерістің объективті факторлары ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар, «акме» ұғымы, оған қол жеткізу үдерісі сияқты, нақты кәсіби қызметке байланысты. Акмеологияның объектісі - адамдардың педагогикалық, инженерлік, медициналық, әскери, спорттық және басқа да іс-әрекеттерінің кәсібилігін ажыратуға болады. Акмеология пәні-кәсібиліктің шыңына жетуге ықпал ететін объективті (адам алған білім мен тәрбие сапасы) және субъективті (адамның таланты, қабілеті) факторлар, сондай-ақ мамандарды оқытуды ұйымдастырудағы заңдылықтар.

Акмеология ғылымы кәсіби іс – әрекеттің репродуктивті және шығармашылық міндеттемелерін қарастырып, оның саналы негізде орындалуын қадағалайды. Белсенділік деңгейі, белсенділік шыңы, белсенділік жағдаяты, белсенділік факторлары, сапалы негізде нәтижелі қызмет ету ұғымдары акмеология ғылымының негізгі ұғымдары ретінде сипатталады.

Акмеология ғылымының даму кезеңдері:

1. Түрлі ғылым саласына сай дамуы: жасырын, тирихи, философиялық, мәдени.

2. «Акмеология» ұғымының ғылымға енуі (Н.А. Рыбников 1928);

3. Психология ғылымында адам санасының ерекше даму деңгейі ретінде «Акмеология» анықталуы (Б.Б. Ананьев, Н.В. Кузьмина);

4. Акмеология ғылымының тәжірибелік негізде дамуы, акмеологиялық зерттеу орталықтары, зертханалары мен кафедраларының ашылуы.

Акмеология ғылымының кәсіби даярлық деңгейінде өзіндік лайықты орнының дамуы, кәсіби деңгей категориясы ретінде «кәсібилік» ұғымының анықталуы, ол еңбек іс-әрекетіндегі сауаттылық деңгейі, кәсіби дайындықтың күнделікті даму деңгейінде педагогикалық шеберлік деңгейінің артуы. Ғалымдар өз зерттеулерінде тұлғаның кәсіби даму деңгейін акмеология аясында қарастыруды ұсынған, ол интегративті сапалы білім ретінде субъектінің еңбек бөлінісі ретінде анықталынды (А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин).

Дәріс 2. Акмеология әдіснамасы.

Әдіснамалық тәсілдер мен ұстанымдар: акмеология ұстанымдары, зерттеу әдістері.

Кешенді тәсіл. Акмеологиялық тәсілдің дамуы Б.Г. Ананьев есімімен байланысты, ол тұлғаның санасына елеулі өзгерістер енгізген кешенді тәсіл ретінде сипатталады. Ол тұлғаның жеке бір тұтас құрылым ретінде қарастырады.

Тұлғаның нақты тәжірибеге бағытталуын зерттеудегі бірегей көзқарасты сипаттайтын тәсіл акмеологиялық кешенді тәсілдің басты ерекшелігі, ол негізгі онтологиялық дамудың өлшемдері мен құрамдас бөліктерін анықтауға бағытталған. Бұл тәсіл дербес модел құруға, оның тиімді жұмысын сипаттауға негізделген.

Жүйелік тәсіл. Бұл тәсілдеме білім беру үдерісінің тұтастығын, деңгейлердің теңгерімді іс-әрекетін қамтамасыз етеді. Психология ғылымында жүйелік тәсілдеме көптеген ғалымдардың есімімен байланысты (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Г. Ананьев, Б.Ф. Ломов). Бұл тәсілдеме көптеген құрылымдардың жүйелі түрдегі іс – әрекетін қамтамасыз етеді.

Субъективті тәсіл. Білім беру үдерісіндегі тұлға дамуының тұжырымдамалық негіздемесін құрайтын, тұлғаның өзіндік тараптан даму, жетілу, білімін жоғарылату қабілеттерін қамтамасыз етеді (С.Л. Рубинштейн).

Қызмет субъектісінің тәсілі. Субъектінің өзіндік белсенділігін сипаттайтын тәсілдеме, бұл тәсілдеме тұлғаның әлеуетін, өзіндік түсінігін қалыптастыруға бағытталған (Б.Г. Ананьев, К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский, А.А. Деркач, Е.А. Климов, В.Д. Шадриков).

Тіршілік тәсілі білімнің өткен тәжірибемен байланыстылығы, теориялық білімнің қалыптасуы, әрбір жинақталған білім болашақ іргелі даму үдерісіне негіз бола алады (А.А. Деркач). Акме ұғымы адамның өмір жолымен, оның өмір шыңдарымен байланысты (П.А. Флоренский, Н.И. Рыбников, Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев). Тұлғаның үздіксіз дамуы бұл нақты нәтиже емес, ол үдеріс ретінде сипатталады. Ал осы үдеріс кезіндегі қол жеткізген жетістіктер, болашақ акме деңгейге негіз ретінде бастама бола алады.

Әлеуетті және өзекті тәсілі. Философия ғылымында бұл тәсілдеме тұлғаның алғышарттарын, үлгісін, жүйесін көрсетеді.

Кері байланыс тәсілі. Тұлғаның әр өмір саласына сай, яғни қарапайым өмірінде, кәсіби іс-әрекетінде, өзге субъектілермен қарым-қатынас құруда рефлексияның болуы, акмеологиялық сипаттың ең басты көрсеткіші.

Дәріс 3. Өзін-өзі көрсететін тұлға: негізгі сипаттамалары. Өзін-өзі тану ұғымы. А. Маслоу бойынша Өзін-өзі көрсететін тұлғаның сипаттамасы.

Ізгілік психологиясының өкілдері А. Маслоу мен К. Роджерстің зерттеулерінде тұлғаның әлеуетін қарастыру мәселесі, саналы іс – әрекет пен дамудың негізгі тетіктері арқылы сипатталады.

К. Роджерс пікірінше, тұлға тумасынан өз бойына біткен сипаттамасы мен мінез – құлық ерекшеліктеріне сай әрекетке бейімділігі болса, сонымен қатар басты көрсеткіш тұлға қызығушылығына сай мотивацияны құру қажет. Ол

тұлғаның ішкі мотивациясына сай өз жеке мүмкіндіктерін дамытуға бейінділігі. Тұлға өзіндік белсенділігінің бастамасы өзіндік танымнан бастау алады. Өзіндік даму үздіксіз үдеріс ретінде, өмір бойы тұлғаның мүмкіндіктерін ашумен сипатталады.

А. Маслау тұлғаның қажеттілік деңгейлерін зерттеу арқылы өзіндік таным ұғымын қарастырған. Тұлғаның бес деңгейлі қажеттіліктері, төменнен жоғары қарай, қанағаттану мүмкіндігіне сай қанағаттандырылады. Маслау пирамидасының ең жоғары деңгейі өзіндік тану. Тұлға қажеттіліктері пайда болған соң, оны қанағаттандыру арқылы, келесі қажеттілік туындайды. Өзіндік танымға деген ұмтылыс, тұлғаның ішкі мүмкіндіктерін белсендіру арқылы үнемі қанағаттандыру сезіміне ұмтылу. Яғни тұлға үшін дәл қазіргі сәтте маңызды мәселе қажеттілігі, белгілі бір шешімді қажет ететін мәселе ретінде қарастырылады. Осы мәселе шешімін тиімді түрде табу болашақ қызығушылықтардың пайда болуына негіз болады.

А. Маслау пікірінше, өзіндік даму бағытындағы ілгері жұмыс, ең бір кезекте таңдауға байланысты, әр тұлға өз мүмкіндіктерін игеру үшін дұрыс таңдау жасауы маңызды. Өзіндік таным дегеніміз тұлғаның таңдау негізінде өз ішкі мүмкіндіктерін белсендіру. Бұл үдеріс тұлға дамуындағы негізгі өмірлік қажеттіліктің бірі.

Осы негізде ғалымдардың тұжырымы, өзін-өзі жүзеге асыратын тұлға өзін-өзі жетілдіруге, толыққанды қарым-қатынасқа, оның әлеуетін іске асыруға, өмірде және шығармашылықта өзіндік қажеттіліктеріне қол жеткізуге деген ұмтылыспен сипатталатын жеке тұлға түрі ретінде анықталады.

Дәріс 4. Дене мәдениеті мұғалімінің педагогикалық қызметінің ерекшелігі.

Дене мәдениеті және спорт педагогтерінің қызметі тікелей субъект - субъектілі сипаттағы интеграцияланған үдеріс ретінде жүреді. Дене мәдениеті және спорт педагогының басты мақсаты білім алушылардың бойында салауатты өмір салтын ұстануға, өз денсаулығын нығайтуға ұмтылысын, өзіндік дене мүмкіндіктерін дамыту мен дене даму үдерісін басқару дағдылары негізінде іске асады.

Дене мәдениеті және спорт педагогының негізгі қызметі екі бағытты қамтиды, ол арнайы компоненттер жиынтығынан тұрады. Педагог маманның кәсіби - педагогикалық іс-әрекетінің жалпы педагогикалық және арнайы түрлері бар. Жалпы педагогикалық ретінде оқыту, тәрбие беру, ұйымдастырушылық, басқарушылық, мәдени мүмкіндіктерді дамыту, білім берушілік, ғылыми және әдістемелік, әлеуметтік орта мүмкіндіктерін ескеру және педагогикалық үдерісті басқару. Ал арнайы қызмет түрлері ретінде, денені сауықтыру, денені шынықтыру, спорттық менеджмент, сыртқы әрекетке ағзаның бейімделу мүмкіндіктерін басқару.

Дене мәдениеті және спорт педагогтерінің кәсіби және педагогикалық іс-әрекетіне, негізгі міндеттемелеріне талдай алу, әр үдеріске кері байланыс беру, жобалау, үдеріс құрылымын басқару, іс-әрекетті ұйымдастыру, реттеу және түзету сияқты міндеттемелер жалпы педагогикалық болса, ал арнайы

міндеттемелері денсаулық сақтау, денсаулықты басқару, денсаулықты дұрыс қалыптастыру, денсаулық сақтау алдын ала шаттарын құру болып табылады.

Сонымен қатар, дене мәдениеті және спорт педагогтері медициналық және денелік даму туралы білім алу арқылы, дене дамуы мен педагогикалық үдерісті психологиялық басқару, яғни білім алушылар ынтасын, тұлғалық даму мүмкіндіктерін, жаттығу барысындағы психологиялық күйін, ұжымдық және топтық қарым - қатынас кезіндегі даму ортасының психологиялық ахуалын басқару.

Дәріс 5-6. Дене мәдениеті маманының кәсіби-педагогикалық қызметі

Дене мәдениеті және спорт бойынша мұғалімнің кәсіби қызметінің ерекшеліктері. Дене мәдениеті мен спорттағы педагогикалық іс-әрекеттің мәні. Педагогикалық қызметтің негізгі түрлері мен құрылымы.

Дене мәдениеті және спорт педагогының кәсіби - педагогикалық қызметі салыстырмалы түрде өте күрделі, яғни ол түрлі бағыттарды қамтиды: денелік, биологиялық, психологиялық, педагогикалық, медициналық және дене мәдениеті мен спорт. Бұл бағыттар педагог бойында түрлі кәсіби құзыреттіліктерді, білім, білік және дағдыларды қалыптастырады. Ол белгілі бір дайындық кезеңдерінен тұрады. Дене мәдениеті және спорт педагогының алғашқы кезеңі оның оқыту мен тәрбие беру үдерісінің тұтастығын қамтамасыз ету мен сабақ өту деңгейін сапалы ұйымдастыру кезеңі, яғни дайындық кезеңінен тұрады. Бұл үдеріс оқыту үдерісін бір жыл көлемінде ұйымдастыру жоспар-кестесін, әрбір оқу тоқсанына арналған тақырыптық (жұмыс) жоспарды, әрбір сабаққа жоспар-конспектілерді әзірлеуді және жасауды, дене тәрбиесінің нақты құралдары мен әдістерін, оқу үдерісін ұйымдастыру нысандарын, атап айтқанда: негізгі, алып келетін және арнайы жаттығуларды таңдауды қамтиды; әрбір жаттығуды қайталау санын анықтау; жекелеген жаттығуларды орындау ұзақтығын анықтау; жалпы педагогикалық әдістерді — сөздік (әңгіме, түсіндіру, сипаттау және т.б.), көрнекі (суреттерді, кинограммаларды, оқу бейнефильмдерді, әдістемелік құралдарды көрсету, мұғалімнің қимыл-қозғалыс әрекеттерін тікелей басқару) мен әр тұлғаның жеке мүмкіндіктеріне сай, дене даму мүмкіндіктеріне лайықты түрде ескеріп қозғалыс әрекеттерін, арнайы әдістерін ұсыну.

Жалпы дене мәдениеті және спорт педагогтерінің негізгі кәсіби құзыреттілігі аясында жоғары деңгейлі мәдениетінің болуы, білім алушыларға және жалпы ізгілік бағдардың болуы, педагогикалық негізгі сапалардың болуы, шығармашылық әлеуетінің жоғары болуы. Сонымен қатар дене мәдениеті және спорт дамуы, оның басқару мүмкіндіктері, спорт индустриясының негізгі тетіктері туралы білімін үнемі жетілдіру, бәсекеге қабілеттіліктің болуын қамтамасыз ету.

Дәріс 7. Педагогикалық тәсілдер негіздері

Педагог қызметіндегі негізгі қателіктер:

Коммуникативті қателіктер педагог мінез-құлқына қатысты, яғни педагог өз жеке бейнесін толық басқара алуы керектігі; жеке гигиенаны елемей; әдептілік сезімінің болмауы.

Пәнге қатысты қателіктер: автаритарлық стиль басымдығы, сабақ барысы белгілі бір ережеге бағынбауы, педагог маманның көп жағдайда жеке пікіріне жүгінуі, студенттерді әлсіз не күшті деп бөлу, мимика жұмысының дұрыс болмауы.

Дұрыс негізде құрылмаған вербалды және вербалды емес қарым – қатынас сипаттамалары өзіндік бір кедергілерді туындатуы мүмкін.

Барлық осы қателіктер педагогтың білім алушылармен тиімді қарым – қатынас құруына тікелей әсер етеді. Жоғары оқу орнында білім беру үдерісі тиімді түрде басқару педагог шеберлігінің көрсеткіші.

«Педагогикалық техника» ұғымын келесі белгілер құрайды. Әр белгі өзіндік бір педагогтың басқару әрекетімен тікелей байланысты. Педагог өзіндік іс – әрекетін бет әлпеті, эмоциясы, көңіл – күйі, сөйлеу техникасы, әлеуметтік қабілеттер жиынтығын басқару арқылы іске асырады.

Дәріс 8. Педагогикалық икемділік.

Икемділік ұғымдары. Эмоционалды икемділік. Зияткерлік икемділік. Мінез-құлық икемділігі.

Икемділік ұғымы көптеген зерттеулерде әр түрлі түсінікпен қолданылады, Т.В. Кудрявцев өз зерттеуінде ұтқырлық ұғымын қолданса, В.И. Зыкова зерттеуінде даму немесе бейімделу, А.П. Шеварев өз зерттеуінде мінез - құлық сапаларының өзгеру деңгейі, Г.В. Залевский, тұлға дағдыларының инерциясының болмауы.

Тұлғаның жеке психологиялық сипаттамаларымен байланысты тұлғалық үдерістердің жеке параметрлерінің өзгеруін В.А. Петровский өз зерттеуінде икемділік деп қарастырған. Ойлаудың қисындылығы, мотивацияның өзгермелі болуы, дарындылық сапасының көрінуі икемділік деңгейінің жоғары болуымен сипатталады. Педагогикалық икемділік педагогтың ой ұшқырлығы, мінез – құлық ерекшеліктері мен негізгі міндеттерінен бас тарта алуы мен дамуды қамтамасыз ететін психикалық білім. Тұлғаның өзі көптеген мәселелер шешімін табуда ерекше тәсілдерді қолдану, жаңа жолын іздестіру. Икемділік тұлғаға әр туындаған мәселені оңай шешуге мүмкіндік береді.

Дәріс 9. Маманның коммуникативтік біліктілігі.

Дене мәдениеті және спорт жөніндегі маманның коммуникативтік құзыреттілігі туралы түсінік.

Латынның *communis* сөзінен шыққан және «жалпы, біріктіретін, бірлескен» дегенді білдіретін «байланыс» термині ақпарат теориясында пайда болды және ақпаратты (хабарламаны) біреуге беру немесе беру дегенді білдіреді. Психология бұл терминге кеңірек мазмұн береді: ақпаратты беру ғана емес, сонымен қатар ақпаратты беру кезінде адамдардың мінез-құлқының ерекшеліктері. Сондықтан, кәсіби және іскерлік қарым-қатынас психологиясында қарым-қатынас қызметкерлерге өздерінің кәсіби қасиеттерін

жүзеге асыруға мүмкіндік беретін қарым-қатынастың ресми арналарын түсіну керек. Ақпарат беруші ақпарат алушымен «қауымдастық» құруға тырысады. Демек, байланыс тек ақпаратты ғана емес, символдар арқылы мағынаны немесе мағынаны беру ретінде анықталуы мүмкін (В.Н. Парахина, 2003).

Басқару субъектілерінің өзара әрекеттесуі жүзеге асырылатын арналар жиынтығы оның байланыс құрылымын құрайды. Байланыс құрылымында параллель және қиылысатын арналардың болуы оның күрделілігін көрсетеді, бұл белгілі бір ақаулар мен ақаулар жағдайында да қажетті өзара әрекеттесуге кепілдік береді. Ақпаратты қабылдау сипаты бойынша коммуникациялар тікелей немесе мақсатты (хабарламаның мақсаты оның мәтініне енгізілген), жанама (ақпарат «жолдар арасында» көбірек болатын) және аралас болып бөлінеді.

Коммуникацияларды жүзеге асыру коммуникацияның ақпараттық, мотивациялық, бақылау және экспрессивті функцияларын орындауға және іске асыруға әкеледі, олардың ешқайсысы екіншісінен басым болмайды. Осылайша, коммуникациялар ақпаратты беру және алу процесін ғана емес, сонымен бірге оны қабылдауды, түсінуді және ассимиляциялауды да көрсетеді.

Дене мәдениеті маманының коммуникативтік құзыреттілігі қабілеттердің төрт түрімен сипатталады: конструктивті; коммуникативтік; ұйымдастырушылық; аналитикалық.

Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіби даярлаудағы коммуникативті құзыреттіліктің маңыздылығы, бір жағынан, мұғалімнің қызметі сәтті қарым-қатынасқа байланысты, өйткені бұл қарым-қатынас маңызды категориялардың бірі болып табылатын «адам-адам» жүйесіндегі мамандық.

Дәріс 10. Педагогикалық шеберліктің мәні.

Білім, педагогикалық тәжірибе, педагог тұлғасы педагогикалық шеберліктің басты компоненттері. Тұлғаның негізгі сапалары мен дағдылары шеберлігінің көрінісін береді. Кәсіби маңызды сапаларын сипаттайды.

Ғылыми білім, дағдылар, әдістемелік өнер, жеке қасиеттері педагогикалық шеберліктің көрсеткіші, бұл тек педагогикалық іс-әрекетте көрініс тауып, әрі қарай шеберлік шыңдалуына әсер етеді. Сонымен қатар, мұғалімнің жеке қасиеттерінің ерекшеленуі шеберлікке өз деңгейінде әсер етеді. Әрбір тұлғаның жеке мүмкіндіктері мен кәсіби біліктері бірлестікте педагогикалық шеберлікті құрайды. Осы орайда тұлғаның жеке қасиеттеріне педагогикалық технология мен педагогикалық технологияның әсері ерекше маңызға ие.

Педагог шеберлігі кәсіби ортада көптеген міндеттерді шешуге, көптеген дағдыларды игеруге, педагог қызметінің негізгі аспектілерінің жүйелері мен құрылымдарын талдау арқылы, жеке психологиялық қасиеттерін дамытады (Н.В. Кузьмина 1961).

О.А. Фокинаның зерттеуінде мұғалімнің репродуктивті-пассивті, рационализаторлық-либералды, шығармашылық және құндылық-шығармашылық жеке дамып келе жатқан педагогикалық іс-әрекетке дайындығының төрт түрі сипатталған. Олардың алғашқы екеуі педагогикалық

шеберлік негіздерінің қалыптасуына сәйкес келеді және соңғы екеуі біздің түсінігіміздегі педагогикалық шеберлікке жатады.

Дәріс 11. Өзін-өзі жетілдіру шығармашылық әлеуетті барынша іске асырудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде

«Өзін-өзі жетілдіру» ұғымы. Өзін-өзі жетілдіру мақсаттары. ХХІ ғасырдың жеке басының сипаттамаларының ішінде оның қоғамдағы сұраныс пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін құзыреттілігі мен кәсібилігі басым орын алады.

Бүгінгі таңда «құзыреттілік» ұғымына атқаратын лауазымына сәйкестік, кәсіби міндеттерді шешу қабілеті ғана емес, сонымен қатар жаңа тәжірибеге ашықтық, жауапты шешімдер қабылдау және штаттан тыс жағдайлардан шығу мүмкіндігі, өмір бойы жеке өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру және кәсіби өсу қажеттілігі мен қабілеті кіреді.

Жеке тұлғаның бәсекеге қабілеттілігі тұлғааралық өзара әрекеттесу, бәсекелестік, кез-келген салада жоғары пайда мен артықшылықтарға қол жеткізу үшін күрес үдерісінде көрінеді.

Бәсекеге қабілетті тұлғаның жетекші сипаттамалары: мақсаттар мен құндылық бағдарларының айқындылығы, еңбекқорлық, іске шығармашылық көзқарас, тәуекелге қабілеттілік, тәуелсіздік, үздіксіз өзін-өзі тәрбиелеу қабілеті және кәсіби құзыреттілік.

Еңбек нарығында табысты бәсекелесетін адам өзін және оның қызметін үнемі басқаруға тырысады, өзінің кәсіби құзыреттілік деңгейін үнемі арттырады және өзін-өзі тәрбиелеумен айналысады. Еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетсіздік көбінесе өзін-өзі бағалаудың жоғары немесе төмен нәтижесі болып табылады. Бәсекеге қабілеттіліктің өзін-өзі тәрбиелеу дамыған бағдарламаны жүзеге асыруға ықпал ететін өзін-өзі ынталандыру әдістерін білуді қамтиды. Адамның жоғары кәсібилігі, оның құзыреттілігі мен бәсекеге қабілеттілігі тек кәсіби білім мен дағдылардан ғана өсе алмайды. Кәсіби шеберліктің жоғары деңгейіне жетудің маңызды шарты-маманның жеке өсуі.

Дамыған тұлғаның айрықша белгілері: өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті өз мойнына алу қабілеті мен қажеттілігі; өз қажеттіліктерін, қажеттіліктерін басқаларға зиян келтірместен қанағаттандыра білу; кәсіби қызметте айтарлықтай жетістіктерге жету, өйткені ол өзін-өзі көрсету құралы болып табылады; күнделікті өмірдегі энергия мен өміршеңдік; кәсіби өзгерістерге жаңа өмірлік тәжірибеге ашықтық;

Адамның жеке өсуі мен өзін-өзі жетілдіруінің бастапқы нүктесі-мен түзелгім келетін идеалды-үлгіні таңдау. Бұл белгілі бір адам немесе ұжымдық сурет болуы мүмкін.

Өзін-өзі жетілдіру - бұл өз құзыреттілігінің деңгейін және бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қоғамның талаптарына және өзін-өзі дамытудың жеке бағдарламасына сәйкес маңызды жеке қасиеттерді дамыту үдерісі.

Қазіргі психология тұрғысынан өзін-өзі жетілдіру үдерісі жеке өсудің қол жетімді деңгейі мен оның кейбір елестетілген күйі арасындағы қайшылықты жеңудің ішкі механизміне негізделген. Өзін-өзі жетілдірудің мақсаты ешқашан қол жетімді емес, ол көкжиек сызығы сияқты үнемі қашып кетеді.

Сондықтан жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіру шегі жоқ. Кез - келген іс-әрекетте екі жағын ажыратуға болады-бейімделгіш және шығармашылық. Шығармашылық өзін-өзі жетілдіру үдерісінде шешуші болып табылады. Көптеген адамдар бейімделу үдерістері деңгейінде, яғни өмір сүру жағдайларына бейімделу үдерістері деңгейінде дамуын тоқтатады.

Күнделікті жұмыс адамнан ұзақ интеллектуалды шиеленісті, ерікті күш-жігерді, эмоционалды шиеленісті талап етеді. Жеке тұлғаның күші адамның қолайсыз жағдайларда өзін-өзі бағалауды сақтау қабілетінде көрінеді. Бөгеттерден адам болып күшті. Сонымен, болашақта ол өзін сенімді сезіне алады, өмір ұсынатын жағдайларда әрекет етудің лайықты жолын табады.

Өзін-өзі жетілдіру - бұл ерте жастан басталатын өмір бойы өзін-өзі өзгертудің күрделі үдерісі. Бұл адамның өз мінезінің жағымсыз қасиеттерін жеңуге немесе бақылауға алуға әрекеті. Әдетте, қалыпты сау адам қате идеялар мен іс-әрекеттер нәтижесінде пайда болатын немесе оларға әкелетін жағымсыз эмоциялар мен өмірлік көріністерден аулақ болғысы келеді.

Өзін-өзі жетілдіру өзін-өзі танумен, өзін-өзі әлемге, ішкі ғаламға батырумен тығыз байланысты. Гуманистік педагогика адамның трансформациялық мүмкіндіктеріне, барлық адамдардың өздерінің жеке мүмкіндіктерін белгілі бір дәрежеде ашуға, өздеріне сенім артуға, тәуелсіздігін дамытуға деген сенімділіктен өседі.

Осылайша, өзін - өзі жетілдіру - бұл идеал ретінде танылған белгілі бір дерексіз стандартқа көшу емес. Керісінше, бұл биологиялық және әлеуметтік жағдайларды ескере отырып және олардың түпнұсқалығын ескере отырып, олардың даралығын дамыту, өсіру және жақындату.

Дәріс 12. Спорт педагогының кәсіби-педагогикалық этикасы

Этиканың кәсіби-педагогикалық негіздері. Педагогикалық этиканың міндеттері мен негізгі категориялары. Спорттық этика.

Педагогикалық этика проблемаларына Т.В. Мишаткина, Д.А. Белухин, П. Холмогорцев, В.И. Андреев, В.Н. Чернокозова, Р.Г. Мамедзаде, И.Я. Писаренко, П.К. Писаренко, И.И. Чернокозов айтарлықтай үлес қосты. Олардың пікірінше, мұғалімнің моральдық санасы қоғамның кез-келген мүшесі сияқты есептеусіз тәрбиеленеді және дәуірге сәйкес келеді. Олар жоғары оқу орындарында және қосымша курстарда кәсіби адамгершілік деңгейінің жоғарылауы мұғалімнің кәсіби-педагогикалық этикасының үнемі мақсатты дамуына әкелмейді, бірақ сонымен бірге оның деңгейін әлі де арттыру керек, өйткені бұл білім беру тиімділігін дамытады.

Мұғалімнің қызметі қазіргі қоғам үшін өте маңызды, өйткені ол жас ұрпақты оқытып қана қоймай, тәрбиелейді. Сондықтан, оның адамгершілік мәдениеті мен этикасын меңгеруінің жоғары деңгейі мұғалімнің кәсіби мәдениетінің этикалық жағының маңызды құрамдас бөлігі деп санаймын. Бұл туралы ресейлік мұғалім В.А. Сухомлинский мәлімдеді. Ол мұғалім ең жақсы құрал – этиканы игерген кезде ғана тәрбиеші болатынын атап өтті.

Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық этикасы педагогикалық іс-әрекеттің адамгершілік сипатын қалыптастыратын мінез-құлық нормалары мен ережелерінің жүйесі болып саналады.

«Этика» термині (ежелгі грек. «ethos» – «мораль», «әдет-ғұрып») Аристотель б.з. д. IV ғасырда енгізген. Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде С.И. Ожегов адамгершілік, оның дамуы, ұстанымдары, нормалары мен қоғамдағы рөлі туралы философиялық ілімді этика деп атайды. Кәсіби этика-бұл адамгершілік нормалар мен ұстанымдардың, адамның кәсіби қызметіндегі мінез-құлық ережелерінің жиынтығы. Кәсіби-педагогикалық этика - бұл педагогикалық іс-әрекеттің адамгершілік сипатын қамтамасыз ететін мұғалімнің мінез-құлық нормалары мен ережелерінің жүйесі. Педагогикалық іс-әрекеттегі адамгершілік пайда болуы мен табиғатын, құрылымын, қызметі мен ерекшеліктерін зерттейтін ғылым педагогикалық этика деп аталады.

Мұғалімнің кәсіби этикасының негізгі белгілері: балаларға деген сүйіспеншілік, оларды құрметтеу, мейірімділік, қарым-қатынас, жоғары кәсібилік, жеке тұлға мен ұжымға әсер етудің жеке тәсілдерін таба білу, эмпатия мен тартымдылыққа бейімділік, перцептивті қабілеттерге ие болу, адам мәдениетінің жоғары деңгейі. Педагогикалық этика функцияларға тән. Маңыздыларының бірі-қоғам мен жеке тұлға арасындағы делдал ретінде қызмет ететін әлеуметтік функциялар. Оларға педагогикалық іс-әрекеттегі гуманизмнің ұстанымдары мен нормаларын сақтау; адамгершілік заңдарына сәйкес келетін азаматтарды тәрбиелеу жатады. Кәсіби-практикалық функциялар - бұл білім беру сапасын және мұғалімнің жұмыс сапасын арттыру мақсатында педагогикалық үдерісті реттейтін және бақылайтын функциялар. Мұғалімнің тұлғааралық қарым-қатынасын қамтамасыз ететін адамгершілік-гуманистік қызметтер.

Спорт мұғалімінің кәсіби-педагогикалық этикасы тағы бір жағын қамтиды - бұл спорттық этика. Спорттық этика - бұл дене мәдениетімен және спортпен шұғылданатын адамдардың адамгершілік санасын, адамгершілік қатынастарын және олардың қалыптасу заңдылықтарын зерттейтін спорттың адамгершілік білімінің жиынтығы. Спорттық адамгершіліктің негізгі құрылымдық элементі: адамгершілік белсенділік, адамгершілік қатынастар және адамгершілік сана. Адамгершілік қызмет - бұл іс жүзінде жүзеге асырылатын адамгершіліктің өзі. Адамгершілік мінез-құлық - бұл этикалық заңдарға сәйкес келетін мінез-құлық ережелерінің жиынтығы. Спорттық іс - әрекеттегі адамгершілік қатынастар - бұл адамдардың адамгершілік тұлғааралық байланыстары. Олар спортта қабылданған адамгершілік құндылықтарды ұйымдастырады, белгілі бір жүйеге енгізеді.

Дәріс 13. Спорттық педагогтың кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі

Спорт мұғалімінің кәсіби қызметіндегі өзін-өзі тәрбиелеудің рөлі мен маңызы. Педагогикалық теория мен практикадағы «өзін-өзі тәрбиелеу» ұғымының сипаттамасы. Болашақ спорт мұғалімінің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу мазмұны.

Кәсіби білімді игеруде спорт саласы педагогы өзіндік тәрбиелеу үдерісіне мән беруі маңызды. Өзіндік тәрбие спорт саласы үшін маңызы зор, ол әр белсенділіктің бастамасы ретінде қарап, болашақ маманның бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру үшін сенімді және тұрақты ұстаным болуын қамтиды, сондай ақ педагог бойындағы дене, техникалық, тактикалық, зияткерлік, психологиялық дайындық, тұлғаның адамгершілік құнды сапалары (еңбекқорлық, табандылық, мақсаттылық, қайсарлық және т.б.) белсендіреді. Спортшының адамгершілік негізгі рухани құндылығын жетілдіру арқылы, тұлға өзіндік дайындыққа бейімделіп, өзіндік даму траекториясын құрып, оны өзіндік тәрбие негізінде басқарады. Өзін-өзі өзгерту қажеттілігін ескере отырып, спортшы жаттықтырушының көмегімен өзін-өзі тәрбиелеу процесінің физиологиялық механизмін зерттейді, өзін-өзі жетілдіру бойынша спортшының тиімділігін арттыратын педагогикалық жағдайлар мен факторларды талқылайды, өзін-өзі тәрбиелеудің жеке бағдарламасын жасайды.

Дәріс 14. Педагогикалық қабілеттер мен кәсіби мотивацияны диагностикалау

Болашақ дене мәдениеті мамандарының кәсіби-педагогикалық мәдениетінің қалыптасуының өзін-өзі бағалауы. Педагогикалық қабілеттерді диагностикалау әдістері.

Мұғалімдердің педагогикалық іс-әрекетіне дайындықты диагностикалау және бағалау дегеніміз білім беру үдерісіне қатысушылардың кәсіби қызметін жетілдіру үшін олардың кәсіби құзыреттілігі мен алдағы педагогикалық іс-әрекетке дайындығы туралы сенімді ақпаратты тану, бағалау және пайдалану бойынша бірлескен танымдық-трансформациялық қызметі деп түсініледі. Сонымен қатар, бұл жоғары оқу орнындағы кәсіби білім беру үдерісінің ажырамас, бірақ салыстырмалы түрде тәуелсіз бөлігі екенін атап өткен жөн. Педагогтардың педагогикалық қызметіне дайындығын диагностикалау мен бағалаудың негізгі мақсаты олардың кәсіби даму үдерісін жетілдіру болып табылады.

Педагогикалық қызметке мамандардың дайындық деңгейін бағалау критерийлерін екі топқа бөлуге болады: ішкі және сыртқы. Ішкі критерийлерге педагогикалық қызметке кәсіби жарамдылық; педагогикалық іс-әрекеттің мотивациясы; коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттер; педагогикалық қызметке қанағаттану жатады. Сыртқы критерийлер тобы педагогикалық дағдылар мен ғылыми қызметке қатысудан тұрады.

Педагогикалық қызметке кәсіби жарамдылық критерийі: біріншіден, мұғалімнің «адам-адам» түріндегі кәсіби қызметіне қарсы көрсетілімдерінің болмауы; екіншіден, оның педагогикалық іс - әрекеттің психологиялық типіне сәйкестігі.

Педагогикалық іс-әрекеттің мотивациясының критерийі-мұғалімнің құрылымының оңтайлылығы.

Коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттер критерийі олардың мұғалімнің қалыптасу деңгейінде көрінеді.

Қанағаттану критерийі мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке қатысты көрінісін табады.

Педагогикалық шеберлік критерийі маманның негізгі педагогикалық дағдыларының қалыптасу деңгейін көрсетеді.

Ғылыми жұмысқа қатысу критерийі мұғалімнің өзінің ғылыми әлеуетін қалай жүзеге асыратындығында көрінеді.

Жоғарыда қарастырылған критерийлерге сүйене отырып, мамандардың педагогикалық қызметке дайындығын бағалау үшін келесі әдістерді қолданған жөн: «жеке тұлға типі мен кәсіби қызмет саласының байланысын анықтау» (Дж. Н.В. Журин мен Е.П. Ильин әзірлеген «Мұғалімнің іс-әрекетін таңдау мотивтері»; «кәсіби іс-әрекеттің мотивациясы» (А. Реан модификациясындағы К. Замфир әдістемесі); «коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттер»; «мұғалімдердің өз кәсібі мен жұмысына қанағаттануын зерттеу».; В.А. Якунин жасаған негізгі педагогикалық дағдылардың қалыптасуын бағалау.

Дәріс 15. Білім беру субъектілерінің тұлғалық-кәсіби дамуының акмеологиялық технологиялары

Акмеологиялық технологиялардың ерекшелігі мен мәні және олардың білім сапасын арттырудағы рөлі. Акмеологиялық технологиялардың құрылымы. Акметехнологияның негізгі міндеті-білім беру субъектісінің өзін-өзі тануын қалыптастыру және тұрақтандыру, оның өзін-өзі анықтауы, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі жүзеге асыру. Жоба әдістері, ойын, тренинг, ойын модельдеу. Акме технологиясының педагог тұлғасының кәсіби ретінде шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталуы, көптеген әдістер арқылы іске асады:

Проблемалық оқыту - білім алушылардың шығармашылық әлеуетін арттырып, жеке таным траекториясын құруға мүмкіндік береді. Әр білім алушының негізгі сапаларын арттыру үшін, инновациялық таным ортасын құру маңызды, ол арқылы субъектінің жеке белсенділігін, үнемі дамуға деген ұмтылысын тұрақтандырады.

Жобалық оқыту - білім алушылардың белсенді өзіндік ойлауын дамыту жолдарын табуға бағытталған. Жобалау оқыту білім алушылардың теориялық алған білімдерін тәжірибемен ұштастырып пайдалануға үйретеді. Бұл технология негізінде құрылған ізгілікті ортаның негізгі идеясы ретінде, білім алушының жеке мүмкіндіктерін ескеріп белсенділігін арттырады. Сондай ақ жобалау үдерісі, бірлескен іс – әрекетті дағдыландырып, мәселе шешімін бірлесіп шешуге қолданылады.

Ойын әдісі - көптеген философиялық және мәдени, психологиялық, акмеологиялық және педагогикалық зерттеулерге арналған күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс. Спорт саласындағы ойын әдісі, топтық, ұжымдық, жұптық қатынастар негізінде кәсіби мәселені шешуге мүмкіндік береді. Ойынның нақты ережелері, жоспарлы түрде ұйымдастырылуы, өзіндік бір үлгісінің болуы білім алушылар әрекетін бірізді, жүйелі және қызықты ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Оқытудың ойын әдістерінің ерекше белгілері:

- ойлау жүйесі мен мінез-құлықты белсендіреді;
- өзара бәсекелестік құру арқылы жетістікке жету мотивациясын күшейтеді;
- туындаған ойын ортасында әр қатысушы белсенді болуын қамтамасыз етеді;

- ойын барысында өзіндік ұсыныстарын беріп, нақты шешім қабылдау кезінде ортақ көзқарасты саралауға мүмкіндік алады;

- өзара әрекеттестік негізінде қатысушылардың маңызды сапасын арттыру арқылы тәжірибе тиімділігін арттырады.

Кейс-әдіс - білім алушылардың шығармашылық әлеуеті мен креативті бастамасын қолданып, күрделі мәселе шешімін табу. Кейс әдісі негізгі өмірлік мәселелерді шешуге өте қолайлы, жағдаят негізінде өзекті мәселе шешімін табады. Кейс қолдану білім алушылардан алдын ала өзіндік жұмысты талап етеді. Дайындық деңгейі, мұғалімнің кейсті дайындауды талап етеді, ал білім алушылар сол дайын мәтіндермен танысады.

Кейс әдісінің негізгі кезеңдері:

1 жағдаятпен танысып, оның ерекшеліктерін анықтау;

2 мәселені және оған әсер етуші факторлар мен объектілерді анықтау;

3 негізгі жұмысты ұйымдастырып, негізгі тұжырымдаманы шығару;

4 ортақ шешім қабылдау алдында пікірталас ұйымдастыру;

5 шешім шығару, бірнеше шешімдердің баламасын ұсынып, тиімдісін таңдау.

Кесте 20 - «Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар-практикумның тақырыптық жоспары

Тақырып атаулары	Нысаны, ресурстар
Маманның кәсібилігі мен құзыреттілігі	Тренингтер
Адам денсаулығы - жетістіктің дамуының құндылығы және шарты ретінде	Мәселелік оқыту
Рефлексивті мәдениет	Кейс - технологиялар
Рефлексивті технологиялар ерекшеліктері	Жаттығулар
Цифрлық оқыту жағдайындағы кәсібилілік	Интерактивті онлайн тақтайлар, ментальды карталар, интерактивті жаттығулар

Педагогикалық іс - әрекеттің құндылығы мен өзекті мәндері. Бұл әдістеменің жүргізілуі болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының жалпы педагогикалық іс - әрекет құндылығын түсіну үшін бағытталған.

Рефлексиялық жаттығу - теориялық бөлімде талданған рефлексиялық ұғымның психологиялық мәні мен мазмұны қарастырылған. Оның педагогикалық үдерістегі рөлі, тетіктері, әдістері мен көрсеткіштері көрсетіледі. Рефлексиялық жаттығу мақсаты: болашақ мамандардың рефлексиялық мүмкіндіктерін дамыту. Ол негізгі міндеттемелерді орындау арқылы іске асады: педагогикалық мамандықты таңдаудың негізгі мотивтерін анықтау, өз кәсібін күтілетін нәтижелерді сезіну мен рефлексиялық қатынасын анықтау; өз кәсіби

бейнесін көру рефлексиясы, нақты педагог пікірі тұрғысынан оқыту міндеттері мен оқушы мен мұғалімнің негізгі рөлін анықтау; күрделі кәсіби жағдаяттарды, ата ана, оқушы, мұғалім, басшылық қарым – қатынасының рефлексиясы. Бұл міндеттемелер негізгі инновациялық әдістер, формалар мен тәсілдер арқылы шешіледі.

Өзін - өзі басқару және тайм менеджмент. Екі деңгейден тұрады, бірі өзіндік басқару, ол кезде әр білім алушы өз ішкі күштерін тиімді басқару арқылы, өз әлеуетін бағалап, өзіндік іс - әрекетін басқарады. Екіншісі, өз уақытын тиімді пайдалану әдістерін игеру.

Тренинг. Тренинг-интерактивті оқытудың бір түрі, оның мақсаты қарым-қатынаста тұлғааралық және кәсіби мінез-құлықтың құзыреттілігін дамыту болып табылады. Тренингтің артықшылығы - ол барлық қатысушыларды оқу процесіне белсенді тартуды қамтамасыз етеді.

Мотивациялық тренинг - мотивацияны басқару, мотивация түрлерін, өзіндік мотивация түрлерін, мотивация тәсілдерін қолданады.

Акмеологиялық әлеуетті көтеру тренингі - бұл тренинг ойын әдістері арқылы ұйымдастырылады, іскерлік ойындар, педагогтың кәсіби іс - әрекеті үшін қажетті қарым - қатынастар моделін құру, өмірлік жағдаяттарды ойын мазмұнына ендіру. Ойын әдістерін жобалау, нақты жағдаяттарды талдау, дидактикалық ойындар, негізгі дамыту міндеттерін шешіп, көптеген мәселе шешімдерін өзіндік тараптан іздестіруге мүмкіндік беретін ойындар.

Өзіндік дамуға бағытталған психологиялық сұрақтар жиынтығы: Мен өзімді қалай өзгертуім керек? Өзіндік қамқорлық деген не? Өз мақсаттарыма қол жеткізу үшін, кәсіби әлеуетімді қалай дамыта аламын? Менің мамандығым өзгелерге қамқорлық болатын болса, өзіме деген қамқорлық қалай ұйымдастырылуы керек? Бұл сұрақтар пікірталас, рефлексиялық әдістер, тәжірибе алмасу арқылы іске асады.

Жеке акмеологиялық, даму жолын құру. Бұл әдістеме мақсаты негізгі акмеологиялық жолды жоспарлаумен сипатталады. Қатысушыларға өз кәсіби іс-әрекетінің құндылығы мен мәнін түсіну үшін арналған келесі сұрақтарды талдау ұсынылады: Менің кәсіби іс-әрекетім мәні неде? Бүгінгі кәсіби жетістіктерімнің көрсеткіштері қандай? Жылдар өте өз кәсіби өсу алғышарттары қандай? Менің өмірімдегі басты әрекеттер қандай? Кәсіби даму деңгейлері қандай? Кәсіби мақсаттарым қандай? Менің кәсіби мақсаттарым жеке өмірлік мақсаттарыммен қай деңгейде ұштасады? Менің жоспарларыма қандай сыртқы және ішкі әсерлер бар? Акме деңгейдің қай деңгейіне мен ұмтыламын? Кәсіби даму үшін қандай іс шаралар ұйымдастырамын? Бұл сұрақтар топ негізінде талқыланады. Өз кәсіби дамуының негізгі бағыты қандай екенін жалпы анықтайды. Кәсіби даму жоспары құрылады: оның барысында кәсіби мақсаттар, кәсіби даму мәні, оны іске асырудың тәжірибелік әрекеттері, уақыт аралығы мен жалпы нәтижесі көрсетіледі.

Бейнефильмдерді қарау және талқылау. Тиісті мазмұндағы бейне фильмдерді қосымша материал ретінде ғана емес, оның тақырыбы мен мақсатына сәйкес сабақтар мен тренингтердің кез-келген кезеңінде қолдануға болады. Фильмді көрсету алдында білім алушылардың алдына бірнеше (3-5)

негізгі сұрақтар қою қажет. Бұл кейінгі талқылауға негіз болады. Сіз фильмді алдын-ала таңдалған кадрларға тоқтатып, пікірталас өткізе аласыз. Соңында оқушылармен бірлесіп қорытынды шығарып, алынған қорытындыларды айту қажет. Сабақтарда және өздік жұмыстарды орындау кезінде біз цифрлық ресурстарды пайдаландық:

Google Jamboard - компания ішінде брейнсторма, кездесулер немесе конференциялар өткізуге арналған көпфункционалды интерактив. Jamboard бизнес-идеяларды, жазбалар мен шешімдерді жедел тіркеуге мүмкіндік береді. Қызмет ұқсас атаумен интерактивті тақтада жұмыс істеу үшін арнайы жасалған, бірақ сонымен қатар қарапайым компьютерлер мен смартфондарда жұмыс істейді.

Jamboard мейлінше түсінікті жұмыс платформасының бірі болып табылады. Оны біз офлайн және онлайн сабақтарда кең түрде пайдалана аламыз. Ол қарапайым жұмыс тақтасы, қалам, өшіргіш, түрлі әсерлерді көрсетуге арналған стикерлерден, лазерлік нұсқаулықтан тұрады және түрлі бейнелер мен суреттерді көрсетуге болатын қызметі бар.

Бұл тақта бір бетті ғана емес, жұмыс барысында бірнеше бетті қолдану мүмкіндігіне ие, егер білім алушылар әр түрлі тапсырма орындау қажеттігі болса, немесе әр түрлі салыстырмалы талдау жасау керектігі болса оның мүмкіндігі зор. Бұл тақтаны сабақ барысында қолдану кезінде орындалған тапсырмалар жиынтығын сақтау және кейіннен пайдалану мүмкіндігі бар, жаңа стикерлер құру мен олардың орнын үнемі өзгерту, түрлі ойын түрлерін ұйымдастыруға қолайлы болады. Сонымен қатар тақтаға сырттан бейнелер мен суреттерді жүктеу, олардың орнын қозғау, мәтіндермен жұмыс мүмкіндіктері де бар. (қосымша Л)

Google Jamboard негізгі ерекшеліктері:

- жұптық және топтық жұмысқа ыңғайлы, ол сол сәттегі өзгерістерді бақылауға және кейінге сақтауға мүмкіндік береді;
- түрлі жасалған жобаларды бөлісуге ыңғайлы форматтарда сақтай алу (PDF, PNG);
- маркер көмегімен графикалық дизайн құру, оған керекті түрлі бейнелік фондарды қалыптастыру мүмкіндігі.

Білім алушыларға jamboard тақтасын құру және 2020-2025 жылдарға арналған ҚР Білім мен Ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасын зерделей отырып, талқылау үшін сұрақтар әзірлеу тапсырмасы берілді.

Біз «дене шынықтыру және спорт» мамандығының 3 курс студенттерінің өзіндік жұмыстарының нәтижелерін ұсындық (қосымша М).

Келесі құрал «Mindmeister». Ментальды карта (mind map) - бұл ағаш тәрізді схема: орталықта негізгі тақырып (идея, мәселе), ал оның айналасында құрамдас бөліктер (тапсырмалар, ресурстар) орналасқан. Нысандардың өзін де, олардың арасындағы байланыстарды да суреттейді. Синонимдер: интеллект-карта, байланыстар диаграммасы, ойлар картасы. Mindmap ақпаратты құрылымдауға, ойлау және идеяларды тудыру процесін визуализациялауға көмектеседі. Маркетингте сату шұңқырын жасау, электрондық пошта тізбегінің

логикасын салу, дерекқорды сегменттеу туралы ойлану немесе жай ғана істер тізімін жасау пайдалы болуы мүмкін. (қосымша Н)

Сұлбаны қолмен қағазға және кәдімгі графикалық редакторларда салуға болады, бірақ арнайы құралдарда жұмыс істеу ыңғайлырақ. Оны екі категорияға бөлуге болады:

- Қатаң және қысқа дизайнмен. Оларда жұмыс істеу сурет салудан гөрі сызуға ұқсайды.

- Сызықтардың, блоктардың түрін өзгерте алуға және кейбіреулерінде суретті енгізе алуға мүмкіндік бар (қосымша П).

Практикум барысында біз үйренген келесі цифрлық ресурс - *Learning apps*. Learning Apps интерактивті тапсырмалар құрастырушы интерактивті модульдер (жаттығулар) көмегімен оқу процесін қолдауға арналған. Бұл ретте мұғалім де, оқушы да дайын шаблондар негізінде интерактивті модульдер құра алады. (қосымша Р)

Learning Apps қызметі Web 2.0 қолданбасы болып табылады және Майнц университетімен және Циттау/Гөрлиц университетімен (Германия) бірлесіп РН Верн педагогикалық колледжінің білім беру информатикасы бойынша ғылыми жобасы ретінде әзірленуде. Бұл қызметтің арқасында жасалуы мүмкін интерактивті тапсырмалардың негізгі идеясы студенттердің белгілі бір оқу пәніне танымдық қызығушылығын қалыптастыруға ықпал ететін ойын түрінде алған білімдерін тексеріп, бекіте алады. Learningapps.org - әртүрлі пәндер бойынша интерактивті оқу құралдарын жасау қызметі (қосымша С).

Келесі цифрлық құрал Miro - бұл кәдімгі тақтаға ұқсас онлайн командалық жұмыс платформасы, тек қазір ол шексіз және браузерде немесе мобильді қосымшада тікелей қолжетімді.

Miro-да бірлесіп мәтінді, дауыстық немесе бейне чатты, сондай-ақ мазмұнды бөлісуді қолдана отырып жұмыс істеуге және нақты уақытта тақтаны көруге мүмкіндік бар.

Онлайн тақтаны пайдалану үшін арнайы білім қажет емес. Көптеген құралдар мен үлгілер әдемі және түсінікті визуализация алуға көмектеседі. (қосымша Т, У)

Miro ерекшеліктері:

- Көптеген медиа-файлдарды қолдану мүмкіндігі - YouTube және Vimeo сурет, видеолары, Google Drive-тан PDF-файлдар және құжаттар.

- Маңызды бөлшектерді түрлі-түсті маркерлер мен стикерлермен, сондай-ақ геометриялық фигуралар мен байланыстармен белгілеп өту.

- Түсініктемелерді қосу арқылы нақты уақыттағы тақтаны талқылау.

- Кез-келген жобаны командамен бірлесіп отырып жасау (100 қатысушыға дейін).

- Нақты уақытта бірлескен өңдеу.

- Мәтіндік чат, дауыстық және бейне чат.

- Экранды көрсету (қосымша Ф, Х).

Осылайша, біз бұл бөлімде болашақ мамандардың акмеологиялық әлеуетін дамыту үшін біз әзірлеген әдістеме мен оның жүзеге асырылуын көрсетуге тырыстық.

3.3 Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесінің тиімділігін эксперименттік негіздеу

Бұл бөлімде біз болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту бойынша диагностикалық бөлімдердің нәтижелеріне талдау жүргіздік. Зерттеу әдістемелері арқылы АӨМУ және ҚазСТА респонденттерінің экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі берген нәтижелері IBM SPSS Statistics (25-нұсқа) бағдарламасымен өңделді. Мәліметтер жиынтығы таралушылығының қалыптығын Колмогоров-Смирнов критерийі арқылы тексерілді (кесте 21).

Кесте 21 - АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі мәліметтер жиынтығының таралушылығын тексеру нәтижесі

Зерттеу әдістемесі	Колмогоров-Смирнов критерийі					
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін		
	статистика	еркін деңгей	Р	статистика	еркін деңгей	Р
«Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тест әдістемесі	0,101	50	>0,05	0,122	50	>0,05
«Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» тесті	0,000	50	<0,05	0,000	50	<0,05
В.А.Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама	0,076	50	>0,05	0,200	50	>0,05
Мақсатқа жету»қажеттілігін анықтау шкаласы (Ю.М.Орлов)	0,000	50	<0,05	0,000	50	<0,05
Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі	0,116	50	>0,05	0,094	50	>0,05

Өңдеу нәтижесі бойынша «Жетістік қажеттілігін бағалау шкаласы» (Ю.М. Орлов) және «Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» тесттері қалыпты емес таралушылық қасиеттеріне ие, ал «Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тест әдістемесі, В.А. Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнамасы және Ю.В. Рындина әдістемесі қалыпты таралушылық қасиеттеріне ие екендігі анықталды [233]

Кесте 22 - ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі мәліметтер жиынтығының таралушылығын тексеру нәтижесі

Зерттеу әдістемесі	Колмогоров-Смирнов критерийі					
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін		
	статистика	еркін деңгей	P	статистика	еркін деңгей	P
«Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тест әдістемесі	0,079	70	>0,05	0,200	70	>0,05
«Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» тесті	0,000	70	<0,05	0,000	70	<0,05
В.А.Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама	0,200	70	>0,05	0,055	70	>0,05
«Мақсатқа жету»қажеттілігін анықтау шкаласы (Ю.М.Орлов)	0,040	70	<0,05	0,011	70	<0,05
Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі	0,082	70	>0,05	0,082	70	>0,05

Эксперименттің тиімділігін тексеру мақсатында қалыпты таралушылығы бар әдістемелердің мәліметтер жиынтығына жұп таңдамаларға арналған Стьюденттің t-критерийі, ал қалыпты емес әдістемелердің мәліметтер жиынтығына Уилкоксонның t-критерийі қолданылды. Құрастырылған болжам:

$$H_0 = \bar{X}_1 = \bar{X}_2 \quad (1)$$

$$H_1 = \bar{X}_1 \neq \bar{X}_2 \quad (2)$$

Егер $p < 0,05$ болса H_0 бас тартамыз, ал $P > 0,05$ болса H_0 қабылданады.

Болашақ дене мәдениеті мамандарының акмеологиялық әлеуетінің құрамдас бөліктері ретінде жауапкершілік сияқты сапаны бөліп көрсеттік. Бұл сапаның көріну деңгейін анықтау үшін біз «Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тесті әдістемесін (ЭДО, В.П. Прядин, 1998) қолдандық.

Бақылау экспериментінде тек эксперименттік топ талдамалары берілген, «5B010800-Дене мәдениеті және спорт» мамандығының 3 курс студенттері бойынша ақпараттар. Қазақ спорт және туризм академиясының (Алматы қ.), жалпы саны – 70 студенті және Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің, жалпы саны 50 студенті.

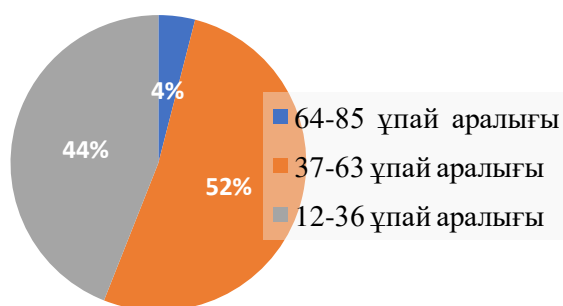
Көптеген зерттеушілер жауапкершіліктің басқа жоспарының жиынтығы ретінде емес, әртүрлі құрамдас бөліктер мен көріністердің жиынтығы ретінде емес, тұтас формация, принципті жаңа сапа ретінде көрсетеді. Бұл позициядан біз, әрине, оның даму деңгейін анықтауға тырыстық (кесте 23).

Кесте 23 - Экспериментке дейін және кейінгі АӨМУ респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрсеткіші

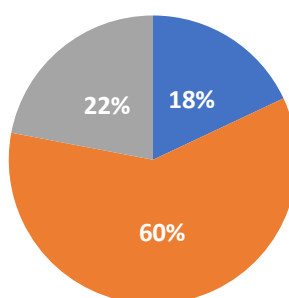
Ұпай саны және деңгейі	Дейін	Кейін
64-85 ұпай аралығы – жауапкершілік бар	2	9
37-63 ұпай аралығы – жағдайға байланысты жауапкершілік	26	30
12-36 ұпай аралығы – жауапкершіліксіздікке жақын	22	11

Біз Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің көрсеткіштерін диаграмма түрінде сипаттадық (сурет 22).

Экспериментке дейінгі

Эксперименттен кейінгі

Сурет 22 - Экспериментке дейін және кейінгі АӨМУ респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрінісі

Талдау нәтижесі бойынша қорытындыға интерпретация жасай аламыз:

- $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі жауапкершілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-3,651) болуы эксперименттен кейінгі жауапкершілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген элективті курс өз тиімділігін көрсетті (кесте 24).

Кесте 24 - Стьюденттің t-критерийі бойынша АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
«Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тест әдістемесі	38,24	15,830	2,239	46,14	17,59	2,413	-3,651	<0,05

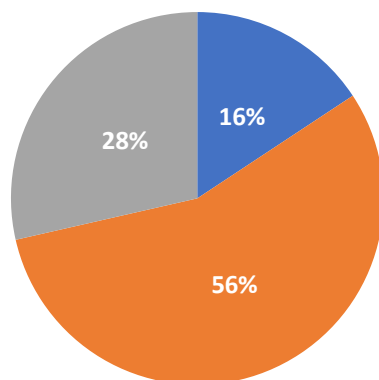
АӨМУ-мен қатар біз ҚазСТА (Алматы) студенттері арасында зерттеу жүргіздік, студенттердің жалпы саны – 70 (кесте 25).

Кесте 25 - Экспериментке дейін ҚазСТА респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрсеткіші

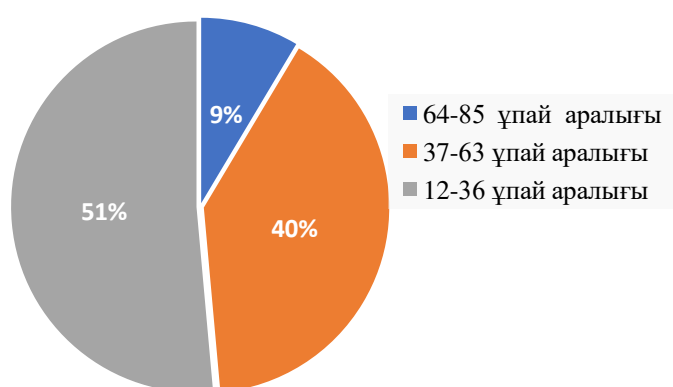
Ұпай саны және деңгейі	Дейін	Кейін
64- 85 ұпай аралығы – жауапкершілігі бар	6	11
37-63 ұпай аралығы – жағдайға байланысты жауапкершілік болады	28	39
12- 36 ұпай аралығы – жауапкершіліксіздікке жақын	36	20

Біз Қазақ спорт және туризм академиясы респонденттерінің жауапкершілік деңгейі көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 23).

Эксперименттен кейінгі

Экспериментке дейінгі

Сурет 23 - Экспериментке дейін және кейінгі ҚазСТА респонденттерінің жауапкершілік деңгей көрінісі

Талдау нәтижесі бойынша: - $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі жауапкершілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-3,864) болуы эксперименттен кейінгі жауапкершілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген әдістемеміз өз тиімділігін көрсетті (кесте 26).

Кесте 26 - Стьюденттің t-критерийі бойынша ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
«Жауапкершіліктің экспресс диагностикасы» тест әдістемесі	38,31	17,234	2,060	44,90	15,751	1,883	-3,864	<0,05

Сонымен, жауапкершілік болашақ маманның негізгі қажетті кәсіби сапасы деп айта аламыз. Басқа адамдарға және сыртқы жағдайларға тәуелді болмай, өзіне жауапкершілікті ала білу кәсіби сенімділіктің көрсеткіші болып табылады.

Біз пайдаланған келесі сауалнама – *Шуберттің тәуекелге дайындығын диагностикалау әдісі*. Респонденттер сұралатын әрекеттерді орындауға дайындығын бағалауы керек. Барлығы 25 сұрақ. Оң жауаптар тәуекелге жақындығын көрсетеді. Сынақ мәндері: -50 ден +50 ұпайға дейін.

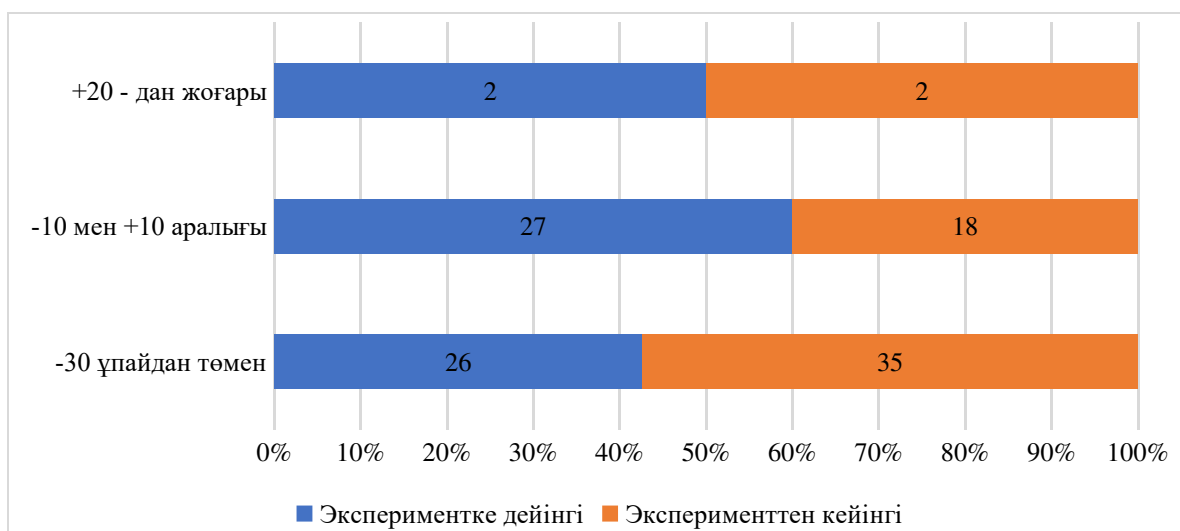
Нәтиже. –30 ұпайдан төмен: өте мұқият; - 10 мен + 10 ұпай арасы: орта мән; +20 ұпайдан жоғары: тәуекел етуге бейім.

Тәуекелге баруға жоғары дайындық сәтсіздіктен (қорғау) аулақ болу үшін төмен мотивациямен бірге жүреді. Тәуекелге баруға дайын болу қателер санына тікелей пропорционалды сенімді түрде байланысты.

Кесте 27 - К.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің зерттеуге дейінгі және кейінгі респонденттер жауабы, Шуберт бойынша тәуекелге дайындық тесті

Ұпайы	Дейін	Кейін
- 30 баллдан төмен, өте мұқият	24	33
- 10 мен + 10 арасы, орта мән	24	15
20 дан жоғары, тәуекел етуге бейім	2	2

Біз Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің тәуекелге дайындығы бойынша көрсеткіштері диаграмма түрінде берілді (сурет 24).

Сурет 24 - АӨМУ респонденттерінің тәуекелге дайындық деңгейінің көрінісі (экспериментке дейін және кейін)

Айнымалылардың арасындағы айырмашылықтарға р көрсеткішінің мәніне қарай қорытынды жасалынады:

- егер $P \leq 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді;

- егер $P > 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді емес.

Экспериментке дейінгі және кейінгі айнымалылардың мәндеріне қарай, элективті курс өткізілгеннен кейін тәуекелге бейімділік деңгейі төмендеп, респонденттер мұқият болған. Оның дәлелі эксперименттен кейінгі $\bar{X} = -23,54$. $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі тәуекелділік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді (кесте 28).

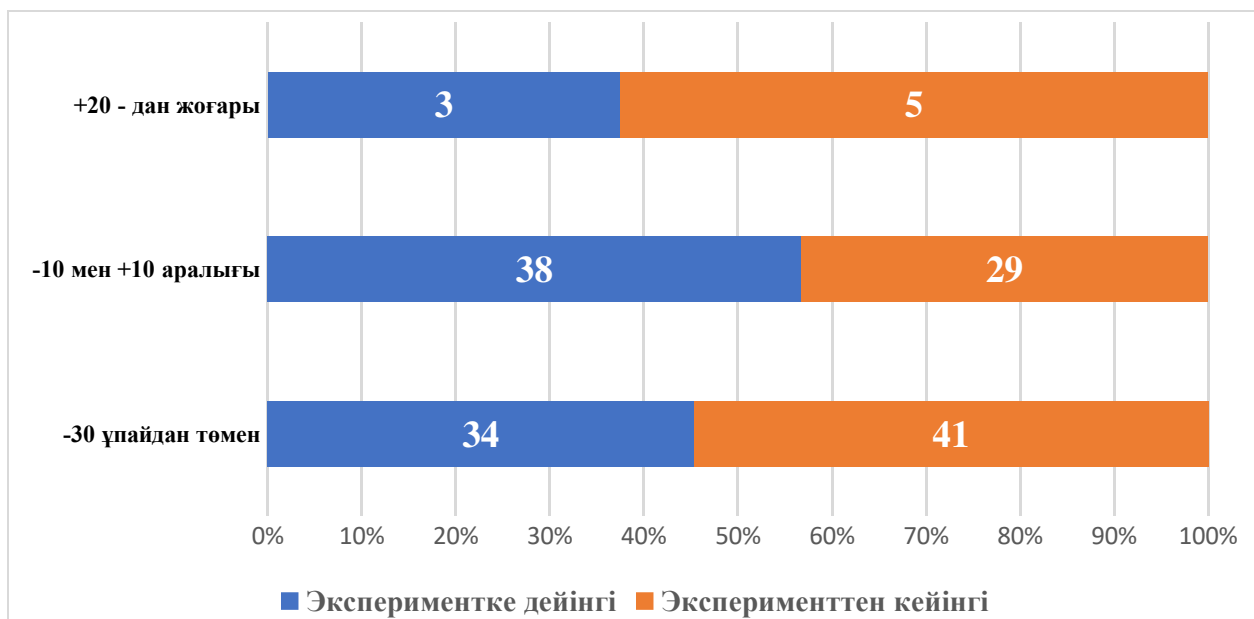
Кесте 28 - Уилкоксонның t-критерийі бойынша АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ				Z	P
	Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін			
	$\bar{X}_1$	S ₁	$\bar{X}_2$	S ₂		
«Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» тесті	-15,24	19,933	-23,54	21,030	-3,295 ^b	<0,05

Кесте 29 - Қазақ спорт және туризм академиясының респонденттерінің зерттеуге дейінгі және кейінгі жауабы, Шуберт бойынша тәуекелге дайындық тесті

Ұпай, деңгейі	Дейін	Кейін
-30 ұпайдан төмен, өте мұқият	32	38
-10 мен + 10 арасы, орта мән	35	27
20 дан жоғары, тәуекел етуге бейім	3	5

ҚазСТА респонденттерінің тәуекелге дайындығы бойынша экспериментке дейін және кейінгі көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 25).

Сурет 25 - ҚазСТА респонденттерінің тәуекелге дайындық деңгейінің көрінісі (экспериментке дейін және кейін)

Айнымалылардың арасындағы айырмашылықтар р көрсеткішінің мәніне қарай қорытынды жасалынады:

- егер $P \leq 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді;
- егер $P > 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді емес.

Экспериментке дейінгі және кейінгі айнымалылардың мәндеріне қарай, элективті курс, яғни әдістемелерімізді өткізгеннен кейін тәуекелге бейімділік деңгейі төмендеп, респонденттер мұқият болған. Оның дәлелі эксперименттен кейінгі $\bar{X} = 24,602$. $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі тәуекелділік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді (кесте 30).

Кесте 30 - Уилкоксонның t-критерийі бойынша ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ				Z	P
	Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін			
	$\bar{X}_1$	S ₁	$\bar{X}_2$	S ₂		
«Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» тесті	-15,11	19,358	11,20	24,602	-5,537 ^b	<0,05

Келесі диагностикалық құрал В.А. Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама болып табылады.

Импульсивтілік – мақсаттылық пен табандылықтың ерікті қасиеттеріне қарама-қарсы қасиет. «Пи» импульсивтілік көрсеткішінің мәні неғұрлым көп болса, соғұрлым импульсивтілік жоғары болады.

Импульсивтілік деңгейін жоғары, орташа және төмен деп сипатталады.

Егер «Пи» мәні 66-80 диапазонында болса, онда импульсивтілік жоғары, яғни ол күшті көрінеді; егер оның мәні 35-тен 65-ке дейін болса, онда оның деңгейі орташа, импульсивтілік орташа, ал 34 немесе одан төмен болса, импульсивтілік төмен.

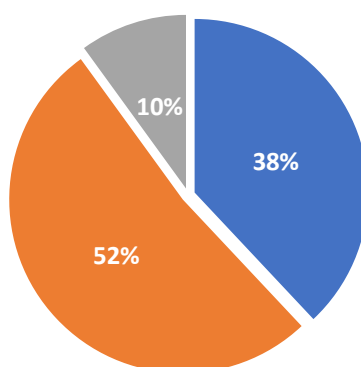
Импульсивтіліктің жоғары деңгейі қарым-қатынас пен белсенділікте өзін-өзі бақылаудың жеткіліксіздігімен сипатталады. Импульсивті адамдар көбінесе өмірлік жоспарлары белгісіз, тұрақты қызығушылықтары жоқ және олар бір немесе басқа нәрсеге тәуелді болады.

Кесте 31 - Экспериментке дейінгі және кейінгі АӨМУ респонденттерінің импульсивтілік деңгей көрсеткіштері

Ұпайы	Дейін	Кейін
35 дан аз нәтиже көрсеткен студенттер саны	25	19
35-65 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер саны	23	26
66 дан жоғары нәтиже көрсеткен студенттер саны	2	5

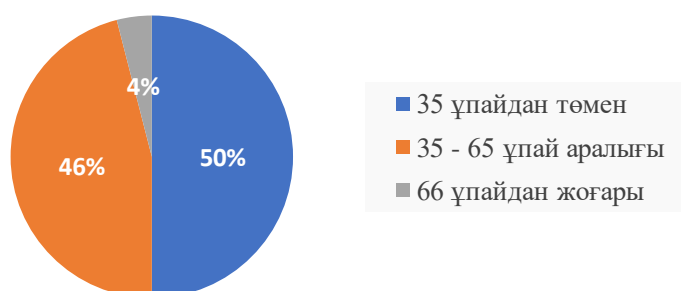
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті респонденттерінің импульсивтілік бойынша көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 26).

Эксперименттен кейінгі

Экспериментке дейінгі

Сурет 26 - Экспериментке дейінгі және кейінгі АӨМУ респонденттерінің импульсивтілік деңгейі

Талдау нәтижесі бойынша қорытынды интерпретация жасай аламыз:

- $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі импульсивтілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-2,210) болуы эксперименттен кейінгі импульсивтілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген әдістемемізбен элективті курсымыз өз тиімділігін көрсетті (кесте 32).

Кесте 32 - Стьюденттің t-критерийі бойынша АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

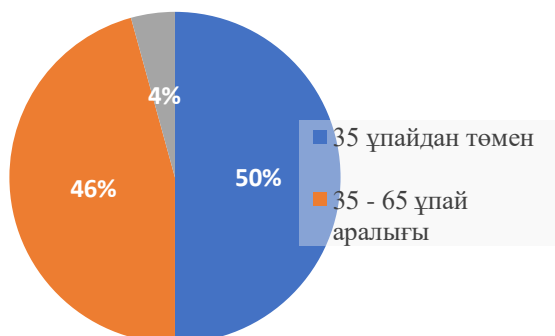
Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
В.А.Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама	38,10	15,818	2,237	42,82	18,054	2,553	-2,210	<0,05

Кесте 33 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің импульсивтілік деңгей көрсеткіштері

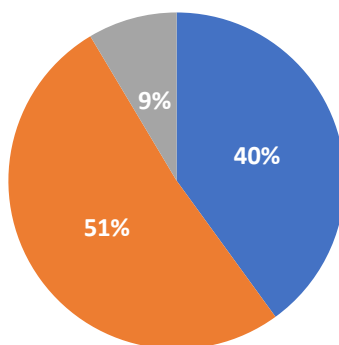
Ұпай	Дейін	Кейін
35 дан аз нәтиже көрсеткен студенттер саны	35	28
35-65 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер саны	32	36
66 дан жоғары нәтиже көрсеткен студенттер саны	3	6

ҚазСТА респонденттерінің экспериментке дейінгі және кейінгі импульсивтілік деңгей көрсеткітерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 27).

Экспериментке дейінгі

Эксперименттен кейінгі

Сурет 27 - Экспериментке дейінгі және кейінгі ҚазСТА респонденттерінің импульсивтілік деңгейі

Талдау нәтижесі бойынша қорытынды интерпретация жасай аламыз:

- $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі импульсивтілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-4,280) болуы эксперименттен кейінгі импульсивтілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген элективті курс өз тиімділігін көрсетті (кесте 34).

Кесте 34 - Стьюденттің t-критерийі бойынша ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
В.А.Лосенковтың импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама	35,90	16,142	1,929	42,59	16,601	1,984	-4,280	<0,05

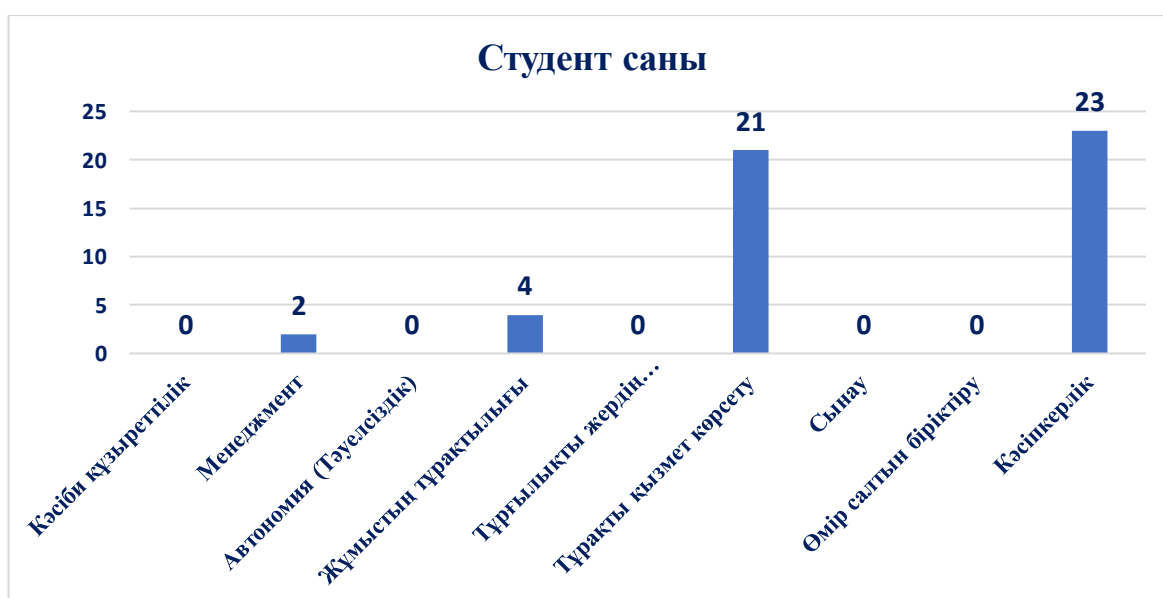
Келесі сауалнама - «Мансап зәкірі» мансаптағы құндылық бағдарларын диагностикалау әдісі. Әдістеме бойынша мансаптағы құндылықтар бағдары тоғыз сипаттамамен берілген: кәсіби құзыреттілік, менеджмент, тәуелсіздік, жұмыстың тұрақтылығы, тұрғылықты жердің тұрақтылығы, тұрақты қызмет көрсету, сынау, өмір салтын біріктіру, кәсіпкерлік (кесте 35).

Кесте 35 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің мамандық бағыттылық бойынша көрсеткіштері

Мамандық бағыттылығы	Студент саны
Кәсіби құзыреттілік	0
Менеджмент	2
Автономия (Тәуелсіздік)	0
Жұмыстың тұрақтылығы	4
Тұрғылықты жердің тұрақтылығы	0
Тұрақты қызмет көрсету	21
Сынау	0
Өмір салтын біріктіру	0
Кәсіпкерлік	23

Біз Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің экспериментке дейінгі мамандық бағыттылық көрсеткіштерін диаграмма түрінде беруге тырыстық.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің ішінде 21 студент – тұрақты қызмет көрсетуді, 23 студент – кәсіпкерлікті, 4 студент – жұмыс орнының тұрақтылығын, 2 студент менеджментті тандаған (сурет 28).

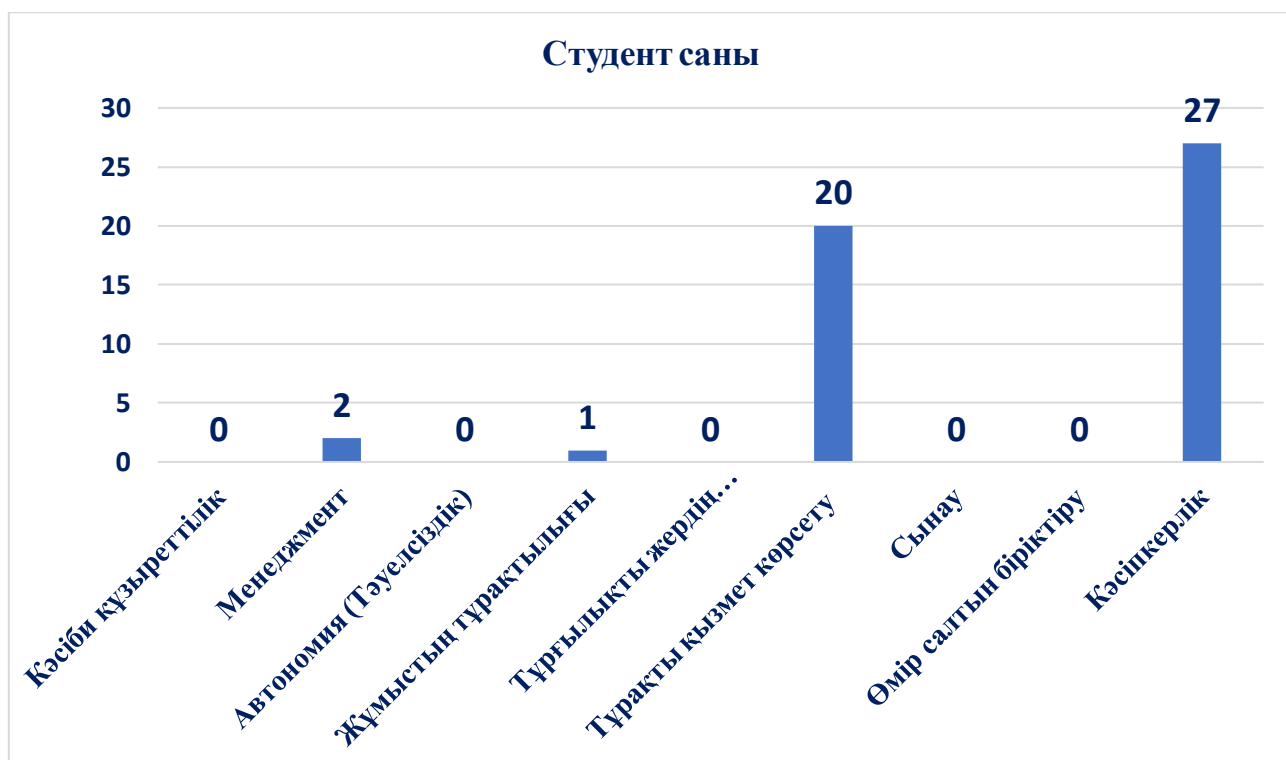
Сурет 28 - Экспериментке дейінгі АӨМУ респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері

Тестілу көрсеткіштері бойынша менеджментті 2 студент, жұмыстың тұрақтылығы 1 студент, тұрақты қызмет көрсету 20, кәсіпкерлікті 27 студент таңдап отыр, студенттердің таңдауы мен ойы өзгергендігі көрінеді (кесте 36).

Кесте 36 - Эксперименттен кейінгі АӨМУ респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері

Мамандық бағыттылығы	Студент саны
Кәсіби құзыреттілік	0
Менеджмент	2
Автономия (Тәуелсіздік)	0
Жұмыстың тұрақтылығы	1
Тұрғылықты жердің тұрақтылығы	0
Тұрақты қызмет көрсету	20
Сынау	0
Өмір салтын біріктіру	0
Кәсіпкерлік	27

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің эксперименттен кейінгі мамандық бағыттылығы көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 29)

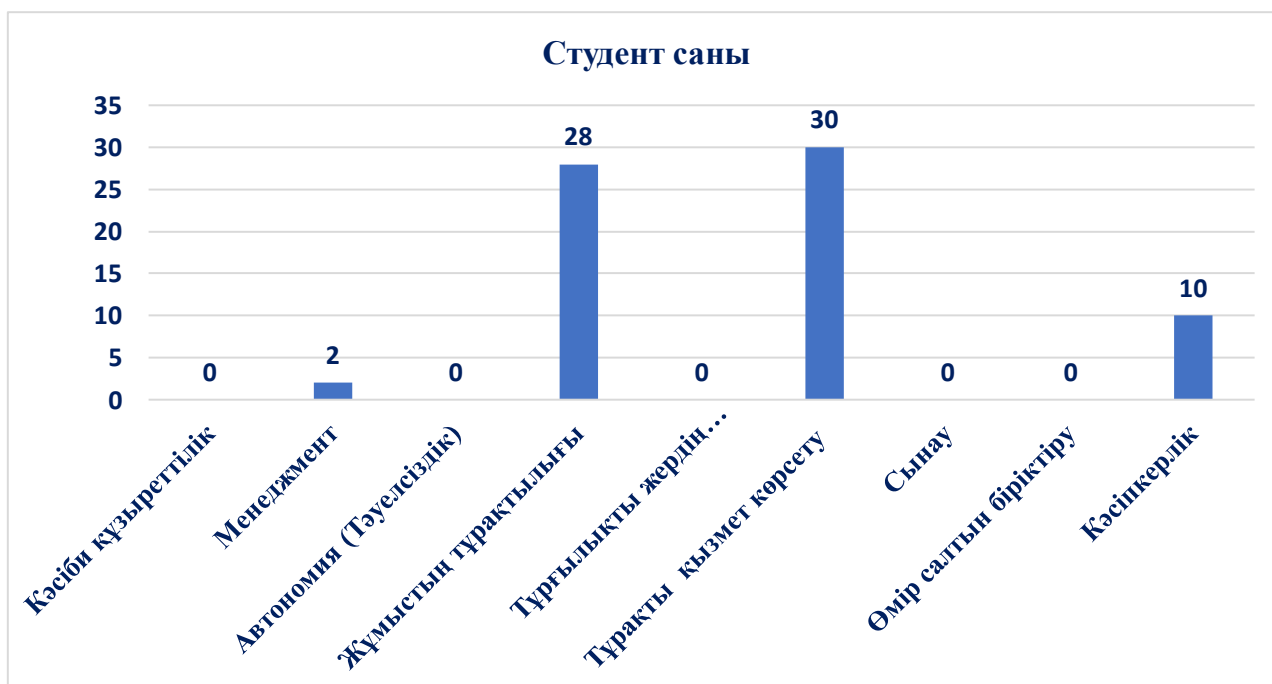
Сурет 29 - Эксперименттен кейінгі АӨМУ респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері

Кесте 37 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің мамандық бағыттылығы көрсеткіштері

Мамандық бағыттылығы	Студент саны
Кәсіби құзыреттілік	0
Менеджмент	2
Автономия (Тәуелсіздік)	0
Жұмыстың тұрақтылығы	28
Тұрғылықты жердің тұрақтылығы	0
Тұрақты қызмет көрсету	30
Сынау	0
Өмір салтын біріктіру	0
Кәсіпкерлік	10

ҚазСТА респонденттері арасында 30 студент мамандық бағыттылығы ретінде қызмет көрсетуді, 28 студент – жұмыс орнының тұрақтылығын, 10 студент – кәсіпкерлікті, 2 студент менеджментті көрсетті.

ҚазСТА респонденттерінің экспериментке дейінгі мамандық бағыттылығы көрсеткіштерін диаграмма түрінде көрсетуге тырыстық (сурет 30).

Сурет 30 - Экспериментке дейінгі ҚазСТА респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері көрінісі

Эксперименттік топқа өткізілген элективті курсымыз арқылы білім алушылардың құндылық бағдарын дамыта отырып, тоғыз сипаттамамен берілген диагностикалау әдісінің нәтижесі эксперименттен кейін ҚазАСТ респонденттері арасында 26 студент мамандық бағыттылығы ретінде тұрақты қызмет көрсетуді, 25 студент – жұмыс орнының тұрақтылығын, 15 студент –

кәсіпкерлікті, 4 студент менеджментті көрсетті. Бұл көрсеткіштен студенттердің өзін - өзі дамытуға, үздіксіз білім ауға, өзін жан-жақты дамытуға, өз мамандығының «акме» шыңына жетуге ұмтылысын көрсетеді (кесте 38).

Кесте 38 - Эксперименттен кейінгі ҚазСТА респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері

Мамандық бағыттылығы	Студент саны
Кәсіби құзыреттілік	0
Менеджмент	4
Автономия (Тәуелсіздік)	0
Жұмыстың тұрақтылығы	25
Тұрғылықты жердің тұрақтылығы	0
Тұрақты қызмет көрсету	26
Сынау	0
Өмір салтын біріктіру	0
Кәсіпкерлік	15

Сурет 31 - Эксперименттен кейінгі ҚазСТА респонденттерінің мамандық бағыттылығы бойынша көрсеткіштері көрінісі

Келесі сауалнама - *Мақсатқа жету қажеттілін анықтау шкаласы (Ю.М. Орлов)*

Шкала: мақсатқа жету мотивациясының деңгейі

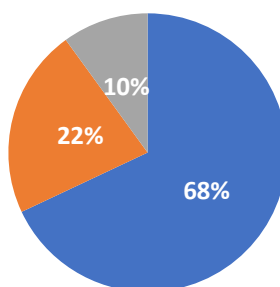
Төмендегі кестеден көріп отырғанымыздай, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің ішінде экспериментке дейін 45 студент мақсатқа жету мотивациясының төмен деңгейін, 3 студент орташа, 2 студент мақсатқа жетуің жоғары дәрежедегі мотивациясын көрсетті.

кейін жоғары дәрежені 5, орташа 11, аз дәреже көрсеткен 34 студент болды (кесте 39)

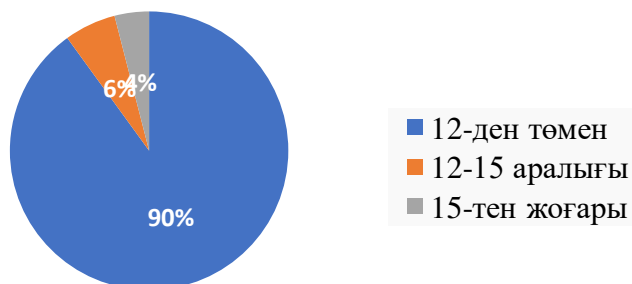
Кесте 39 - Экспериментке дейінгі және кейінгі АӨМУ респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейінің көрсеткіштері

Деңгейлер	Дейін	Кейін
12-ден аз нәтиже көрсеткен студенттер	45	34
12-15 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер	3	11
15-тен жоғары нәтиже көрсеткен студенттер	2	5

Эксперименттен кейінгі

Экспериментке дейінгі

Сурет 32 - Экспериментке дейінгі және кейінгі АӨМУ респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейі көрсеткішінің көрінісі

Айнымалылардың арасындағы айырмашылықтар P көрсеткішінің мәніне қарай қорытынды жасалынады:

- егер $P \leq 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді;
- егер $P > 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді емес.

Экспериментке дейінгі және кейінгі айнымалылардың мәндеріне қарай, элективті курс өткізілгеннен кейін мақсатқа жету қажеттілік деңгейі жоғарылаған. Оның дәлелі эксперименттен кейінгі $\bar{X} = 11,52$. $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі мақсатқа

жету қажеттілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді болып табылады (кесте 40)

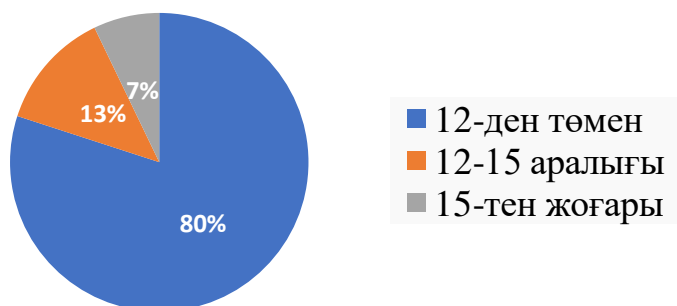
Кесте 40 - Уилкоксонның t-критерийі бойынша АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ				Z	P
	Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін			
	$\bar{X}_1$	S1	$\bar{X}_2$	S2		
«Мақсатқа жету» қажеттілігін анықтау шкаласы (Ю.М.Орлов)	7,48	2,779	11,52	4,460	-5,346 ^b	<0,05

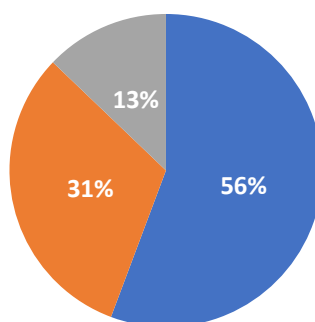
Кесте 41 - Экспериментке дейінгі және кейінгі ҚазСТА респонденттерінің мақсатқа жету мотивациясының деңгей көрсеткіштері

Деңгейлер	Дейін	Кейін
12-ден аз нәтиже көрсеткен студенттер	56	39
12-15 аралығында нәтиже көрсеткен студенттер	9	22
15-тен жоғары нәтиже көрсеткен студенттер	5	9

Экспериментке дейінгі

Эксперименттен кейінгі

Сурет 33 - Экспериментке дейінгі және кейінгі ҚазСТА респонденттерінің мақсатқа жету мотивация деңгейі көрсеткіштерінің көрінісі

Айнымалылардың арасындағы айырмашылықтар Р көрсеткішінің мәніне қарай қорытынды жасалынады:

- егер $P \leq 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді;

- егер $P > 0,05$ болса, онда үлгілер арасындағы айырмашылықтар статистикалық мәнді емес.

Экспериментке дейінгі және кейінгі айнымалылардың мәндеріне қарай, «Мақсатқа жету» қажеттілігін анықтау тесті өткізіліп, әдістеме енгізілгеннен кейін мақсатқа жету қажеттілік деңгейі жоғарылаған. Оның дәлелі эксперименттен кейінгі $\bar{X}=11,63$. $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі мақсатқа жету қажеттілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді болып табылады (кесте 42)

Кесте 42 - Уилкоксонның t-критерийі бойынша ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ				Z	P
	Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін			
	$\bar{X}_1$	S ₁	$\bar{X}_2$	S ₂		
«Мақсатқа жету» қажеттілігін анықтау шкаласы (Орлов Ю.М.)	7,90	4,879	11,63	3,939	-5,338 ^b	<0,05

Анықтау экспериментінің нәтижесінде, болашақ дене мәдениеті мұғалімдерінің акмеологиялық потенциалының құрамдас бөліктері зерттеу барысында студенттердің жартысынан көбінде төмен деңгейде екендігі анықталды.

Қалыптастырушы эксперимент барысында болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарында акмеологиялық потенциалды дамыту бойынша кезең-кезеңімен жұмыс жүргізуге бағытталған өзіміз әзірлеген әдістемені қолдануға тырыстық.

Одан әрі қайталама тестілеу жүргізілді, оның мақсаты студенттердің акмеологиялық әлеуетінің даму динамикасын анықтау болды.

Дене мәдениеті және спорт болашақ маманының акмеологиялық әлеуетінің дамыту компоненттері мен көрсеткіштері кестеде берілген (кесте 43).

Талдау нәтижесі бойынша қорытынды интерпретация жасай аламыз:

- $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі студенттердің зерттеу қызметіне теориялық – әдіснамалық дайындық деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

Кесте 43 - АӨМУ респонденттеріне студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын компоненттер бойынша өзіндік бағалау әдістемесін жүргізгенге дейінгі және кейінгі нәтижелері

Деңгейлер	АӨМУ респонденттері	
	экспериментке дейін	эксперименттен кейін
Жоғары	9 / 20%	23 / 44 %
Орта	18 / 36%	20 / 40%
Төмен	23 / 44 %	7 / 16 %

Кесте 44 - ҚазСТА респонденттеріне студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесін жүргізгенге дейінгі және кейінгі нәтижелері

Деңгейлер	ҚазСТА респонденттері	
	экспериментке дейін	эксперименттен кейін
Жоғары	18 / 24%	25 / 36%
Орта	30 / 44%	33 / 48%
Төмен	22 / 32%	12 / 16%

- t-критерийдің мәні теріс (-4,598) болуы эксперименттен кейінгі теориялық – әдіснамалық дайындық деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген «Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі» өз тиімділігін көрсетті (кесте 45)

Кесте 45 - Студенттің t-критерийі бойынша АӨМУ эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі	82,38	21,70	2,92	92,72	20,33	2,74	-4,598	<0,05

Талдау нәтижесі бойынша қорытынды интерпретация жасай аламыз:

- $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі студенттердің зерттеу қызметіне теориялық – әдіснамалық дайындық деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-4,143) болуы эксперименттен кейінгі теориялық – әдіснамалық дайындық деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген әдістеме өз тиімділігін көрсетті.

Яғни енгізілген элективті курс және әдістемеміздің оң нәтижесін бергендігін көрсетеді (кесте 46)

Кесте 46 - Стьюденттің t-критерийі бойынша ҚазСТА эксперименттік тобының экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі зерттеу әдістемелерінен алынған қорытындыларының айырмашылығы

Зерттеу әдістемесі	Эксперименттік топ						t	P
	Экспериментке дейін			Эксперименттен кейін				
	$\bar{X}_1$	SD ₁	SE ₁	$\bar{X}_2$	SD ₂	SE ₂		
Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі	84,98	20,77	2,39	92,02	18,49	2,13	-4,143	<0,05

Үшінші тарау бойынша тұжырымдама

Болашақ мамандардың акме-әлеуетті болуға бағытталуының, акмеологиялық әлеует туралы білімдер жүйесін толық негізде меңгеруі, акмеологиялық әлеуетті дамытудың тиімді жолдарын шынайы әрекетте тиімді қолдана білу қабілетінің айқын екені көрсетілді. Табысты, бәсекеге қабілетті болу қажеттілігінің, акме қабілеттері жүйесін меңгеруге ұмтылыс тұрақтылығы, үздіксіз білім алуға, кәсіби және тұлғалық өсуге әрдайым ұмтылуының тұрақтылығы, еңбек нарығында акме әлеуеті жоғары деңгейде дамыған педагог-маманның сұранысқа ие болғандығын білу және түсіну, «акме», «акмеологиялық әлеует» ұғымдарының мәнін және оның теорияларын толық білу және түсініктің қалыптасуы, акмеологиялық әлеуетті дамытуға бағытталған өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру әдістерін білу және меңгерудің жоғары сатысы, іс-әрекетіндегі бірізділік (мақсат, мотив және құралдардың бір-бірімен ұштасуы), ізбасарларына үлгі боларлықтай болашақ маман ретінде өзін көрсетуге жағдай жасау дағдысы, топтық ұйымдастырушылық қызметтерді атқаруы нақтылығы басым негізде орташа және жоғары негізде көрініс тапты.

Бұл болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту болжамының дәлелденгенін, теориялық талдау негізіндегі тұжырымдалған әдіснамалық тұғырлар мен қағидалар, теориялық негіздер мен

тұжырымдар тиімділігі, колданбалы компоненттер (мотивациялық, танымдық, іс әрекеттік), өлшемдер, көрсеткіштер, деңгейлер, арнайы құрылған дамыту әдістемесі мен инновациялық тәсілдер қажетті нәтижеге қол жеткізу арқылы нәтижелі болғанын көрсетті.

Қорытынды статистикалық өңдеу ретінде әдістемелердің әр компонентке сәйкес бақылау және эксперименталды топтарының тексеріске дейінгі және кейінгі орта мәндері тексерілді:

– Мотивациялық компонентке Ю.М. Орловтың жетістік қажеттілігін бағалау шкаласы бойынша

– Танымдық компонентке Э. Шейіннің мансап зәкірі, В.А. Лосенковтың импульстік дейінгейін бағалау әдістемесі

– Іс-әрекеттік компонентке В.П. Прядиннің жауапкершіліктің экспресс-диагностика тесті, Шуберттік тәуекелге дайындық дәрежесін диагностикалау әдістемесі

Алдымен бақылау және эксперименталды топтардың әр компонент бойынша жинақталған мәліметтерінің таралушылық деңгейі Колмогоров – Смирнов критерийі арқылы тексерілді.

Болашақ дене шынықтыру және спорт мамандықтарының акмеологиялық әлеуетін дамытуда «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курсы енгізіле отырып, білім берудің біртұтас жүйесін құру негізді деп айтуға болады. Осылайша білім беру жүйесін құру болашақ дене шынықтыру және спорт мамандығының өзін-өзі жетілдіру, бойындағы құндылықтарын жетілдіруге ұмтылу, өскелең ұрпақты жоғары деңгейде тәрбиелеуге, білім беру деңгейінің біртұтас жүйесін құруға, сауаттылығын арттыруға, әртүрлі жағдай барысында нақты шешім қабылдап, жағдайдан оңай шығып кете алатын, заман талабына сай маман иесін қалыптастыру мүмкін екендігін атап өтуге болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

«Болашақ дене мәдениеті мен спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту» атты диссертациялық зерттеу жұмысының ғылыми болжамы дәлелденді және зерттеу барысында жасалған теориялық талдаулар барысы мен алынған тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар негізінде төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

1. Ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуеті – саналы түрде кәсіби және тұлғалық өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі тәрбиелеудің жоғары деңгейіне жетуге даярлығы, үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылысы, рефлексиялық құзыреттілігі, әрбір білімалушының табысы мен денсаулығын қамтамасыз ету үшін гуманистік көзқарасқа негізделген өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі реттеу стратегиясын, құралдарын, тетіктерін меңгеруі» -деп нақтыланды.

2. Мақсаты, мазмұны мен нәтижесін қамтитын дене мәдениеті және спорт жөніндегі болашақ маманның акмеологиялық әлеуетін дамытудың моделі әзірленді, ол жүйелік, мәдени танымдық, синергетикалық, аксиологиялық, құзыреттілік тұғырлар мен негізгі әдіснамалық қағидаларға негізделген және мотивациялық, танымдық және іс - әрекеттік компоненттердің бірлігін қамтамасыз етеді (болашақ дене мәдениеті және спорт жөніндегі маманның акмеологиялық әлеуетінің даму өлшемдері, көрсеткіштері мен деңгейлері).

3. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту әдістемесі әзірленді: «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» элективті курсы әзірленді және практикаға енгізілді; «Кәсіби жетістік акмеологиясы» семинар практикумы жасалып және жүргізілу барысы берілді.

4. Тәжірибе топқа авторлық әдістемені қолдану «Болашақ дене шынықтыру және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту» бағытында «Жауапкершіліктің экспресс динамикасы» АӨМУ эксперименттік тобының талдау нәтижесінің р-мәні $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі жауапкершілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-3,651) болуы эксперименттен кейінгі жауапкершілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді, яғни енгізілген әдістемеміз өз тиімділігін көрсетті. Ал, ҚазСТА эксперименттік тобының талдау нәтижесінің $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі жауапкершілік деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-3,864) болуы эксперименттен кейінгі жауапкершілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді.

«Шуберт бойынша тәуекелге дайындық» АӨМУ ($\bar{X} = -23,54, P \leq 0,05$), ҚазСТА ($\bar{X} = 24,602, P \leq 0,05$). «В.А. Лосеньковтың импульстілік деңгейін бағалау» бойынша АӨМУ эксперименттік тобының талдау нәтижесі бйынша - t-критерийдің мәні теріс (-2,210) болуы эксперименттен кейінгі импульсивтілік деңгейінің жоғарылауына байланысты $P \leq 0,05$ болғандықтан статистикалық

мәнді екендігін білдіреді. Сонымен қатар ҚазСТА эксперименттік тобының талдау нәтижесі бойынша t-критерийдің мәні теріс (-4,280) болуы эксперименттен кейінгі импульсивтілік деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді, яғни енгізілген әдістеме өз тиімділігін көрсетті.

«Мансап зәкірі» сауалнамасы бойынша мансаптағы құндылық бағдарларын диагностикалау әдісі тоғыз сипаттамамен берілген: кәсіби құзыреттілік, менеджмент, тәуелсіздік, жұмыстың тұрақтылығы, тұрғылықты жердің тұрақтылығы, тұрақты қызмет көрсету, сынау, өмір салтын біріктіру, кәсіпкерлік. Бұл эксперименттік талдаудың нәтижесі жазбаша статистикалық түрде көрсетілді. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің респонденттерінің ішінде менеджментті 2 студент, жұмыстың тұрақтылығы 1 студент, тұрақты қызмет көрсету 20, кәсіпкерлікті 27 студент таңдап отыр. Бұл көрсеткіш енгізілген әдістеменің оң нәтижесін беріп тұр. Яғни, білім алушылардың мансапқа, тұрақты қызмет көрсетуге деген ұмтылыстың пайда болуымен, өзіне деген сенімділікті көрсетеді. Ал, ҚазСТА респонденттері арасында 26 студент мамандық бағыттылығы ретінде тұрақты қызмет көрсетуді, 25 студент – жұмыс орнының тұрақтылығын, 15 студент – кәсіпкерлікті, 4 студент менеджментті көрсетті. Нәтижесінде студенттердің өзін - өзі дамытуға, үздіксіз білім алуға, өзін жан-жақты дамытуға, өз мамандығының «акме» шыңына жетуге ұмтылысын көрсетеді. «Мақсатқа жету» қажеттілігін анықтау шкаласы АӨМУ ($\bar{X} = 11,52$, $P \leq 0,05$) нәтижесін көрсетсе, ҚазСТА ($\bar{X} = 11,63$, $P \leq 0,05$) мәнді екендігі анықталды. «Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі» талдау нәтижесі бойынша АӨМУ $P \leq 0,05$ - t-критерийдің мәні теріс (-4,598), ҚазСТА - $P \leq 0,05$ болғандықтан, респонденттердің экспериментке дейінгі және кейінгі студенттердің зерттеу қызметіне теориялық - әдіснамалық дайындық деңгейінде анықталған айырмашылық статистикалық мәнді;

- t-критерийдің мәні теріс (-4,143) болуы эксперименттен кейінгі теориялық - әдіснамалық дайындық деңгейінің жоғарылауының статистикалық мәнді екендігін білдіреді.

Анықтау экспериментінің нәтижесінде, болашақ дене мәдениеті мұғалімдерінің акмеологиялық потенциалының құрамдас бөліктері зерттеу барысында студенттердің жартысынан көбінде төмен деңгейде екендігі анықталды.

Қалыптастырушы эксперимент барысында болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарында акмеологиялық әлеуетін дамыту бойынша кезең-кезеңімен жұмыс жүргізуге бағытталған өзіміз әзірлеген әдістемені қолдандық, тестілеу жүргізілді. Оның мақсаты студенттердің акмеологиялық әлеуетінің даму динамикасын анықтау болды.

Жұмыс барысында көрсетілген үш компонент бойынша АӨМУ респонденттерінің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесін жүргізгенге дейінгі және кейінгі пайыздық көрсеткіштері: экспериментке дейін, жоғары 9 студент 20%, орта 18 студент 36%, төмен 23 студент 44 %, эксперименттен кейін жоғары 23 студент 44 %, орта 20 студент 40%, төмен 7 студент 16 %. Ал ҚазСТА респонденттерінің

көрсеткіштері: экспериментке дейін, жоғары 18 студент 24%, орта 30 студент 44%, төмен 22 студент 32%, эксперименттен кейін жоғары 25 студент 36%, орта 33 студент 48%, төмен 12 студент 16%. Компоненттеріміз бойынша жинақталған мәліметтер оң нәтижесін берді.

ПРАКТИКАЛЫҚ ҰСЫНЫСТАР

Зерттеу нәтижелерін саралай келе, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандығын даярлауда акмеологиялық әлеуетін дамыту мақсатында курс енгізу тиімді, әсіресе қазіргі жаңа заман талабына байланысты жұмыс берушінің сұранысына сай өзін - өзі дамыта білетін маман даярлану мәселе болып отыр.

1. Кәсіптік білім болашақ мамандардың жеке және кәсіби өсуін қамтамасыз етуге, олардың өмірлік және кәсіби мәселелерді өз бетінше шешу қабілетін дамытуға жағдай жасауға бағытталуы керек, сондықтан болашақ дене мәдениеті мамандарының акмеологиялық әлеуетін дамыту және кәсіби шыңдау мақсатында сабақ өткізу барысында психолог мамандарымен, профессор оқытушылар және тренер жаттықтырушылармен бас қосу, әңгіме - сұхбат жүргізу, ой бөлісу, кездесулер ұйымдастырылуы сабақ беру жоспарына енгізілсе.

2. Маманның кәсібилігі мен құзіреттілігін арттыру үшін Қазақстандағы «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы даярланатын жоғары оқу орнының оқу жоспарына таңдау компоненті ретінде біз құрастырған «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері атты элективті курсты, сонымен қатар білім алушылардың қызығушылығын арттыру үшін элективті курс шеңберінде өткен дәріс (30 сағат), семинар (15 сағат), оқытушының жетекшілігімен студенттің өзіндік жұмысы ОЖСӨЖ (15 сағат), студенттің өзіндік жұмыстары СӨЖ (60 сағат), тренинг түрлері, сонымен қатар жаңа әдістер: кейс технологиялар, тренинг түрлері, жаттығулар, интерактивті онлайн тақтайлар, ментальды карталар, интерактивті жаттығулар өткізіліп, таңдау пәні ретінде енгізілсе. Дене шынықтыру және спорт мамандығының акмеологиялық әлеуетін тиімді дамытуға ықпал етер еді.

3. Болашақ маманның кәсіби деңгейінің акмеологиялық шыңына шығу үшін қажетті сапалар, қасиеттер мен қабілеттерді қалыптастыру үшін арнайы әдістер мен акмеологиялық технологиялар таңдап алу маңызы жоғары. ЖОО-ның институт көлемінде болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту мәселесі бойынша біз әзірлеген семинар практикум «Кәсіби жетістік акмеологиясы» ұйымдастырылып, оның ішінде рефлексивті мәдениет, рефлексивті технологиялар, адам денсаулығы-жетістіктің дамуының құндылығы, сонымен бірге цифрлық ресурстар - Learning apps, Miro, Google jamboard, Mindmeister, ментальды карта - Mindmap сабақтарда және өзіндік жұмыстарды орындау кезінде пайдаланылса;

4. Сонымен қатар, зерттеу нәтижесі ретінде баспадан шыққан:

- «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» элективті курсы;

-«Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері» оқу-әдістемелік құралын

Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарындағы «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша болашақ кадрларды даярлауда педагогикалық үрдісте пайдалануға ұсыну. Акмеологияның ғылым саласы кең, осы ғылым саласы тұлға кәсібилігін, кәсібилік деңгейін, кәсіптік жетілуін зерттейді. Сондықтан дене мәдениеті және спорт мамандығының акмеологиялық

әлеуетін дамыту сапасын арттыру өте үлкен маңызға ие, болашақ маман иелерінің кәсіптік даярлығының жаңа моделін құруға жол ашады.

5. Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандығының акмеологиялық әлеуетін дамыту сапасын арттыру үшін заманауи оқу-әдістемелік құралдар, электронды оқулықтар, ғылыми зерттеулер және ғылыми жобалар жұмысын жандандыру қажет.

Зерттеу жұмысымызда осы мәселелер толық шешімін тапты деуге болмайды. Келешекте зерттеу мәселесі жоғары білім беруден кейінгі білім беруде дене мәдениеті және спорт саласында білім алушы магистранттар мен докторанттардың акмеологиялық әлеуетін дамытуды қарастыру болып отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология: учебное пособие - СПб: Питер, 2003. - 256 с.
- 2 Краткая энциклопедия психологии и психофизиологии развития человека. – Казань: Изд.во Познание института экономики и управления и права, 2010. – 209 с.
- 3 Умаев А.У., Гаджикурбанова Г.М. Педагогическое мастерство учителя как психолого-педагогическая проблема // Мир науки, культуры, образования. - 2018. - №2(69). – С. 18-27.
- 4 Деркач А.А. Профессиональная субъектность как психолого-акмеологический феномен // Акмеология. - 2015. - №2(54). – С. 16-27.
- 5 Никандров Н.Д., Грохольская О.Г. Профессиональная деятельность, ее сущность, структура и содержание // Научные исследования в образовании. - 2013. - №3. – 221 с.
- 6 Степанова А.А., Дрягалова Е.А. Анализ взаимосвязи акмеологического потенциала и профессиональной направленности личности // VI Всероссийский фестиваль науки: сборник докладов: в 2 т. Нижегородский государственный архитектурно-строительный ун-т. – Нижний Новгород, 2016. – С. 108-112.
- 7 Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б. Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, дамыту механизмдері: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2022. - 85 б.
- 8 «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2023 жыл 1 қыркүйек / <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adilet-ti-kazakstannyn-ekonomikal-yk-bag-dary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>. 12.11.2021
- 9 «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2022 жыл 1 қыркүйек / <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
- 10 «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік іргетасы» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2021 жыл 1 қыркүйек / https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek. 13.07.2022
- 11 Профессиональный стандарт «Педагог» Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» №133 от 8 июня 2017 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36778129 12.06.2022.
- 12 «Дені сау ұлт» әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау» ұлттық жобасы ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы, №725 қаулысы / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000725> 11.07.2021.
- 13 «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спорт саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы»

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 251 қаулысы/
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000251> 12.07.2021.

14 Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы/
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248>. 18.08.2021.

15 2018–2021 оқу жылында ҚазСТА дене мәдениеті және спорт теориялық негіздері кафедрасының ҒЗЖ жоспары/
<https://kazast.edu.kz/kz/%D0%BD%D0%B0%D1%83%84-9/20.08.2021>

16. Агеев В.У., Алфимов Л.Н., Евсеев С.П. и др. Общегуманитарная подготовка студентов институтов физической культуры // Теория и практика физической культуры, 1994. - № 12. - С. 23—25.

17. Волков Н.Н. Моделирование личности и деятельности тренера и совершенствования высшего физкультурного образования. - // Теория и практи. физ. культуры. 1989. - № 10. - С. 7-10.

18. Выдрин В.М. Теория физической культуры (культурологический аспект): Учебн. пос. Л.: ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта, 1988. - 45 с.

19 Запесоцкий А.С. Психокультурные механизмы образовательной деятельности // Известия Российской академии образования. - 2001. - № 1. - С. 3-8.

20 Лубышева Л.И. Теоретико-методологические и организационные основы формирования физической культуры студентов: автореф. дис. ... док.пед. наук: 13.00.04. - Лубышева Людмила Ивановна. - М., 1992. - 58 с.

21 Варфоломеева Л.Е. Акмеологические технологии развития у студентов творческой готовности к предстоящей деятельности. - СПб., 2002. – 18 с.

22 Рыбников Н.А. Ребенок и его изучение. - М.: Психология и педагогика, 1922. - 367 с.

23 Деркач А.А. Акмеология в системе научного познания // Мир образования – образование в мире. – 2007. - №1(25). – 27 с.

24 Абульханова К.А. Мировоззренческий смысл и научное значение категории субъекта // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М.: ИПРАН, 1997. - С. 56-75.

25 Mawer M. Mentoring in Physical Education: Issues and Insights // Taylor and Francis (Mentoring in Physical Education: Issues and Insights), Inc. New York Press, 1996. - 120 p.

26 Выдрин В.М., Николаев Ю.М. Теория физической культуры (культурологический аспект) Л.: ГДОИФК, 1988. - 45 с.

27 Law D. The beginner's guide to swimming and water sports 111. P. Johns. London: John Gifford, 1973. - 248 с.

28 Barrow H.H. McGee R., Tritschler K.A. Practical Measurement in Physical Education and Sport // Williams and Wilkins. Boston, 1989. — P. 12-18.

29 Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования: автореф. ... док. пед. наук: 13.00.08. - Туркестан, 2006. – 43 с.

- 30 Бейсенбаева А.А. Теория и практика гуманизации школьного образования. – Алматы: Ғылым, 1998. – 225 с.
- 31 Тұрғынбаева Б.А. Акмеологиялық амал. - Алматы, 2014. - 285 б.
- 32 Таубаева Ш.Т. Оқытуың қазіргі технологиялары //Бастауыш мектеп. - 1999. - №4. - Б. 5-12.
- 33 Выдрин В.М., Николаев Ю.М. О ценностном аспекте физической культуры // Теория и практика физической культуры. -1979. - № 7. - С. 5-8.
- 34 Абульханова-Славская К.А. Сознание и личность. - М.: АПСН, 2000. -288 с.
- 35 Бодалев А.А. Человек и цивилизация в зеркале акмеологии (и акме как интегральная формула здоровья, самопознания, самоопределения и творческого самоутверждения человека // Психолого-педагогические и философские аспекты проблемы смысла жизни: материалы I-II симпозиумов. – М.: ПИ РАО, 1997. – С. 29-32.
- 36 Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Акмеологические основы управленческой деятельности: книга 1-5. - М.: РАГС, 2000. - Книга 2. - 536 с.
- 37 Зазыкнн В.Г. Психолого-акмеологические исследования: основные понятия и категории. Основы общей и прикладной акмеологии / под ред. Деркача А.А. - М.: РАГС, 1995. - С. 69-85.
- 38 Кузьмина Н.В., Пожарский С.Д., Паутова Л.Е. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста. – Спб.; Коломна-Рязань, 2008. - С. 149-153.
- 39 Маркова А.К. Профессионализм, компетентность, квалификация. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / сост. В.А. Бодров. - М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. - 855 с.
- 40 Шадриков В.Д. Проблемы профессиональных способностей // Психологический журнал. - 1982. - №5. - С. 13-26.
- 41 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. - СПб.: Питер, 2000. - Т. 2. - 712 с.
- 42 Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. Серия «Психологи отечества». - М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
- 43 Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. – М.: Мысль, 1986. – 158 с.
- 44 Афанасьева Н.В., Степнова Л.А. Акмеологические критерии и показатели развития аутокогнитивных способностей государственных служащих // Акмеология. - 2008. - №2. – 6880 с.
- 45 Анисимов О.С. Креативная акмеология: учебно-методическое пособие / под общ. ред. А.А. Деркача. - М.: Изд-во РАГС, 2007. - 276 с.
- 46 Гусева А.С. Оптимизация гуманитарно-технологического развития государственных служащих: теория, методология, практика: дис. ...док. психол. наук: 19.00.13. – М., 1997. - 450 с.
- 47 Деркач А.А. Акмеологическая концепция развития конкурентоспособного специалиста // Акмеология. - 2007. - №3(1). - С. 15-21.

- 48 Зазыкин В.Г., Чернышев А.П. Акмеологические проблемы профессионализма. - М.: НИИВОД, 1993. – 47 с.
- 49 Маркова А.К. Профессионализм, компетентность, квалификация. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / сост. В.А. Бодров. - М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. – 855 с.
- 50 Абульханова К.А. Акмеологическое понимание субъекта. Основы общей и прикладной акмеологии. - М., 1995. - С. 85-95.
- 51 Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Л., 1969. – 384 с.
- 52 Анцыферова Л.И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования // Психологический журнал. - 1992. - Т. 13, №5. - С. 12-25.
- 53 Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М., 1998. - 168 с.
- 54 Леонтьев А.Н. Деятельность. Личность. Сознание. - М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
- 55 Мясищев В.Н. Структура личности и отношение человека к действиям. - М.: ПАК РСФСР, 1956. – 184 с.
- 56 Анисимов О.С. Акмеологические основы рефлексивной самоорганизации педагога: творчество и культура мышления: автореф. ... док. психол. наук: 19.00.13. – М.: Рос. академия управления, 1994. - 86 с.
- 57 Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: книга 1-5. Акмеологические основы управленческой деятельности. - М.: РАГС, 2000. - Книга 2. - 536 с.
- 58 Михайлов Г.С. Стратегия акмеологического исследования // Прикладная психология и психоанализ. - 1999. - №2. - С. 15-20.
- 59 Асеев В.Г. Мотивация поведения личности. - М.: Мысль, 1976. - 162 с.
- 60 Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Психологические факторы эффективности профессиональной деятельности кадров госслужбы // В сб.: Психология профессиональной деятельности кадров государственной службы. - М.: Изд-во РАГС, 1996. – С. 20-38.
- 61 Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя. - М.: АПН, 1990. – 149 с.
- 62 Максимова В.Н. Акмеология: новое качество образования // Завуч. - 2004. - №3. – С. 25-29
- 63 Манойлова М.А. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: дис ... док. психол. наук: ВАК РФ 19.00.03-М.: ВПА, 1982. - 387 с.
- 64 Полетаева Н.М., Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология. - М.: Высшая школа, 1973. – 256 с.
- 65 Баева И.А. Социальные проблемы управленческой деятельности: военных кадров: автореф. ... док. филол. наук: ВАК РФ 19.00.13. - М., 1975. - 49 с.
- 66 Либина А.В. Совпадающий интеллект: успешное разрешение жизненных трудностей. - М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
- 67 Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг. - М.: Когито-Центр, 2001. – 251 с.

- 68 Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности. - СПб., 2003. – 120 с.
- 69 Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 168 с.
- 70 Ситников А.П. Акмеологический тренинг: Теория, методика, психотехнологии. - М., 1996. – С. 45-46.
- 71 Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина. - М.: РАУ, 1993. - 117 с.
- 72 Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: книга 1-5. Акмеологические основы управленческой деятельности. - М.: РАГС, 2000. – Книга 2. - 536 с.
- 73 Зазыкин В.Г. Деятельность специалистов в особых условиях: Психолого-акмеологические основы. - М.: РАГС, 1994. - 267 с.
- 74 Кузьмина Н.В. Проблема отбора и профессиональной подготовки специалистов в Вузах. - Л., 1970. - 143 с.
- 75 Огнев А.С., Гончаров Ю.Н., Постникова Н.В. Акмеология развития полипрофессиональной компетентности // Акмеология. - 2002. - №3. - С. 17-22.
- 76 Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности в малых группах. – Изд. 2-е, доп. - М.: Психотерапия, 2009. - 544 с.
- 77 Байденко В.И., Джерри ван Зантворт. Модернизация профессионального образования: современный этап. Европейский фонд образования. - М., 2003. – 129 с.
- 78 Бездухов В.П., Мишина С.Е., Правдина О.В. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя. - Самара, 2001. – 185 с.
- 79 Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. - 2003. - №10. - С. 8-14.
- 80 Браже Т.Г. Современная аттестация учителей: цели и тенденции // Педагогика. - 1995. - №3. – С. 69-73.
- 81 Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учебное пособие для студентов. - М.: Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2005. – 215 с.
- 82 Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Эйдос. - 2006. - №4. – С. 19-27.
- 83 Козырев В.А., Шубин Н.Л. Высшее образование России. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005 – 429 с.
- 84 Кузьмина Н.В. Способности, одарённость, талант учителя. - Л.: Ленинградское орг.ов-ва «Знание» РСФСР, 1985. – 32 с.
- 85 Максимова Э.А., Полетаева Н.М. Акмеология последипломного образования педагога. - СПб.: ГНУ «ИОВ РАО», 2004. – 227 с.
- 86 Радионова Н.Ф. Взаимодействие педагогов и старших школьников: технология и творчество. - Л.: ЛГПИ, 1989. – 84 с.
- 87 Равен Дж. Компетентность в современном обществе: Выявление, развитие и реализация / под общ. ред. В.И. Белопольского. - М.: Когито-центр, 2002. - 394 с.

88 Сериков В.В. Личностно ориентированное образование: к разработке дидактической концепции // Педагогика. - 1994. - №5. - С. 16-21.

89 Софьина В.Н. Психолого-акмеологические основы формирования профессиональной компетентности специалистов в системе учебно-научно-производственной интеграции: автореф. ...док.психол.наук: ВАК РФ19.00.07. - СПб., 2007. - 47 с.

90 Субетто А.И. Россия и человечество на «перевале» истории в преддверии третьего тысячелетия. - Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2000. - 76 с.

91 Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Эйдос. - 2005. - №1. - С. 13-28.

92 Кузьмина Н.В. Способности, одарённость, талант учителя. - Л.: Ленинградское орг.ов-ва «Знание» РСФСР, 1985. - 32 с.

93 Маркова А.К. Профессионализм, компетентность, квалификация. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия / сост. В.А. Бодров. - М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. - 855 с.

94 Давыдов В.В. Теории учения. Хрестоматия / под ред. Н.Ф. Талызиной, И.А. Володарской. - М.: МГУ, 1996. - Ч. 1. - С. 89-94.

95 Кудрявцева Т.А. Психолого-акмеологическое сопровождение профессионального отбора при формировании резерва кадров. - Ульяновск, 2002. - 219 с.

96 Эльконин Д.Б. Власть мотивации. - М.: Интерэксперт, 2001. - 243 с.

97 Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. - М.: Сентябрь, 1996. - 96 с.

98 Абульханова Славская К.А. Рубинштейновская категория субъекта и ее различные методологические значения. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А.В. Брушлинского. - М.: ПЕР СЭ, 2002. - С. 34-50.

99 Ананьев Б.Г. О психологических эффектах. Человек и общество: проблемы социализации индивида. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. - С. 145-167.

100 Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М.: Высшая школа, 1980. - 368 с.

101 Бондаренко Н.И. Воспитание на переходном этапе. Круглый стол // Советская педагогика. - 1991. - №10. - С. 54-60.

102 Забродин Ю.М. Психология в школе. - М., 2000. - С. 9-13.

103 Ковалев А.Г. Социально-психологический климат коллектива и личность. - М.: Издательство «Мысль», 1983. - 203 с.

104 Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. - 184 с.

105 Леонтьев А.А. Россия: многокультурность и толерантность // Век толерантности. - 2001. - №2. - С. 38-45.

106 Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Директ-Медиа, 2008. - 1174 с.

107 Свенцицкий А.Л. Социальная психология. учебник для вузов: учебники и учеб. пособ. высшей школы (ВУЗы). - М., 2000. - 332 с.

- 108 Софьина В.Н., Расторгуева П.А., Габова М.П. Психологические инварианты развития полипрофессиональной компетентности студентов в проектной деятельности // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. - 2021. - №2. – С. 19-27.
- 109 Суходольский Г.В. Основы психологической теории деятельности. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 166 с.
- 110 Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. - М.: Академкнига, 2003. - 596 с.
- 111 Якунин В.А. Обучение как процесс управления: психологические аспекты. - Л.: ЛГУ, 1988. – 159 с.
- 112 Кузнецов А.Г., Селезнева С.М. Факторы развития акмеологического потенциала менеджера // Вестник ЮУрГУ. - 2012. - №45. - С. 12-19.
- 113 Анисимов О.С. Акмеология и методология: проблемы психотехники и мыслетехники. – М.: РАГС, 1998. – 772 с.
- 114 Анисимов О.С. Основы общей и управленческой акмеологии: учебное пособие. – М.: С.Е.Т., 1995. - 264 с.
- 115 Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – С. 400-405.
- 116 Семенов И.Н. Рефлексивность самонаблюдения и персонология интроспекции: к онтологии и методологии рефлексивной психологии индивидуальности // Вестник Московского университета. Психология. - 2015. - Серия 14, №3. - С. 22-39.
- 117 Оспанова Б.А. Акмеология: окулук. – Алматы, 2014. – 392 б.
- 118 Хозяинов Г.И., Кузьмина Н.В., Варфоломеева Л.Е. Акмеология физической культуры и спорта: учебное пособие для студентов высшего педагогического учебного заведений. – Изд 2-е стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
- 119 Dereka T.G. Formation of personality's acme-qualities as a component of physical education specialists' acmeological competence // Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports. - 2016. - №20(5). – P. 19-25.
- 120 Dereka T.G. Variable models of physical education specialists' acmeological competence formation in the process of continuous professional education // Journal of Physical Education Health and Sport. - 2018. - №5(2). – P. 56 – 62.
- 121 Бегидва С.Н. Современные требования к профессиональной деятельности педагога // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2020. - №1. – С. 16-28.
- 122 Леонтьев А.Н. Психическое развитие ребенка в дошкольном возрасте. Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста / под ред. А.Н. Леонтьева, А.В. Запорожца. - М.; Изд-во АПН РСФСР, 1948. - 415 с.
- 123 Костихина Н.М. Акмеология физической культуры и спорта: учеб. пособие. Федеральное агентство по физической культуре спорту и туризму, Сибирский государственный университет физической культуры и спорта. – Омск: Сибирский государственный университет физической культуры и спорта, 2005. – 188 с.

- 124 Житкова Е.В. Как становятся великими или выдающимися. - М., 2003. – С. 11-15.
- 125 Зобнина Т.В. Теория и методика систем интенсивного обучения. - М., 2002. - Т. 1-4. - 279 с.
- 126 Baker J., Grant S., Morlock L. The teacher-student relationship as a developmental context for children with internalizing or externalizing behavior problems // *School Psychology Quarterly*. - 2008. - №23(1). - P. 3-15.
- 127 O'Connor E.E., Dearing E., Collins B.A. Teacher-child relationship and behavior problem trajectories in elementary school // *American Educational Research Journal*. - 2011. - №48(1). - P. 120-162.
- 128 Полетаева Н.М. Акмеологическая позиция – ядро здоровой личности педагога и школьника // *Акмеология*. - 2004. - №4. - С. 29-35.
- 129 Борисова А.А. Проницательность как проблема психологии общения // *Вопросы психологии*. - 1990. - №4. - С. 117-123.
- 130 Хозяинов Г.И., Кузьмина Н.В., Варфоломеева Л.Е. Акмеология физической культуры и спорта: учебное пособие для студентов высшего педагогического учебного заведения. – Изд. 2 стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
- 131 Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина. - М.: РАУ, 1993. – 130 с.
- 132 Кузьмина (Головко-Гаршина) Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. - 144 с.
- 133 Виноградова Н.И. Акмеологические закономерности развития профессионализма педагога начальной школы // *Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Педагогика и психология*. - 2009. - №5. – С. 6-11.
- 134 Fajardo-Lazo F.J., Mesa-Cano I.C., Ramirez-Coronel A.A., Rodriguez Quezada F.C. Sndrome de Burnout profesional en los profesionales de la salud // *Professional Burnout AVFT Archivos Venezolanos de Farmacologia y Terapeutica*. – 2021. - Vol. 40, №3. - P. 248-256.
- 135 Vas'kov Y.V. Acmeological approach to physical education of students of secondary schools in the aspect of personality-oriented training // *Pedagogics, Psychology, medical – biological problems of physical training and sports*. – 2015. - №3. - P. 3-9.
- 136 Хазова С.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования М.А. Холодная. - СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
- 137 Жукова О.Л. Акмеология физической культуры и спорта: учебное пособие. - Екатеринбург: ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2004. - 122 с.
- 138 Кретти Б.Дж. Психология в современном спорте / пер. с англ. Ханина Ю.Л. - М.: Физическая культура и спорт, 1978. – 224 с.
- 139 Абульханова-Славская К.А. Акмеологическое понимание субъекта. Основы общей и прикладной акмеологии. - М., 1995. - С. 85-95.
- 140 Бегидова С.Н., Хазова С.А. Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов // *Вестник Адыгейского*

государственного университета. Педагогика и психология. - 2008. - Серия 3, №5. – С. 17-43.

141 Шевченко Н.Н., Колесов В.И., Смолонская А.Н. Акмеологический подход к профессиональной подготовке будущего учителя // Вестник Череповецкого государственного университета. - 2020. - №6(99). – С. 18-27.

142 Бегалиева С.Б. Акмеологический подход новая парадигма в совершенствовании подготовки будущих специалистов // Успехи современного естествознания. – 2013. - №7. – С. 123-126.

143 Соколенко Е.И. Акмеологическая направленность подготовки специалиста по физической культуре в системе высшего педагогического образования <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream.pdf> 25.03.2023.

144 Перерва П.Г., Глаголев С.Н., Мехович С.А. Управление инновационной деятельностью: учебное пособие // В 3 ч. Организация подготовки специалистов для инновационной экономики / под общ. ред. П.Г. Перервы, С.Н. Глаголева. – Белгород; Харьков: Изд-во БГТУ, 2012. - Ч. 3. – 454 с.

145 Смищенко О.Н. Формирование гуманистической направленности личности специалиста по физической культуре и спорту: дис. ... канд. ист. наук. – Спб., 1998. – С. 86-88.

146 Эрнazarова Г.О. Применение акмеологического подхода. Непосредственный // Молодой ученый. - 2020. - №18(308). - С. 533-536.

147 Аристотель (Антология гуманной педагогики). М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 2004. 222 с.

148 Иголевич Н.И. Психология личности и деятельности менеджера. – Челябинск: ООО «Полиграф-Мастер», 2005. – 256 с.

149 Деркач А.А. Селезнева Е.В. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития. Серия «Библиотека психолога». – Изд. НПО «МОДЕК», 2006. – 496 с.

150 Маслоу А. Маслоу о менеджменте / пер. с англ. Серия «Теория и практика менеджмента». – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.

151 Соколов Е.Н. и др. Компьютеризованная система для проведения научных исследований психодиагностики и обучения // Психологический журнал. - 1985. - Т. 6, №6. - С. 142-146.

152 Каган М.С. Общенаучная концепция развития акмеологического творчества / под общ. ред. Н.Д. Никандрова. - М: Магистр, 1998. - 169 с.

153 Нугаев М.А., Ничипоренко Н.П. Прогностическая компетентность в системе личностных свойств // Вопросы психологии. – 2007. - №2. - С. 123-130.

154 Даринская Л.А. Творческий потенциал учащихся: методология, теория, практика. – СПб., 2005. – 293 с.

155 Леонтьев А.М. Акмеологический подход как фактор повышения качества профессиональной подготовки будущего учителя безопасности жизнедеятельности: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Майкоп, 2007. – С. 61-66.

156 Марков В.Н. Акмеологическая диагностика профессионального потенциала кадров управления // Акмеологическая диагностика. – М.: РАГС, 2007. – 139 с.

157 Брестер И. В. Методологические основы создания акмеологического пространства становления профессиональной идентичности студентов/
[file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0%20%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D1%8B/Downloads/metodologicheskie-osnovy-sozdaniya-akmeologicheskogo-prostranstva-stanovleniya-professionalnoy-identichnosti-studentov%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0%20%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D1%8B/Downloads/metodologicheskie-osnovy-sozdaniya-akmeologicheskogo-prostranstva-stanovleniya-professionalnoy-identichnosti-studentov%20(1).pdf). 05.05.2023.

158 Bengtson V.L., Settersten Jr.R. Handbook of theories of aging. - Springer Publishing Company, 2016. – Vol. 4. - 128 p.

159 Demetriou A., Shayer M., Efklides A. Neo-Piagetian theories of cognitive development: Implications and applications for education // Routledge. - 2016. - №3. - P. 121-123.

160 Entezari M., ShamsipourDehkordi P., Sahaf R. Effect of physical activity on cognitive flexibility and perfectionism in the elderly // Iranian Journal of Ageing. - 2018. - №12(4). - P. 402-413.

161 Gibbs J.C. Moral development and reality // Beyond the theories of Kohlberg. – Hoffman; Haidt: Oxford University Press, 2019. - №2. – P. 26-28.

162 Gelfo F. Does experience enhance cognitive flexibility? An overview of the evidence provided by the environmental enrichment studies // Frontiers in Behavioral Neuroscience. - 2019. - №13. - 150 p.

163 Fletcher T., NíChróinín D. Pedagogical principles that support the prioritisation of meaningful experiences in physical education: conceptual and practical considerations // Physical Education and Sport Pedagogy. - 2021. - №2. – 275 p.

164 Sparks C., Lonsdale C., Dimmock J., Jackson B. An intervention to improve teachers' interpersonally involving instructional practices in high school physical education: Implications for student relatedness support and in-class experiences // Journal of Sport and Exercise Psychology. - 2017. - № 39(2). - P. 120-133.

165 Мотыгуллин Д.Н. Формирование акмеологического потенциала будущего учителя: дис. ...канд.пед.наук: ВАК РФ13.00.01 – Казань: Казан. гос. пед. ун-т, 2001. – 202 с.

166 Марков В.Н. Личный и профессиональный потенциал управляющего персонала: психологическая и акмеологическая: дис. ...док.психол.наук: ВАК РФ19.00.13. – М., 2004. – 453 с.

167 Беспалов И.А. Профессиональный акмеологический потенциал руководящих кадров государственной службы Российской Федерации: дис. ... канд.психол.наук: ВАК РФ19.00.13.– М., 2008. – 262 с.

168 Медведев В.П. Реализация личностно-ориентированного обучения путём формирования акмеологической направленности личности Режим доступа/ http://www.spiritoftime.su/index.naphp?tion=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=28&lang=en 25.03.2022.

169 Жигулин А.А. Акмеологический потенциал педагога в современной образовательной среде // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. - 2011. - №3. – С. 18-29.

170 Пачина Н.Н. Развитие полипрофессиональной компетентности субъекта высшей школы // Акмеология. - 2012. - № 2 (42). - С. 49-54.

- 171 Бекжанова Б.Ж. Формирование акмеологической готовности специалистов в условиях послевузовского образования : дис. ...док.(PhD): 6D010300- Педагогика және психология - Алматы, 2014. – С.70-75.
- 172 Тургунбаева Б.А. Акмеологический подход и его реализация в послевузовском образовании // Найновите научни постижения. - 2014. - Т. 43, №411. –411 с.
- 173 Кошман Д.М. Научно-методические основы акмеологической компетентности будущего учителя: практическое руководство - Гомель: Изд-во ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. — 47 с.
- 174 Балыкова И.Е. «Болашақ мұғалімнің акмеологиялық әлеуеті» ұғымының мазмұны // Жаңа ғылым: идеядан нәтижеге. МНПК нәтижелеріне негізделген халықаралық ғылыми мерзімді басылым. - Стерлитамак: РИЦ АМИ, 2016. - С. 38–42.
- 175 Кашапов М.М., Огородова Т.В. Профессиональное развитие учителя. Психологические и акмеологические основы: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – Изд. 2 отредактирована и дополнена. - М.: Юрайт, 2017. - 259 с.
- 176 Шайкова М.В. Психолого-акмеологические факторы и условия обеспечения эффективной профессиональной деятельности руководителя оvd // Психопедагогика в правоохранительных органах. - 2002. - №1(17). – С. 19-23.
- 177 Bean C., Kramers S., Forneris T., Camiré M. The implicit/explicit continuum of life skills development and transfer // Quest. - 2018. - №70(4). - P. 456-470.
- 178 Lerche S., Gutfreund A., Brockmann K., Hobert M.A., Wurster I., Sünkel U., Eschweiler G.W., Metzger F.G., Maetzler W., Berg D. Effect of physical activity on cognitive flexibility, depression and RBD in healthy elderly // Clinical Neurology and Neurosurgery. - 2018. - №165. - P. 88-93.
- 179 Pesce C., Marchetti R., Forte R., Crova C., Scatigna M., Goudas M., Danish S.J. Youth life skills training: Exploring outcomes and mediating mechanisms of a group-randomized trial in physical education // Sport, Exercise, and Performance Psychology. - 2016. - №5(3). - P. 232-246.
- 180 Prnjak K., Jukic I., Tufano J.J. Perfectionism, body satisfaction and dieting in athletes: The role of gender and sport type // Sports. - 2019. - №7(8). - 181 p.
- 181 Shentsova O.M., Bekkerman P.B., Besedina I.V., Demenev D.N., Tolpinskaya T.P. Psychological-pedagogical aspect of creative self-realization in the context of personal and professional formation of a specialist in the field of culture and art // The Turkish Online Journal of Design Art and Communication. - 2018. - №8. - P. 2024-2031.
- 182 Slater A.M., Quinn P.C. Developmental psychology: Revisiting the classic studies // Sage. - 2020. - №1. - 135 p.
- 183 Kelly S.M., Updegraff J.A. Substituting activities mediates the effect of cognitive flexibility on physical activity: a daily diary study // Journal of Behavioural Medicine. - 2017. – №40(4). - P. 669-674.
- 184 Hill A.P., Curran T. Multidimensional perfectionism and burnout: A meta-analysis // Personality and Social psychology Review. - 2016. - №20(3). - P. 269-288.

185 Jowett G.E., Mallinson S.H., Hill A.P. An independent effects approach to perfectionism in sport, dance, and exercise / in A.P. Hill (Ed.). The psychology of perfectionism in sport, dance and exercise. – Routledge Taylor & Francis Group, 2016. - P. 85- 149.

186 Rudolph C.W. Lifespan developmental perspectives on working: A literature review of motivational theories // Work, Aging and Retirement. - 2016. - № 2(2). - P. 130-158.

187 Sato T., Haegele J.A. Physical educators' engagement in online adapted physical education graduate professional development // Professional Development in Education. - 2018. - № 44(2). - P. 272-286.

188 Платонов К.К. О системе психологии. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.

189 Соловьева Н.В., Богатырев А.Н. Акмеологическая среда как синергетическая система // Акмеология. - 2011. - № 3 . – С. 33-40.

190 Дошыбеков А.Б., Колдасбаева Б.Д., Ниязакынов Е.Б., Серикова С.С. Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби даярлығындағы акмеологиялық амал // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2020. - №3(61). - Б. 33-36.

191 Дошыбеков А.Б., Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуетін қалыптастырудағы халық педагогикасының маңызы Қазақ спорт және туризм академиясының 75 –жылдық мерейтойына және жастар жылына орай «Білім беру, дене мәдениеті және спорттағы инновациялар» атты ғалымдар мен мұғалімдердің Респ. ғылыми-тәжіриб. конф. мат. - Алматы, 2019. - Б. 212-216.

192 Ахметова И.Ж. Қазақ спортының дамуындағы ұлттық патриотизм идеясы: пед. ғыл. канд. ... дис.: 09.00.11. – Алматы, 2009. – 125 б.

193 Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б., Жетимеков Е.Т. Болашақ дене шынықтыру және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамытудың педагогикалық аспектілері // Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. – 2019. - №3(79). - Б. 259-263.

194 Alrikabi H.T., Jasim N.A., Majeed B.H., Zkear A.A., ALRubeei I.R.N. Moodle E-learning Platform for College Students and Intelligent Learning based on Digital Skills // International Journal of Recent Contributions from Engineering, Science and IT (iJES). - 2022. – Vol.10(01). - P. 109–120.

195 Жуина Д.В. Психолого – акмеологическая модель карьерной направленности личности // Фундаментальные исследования. – 2014. – №5,ч. 2. – С. 393-397.

196 Колдасбаева Б.Д., Дошыбеков А.Б., Молдагазина Н.А., Естлеуов С.А. Дене тәрбиесі мұғалімінің инновациялық іс - әрекетінде акмеологиялық әлеуетін дамыту // Международный науч-прак. журн. VII Глобальная наука и инновации 2019: центральная Азия-Нур-Султан. - 2019. - №2(3). - С. 277-282.

197 Колдасбаева Б.Д., Абдрахманова Р.Б. Ғылыми зерттеулердегі «акмеологиялық әлеует» ұғымының сипаттамасы // ҚазҰПУ Хабаршысы «Психология» сериясы. – Алматы, 2020. - №3(64). - С. 51-57.

198 Юдин Э.Г., Блауберг И.В. Системный подход и принцип деятельности. - М., 1978. - №3. – 85 с.

- 199 Серебрякова Н.А. Методология формирования управленческого консультирования в организационной структуре // Вестник ВГУИТ. - 2012. - №3. - С. 186-191.
- 200 Ипполитова Н.В. Взаимосвязь понятий «методология» и «методологический подход». Серия «Образование. Педагогические науки» // Вестник ЮУрГУ. - 2009. - №13. - С. 9-15.
- 201 Шутов В.В. Системный подход в подготовке специалистов физической культуры и спорта // Физическая культура, спорт, туризм – в новых условиях развития стран СНГ: Международный научный конгресс: в 2 ч. / под ред. Б.Н. Рогатина и др. – Минск: Тесей, 1999. – Ч. 2. – С. 26–28.
- 202 Скляр М.С. Культурологический подход в исследовании процесса формирования профессиональной культуры будущих специалистов в области физкультуры и спорта // Международная научно – практическая конференция. - 2021. - №1. – С. 243-248.
- 203 Калимулина О.А. Педагогические основы процесса достижения студентами результатов в области физической культуры и спорта: синергетический подход // Казанский педагогический журнал. - 2019. - №5. - С. 153-155.
- 204 Хадиева Р.Т. Аксиологический подход в формировании физической культуры студентов // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2016. – Т. 1, №4. – С. 111–114.
- 205 Физическая культура: учебник / под ред. М.Я. Виленского. – М.: КноРус, 2013. – 424 с.
- 206 Николаев Ю.М. О культуре физической, ее теории и системе физкультурной деятельности // Теория и практика физической культуры. - 1997. - № 6. - С. 2-9.
- 207 Волков А.В. Аксиологический подход к формированию профессиональных компетенций педагога по физической культуре и спорту на основе анализа учебной литературы // Мир науки. Педагогика и психология. - 2020. - №3. – С. 12-24.
- 208 Деминская Л.А. Аксиологический подход в процессе профессионально-педагогической подготовки будущих учителей физического воспитания // Физическое воспитание студентов. - 2011. - №2. – С. 27-30.
- 209 Оспанова Б.А. Акмеология: оқулық. – Алматы, 2014. – 392 б.
- 210 Хазова С.А. Компетентностный подход к профессиональному физкультурно-спортивному образованию // Вестник Адыгейского государственного университета. Педагогика и психология. - 2008. - Серия 3, №7. – С. 14-27.
- 211 Гришанова Н.А. Развитие компетентности специалистов как важнейшее направление реформирования профессионального образования // Квалиметрия в образовании: Методология и практика: Материалы X симпозиума. - М., 2002. - Книга 6, №2. – 122 с.
- 212 Куликова Л.М. Компетентностный подход к профессиональной подготовке студентов вуза физической культуры // Наука и спорт: современные тенденции. - 2014. - №1(2). – С. 60-88.

213 Наговицын Р.С. Компетентностный подход к формированию физкультурной компетентности будущих педагогов // Гуманитарные научные исследования. - 2014. - №1. – С. 28-37.

214 Волков К.Д. Формирование у будущих специалистов по физической культуре и спорту специальных профессиональных компетенций для работы в оздоровительном фитнесе. - М., 2009. - №1. – 16 с.

215 Максимова В.Н., Полетаева Н.М. Акмеология последипломного образования педагога. - СПб., 2004. - 225 с.

216 Бочарова Е.П. Акмеологический подход к образованию // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. - 2008. - №4. – С. 52-74.

217 Кашапов М.М., Огородова Т.В. Профессиональное становление педагога. Психолого-акмеологические основы: учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры. Серия: Бакалавр и магистр. Модуль. – Изд. 2-е испр. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2017. - 259 с.

218 Балыкова И.Е. Содержание понятия «акмеологический потенциал будущего учителя» // Новая наука: от идеи к результату. Международное научное периодическое издание по итогам международной научно-практической конференции / в 3 ч. – Стерлитамак: РИЦ АМИ, 2016. - Ч. 2. – С. 38–42.

219 Бейсенбаева А.А., Атемова Қ.Т. Жоғарыдан кейінгі білім беру мекемелеріндегі болашақ маманның тұлғалық сапаларын қалыптастырудың маңыздылығы // «Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында ғылыми – педагогикалық әлеуетті дайындаудың өзекті мәселелері», халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 2012. - Б. 24-25.

220 Бейсенбаева А.А. Сущность и содержание понятий «компетенция», «компетентность» и «ключевые компетентности» // В мире образования. – 2011. - №3. – С. 22-24.

221 Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті аттыру жағдайында дамытуы: теория және тәжірибе – Алматы, 2005. – 250 б.

222 Бекжанова Б.Ж. Магистратура мамандарын дайындаудың акмеологиялық технологияларының жобалануы // Қазақстан педагогикалық ғылымдар академиясының хабаршысы. – 2013. - №4. – Б. 82-84.

223 Жолдасбеков А.А., Кабылбекова З.Б., Козыбаев Е.Ш., Халила А.Н., Сманова Г.И. Акмеологические вопросы исследования креативной личности // international journal of experimental education. - 2015. - №12. - С. 85-89.

224 Бегидова С.Н. Акмеологические детерминанты профессионального становления личности. – Алматы, 2012. – С. 131-133.

225 Колдасбаева Б.Д. Технологии развития тхнологического потенциала будущего специалиста физической культуры и спорт // XXI Междн. науч.- практ. конф. «Актуальные вопросы современной науки и образования»: сб. ст. – Пенза, 2022. - С. 30-33.

226 Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің акмеологиялық әлеуетін қалыптастырудың теориялық негізі // Халықаралық ғылыми - практикалық конференция «Педагог кәсібилігі: Білім берудегі құзыреттілік тәсіл». - Шымкент, 2019. – Т. 1. - Б. 166-170.

227 Варфоломеева Л.Е. Акмеологические основы развития специалистов образования физической культуры: автореф. ... док.психол.наук: 19.00.13: ВАК РФ19.00.13. - 1999. – 74 с.

228 Костихина Н.М. Акмеология физической культуры и спорта: учебное пособие. – М.: Физическая культура, 2005. – 200 с.

229 Прядеин В.П. Воспитание ответственности у подростков: науч.-метод. пособие / науч. ред. В.П. Прядеин. – Сургут: РИО СурГПУ, 2013. – 173 с.

230 Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. – М.: Бахрах – М, 2011. – 111 с.

231 Шейнов В.П., Девицын А.С. Короткая версия опросника импульсивности в.а. лосенкова: разработка и валидизация // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. - 2022. - №4. – С. 18-28.

232 Шейн Э. «Якоря карьеры» методика диагностики ценностных ориентаций в карьере / пер. и адаптация В.А. Чикер, В.Э. Винокурова/ <http://testoteka.narod.ru/prof/1/10.html> 21.04.2023.

233 Елисеев О.П. Потребность в достижении. Практикум по психологии личности – СПб., 2003. - С. 427-428.

234 Рындина Ю.В. Структурно-содержательные и функциональные характеристики исследовательской компетентности будущего учителя // Вестник ЮУрГГПУ. - 2011. - №1. – С. 61-64.

235 Koldasbayeva B.D., Doshybekov A.B., Bobyreva M., C, Khakimova Z., Satbayev D.Y. Quantitative Study of the Level of Acmeological Potential of Rising Physical Education Specialists // Journal of Physical Education and Sport ®. – 2000. - Vol. 21, issue 5. - P. 2492 - 2500.

236 Колдасбаева Б.Ж. Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту бойынша эксперименттік жұмыстар // «Жамбыл Жабаев және жаңа сын – қатарлар дәуіріндегі ұлттық тәрбие мәселелері» атты халық. ғылыми - тәжіриб.конф. – Алматы, 2021. - Б. 353-356.

237 Колдасбаева Б.Д. Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері. Элективті курс, Алматы, 2023-26 б.

ҚОСЫМША А

БЕКІТЕМІН

Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университетінің
Басқарма Төрағасы – ректор м.а
Р.А. Бекізаров

_____ 2020 ж.

Қазақ спорт және туризм академиясы «6D010800 - Дене шынықтыру және спорт» мамандығының докторанты **Колдасбаева Багила Джумабаевна** «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту» атты диссертациялық ғылыми-тәжірибелік жұмысының сынақтан өтуі туралы

ЕНГІЗУ АКТІ

«6D010800 - Дене шынықтыру және спорт» мамандығының докторанты **Колдасбаева Багила Джумабаевна** «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курсы енгізгендігін, тәжірибелік - эксперименттік жұмысын Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Дене шынықтыру және спорт» мамандығының студенттерінің өз еркімен жазылып, қатысуымен элективті курсы жоғары оқу орнының біртұтас педагогикалық үрдісіне еңгізілгенін растаймыз.

Зерттеу мәселесіне сәйкес сауалнама әзірленіп, студенттер арасында өткізілді:

1. «Жауапкершіліктің экспресс динамикасы»;
2. «Тәуекелге дайындық» дәрежесін анықтау әдістемесі;
3. «Мақсатқа жету» қажеттілігін анықтау;
4. «Импульстілік деңгейін бағалау» тесті;
5. «Мансап зәкірі»;
6. Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі.

«Дене шынықтыру және спорт» ОБ арналған «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курс әзірленді, пәннің Оқу-әдістемелік кешені (ОӘК) дайындалып оқылды. Оқыту нысаны: күндізгі, **Кредит саны: 4.**

Кәсіби-шығармашылық факультетінің деканы
«Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының меңгерушісі,
п.ғ.д., профессор

С.С. Мухтаров

Т.А. Ботағариев

ҚОСЫМША Б

Қазақ спорт және туризм академиясы

«Келісті»
Олимпиадалық спорт факультетінің
деваны Саутов Р.Т.
« 2020ж

«Бекітемін»
Оқу-әдістемелік жұмыс
жөніндегі проректор п.ғ.к.,
доцент Д.К. Нурмуханбетова
« 2020ж

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІН ТӘЖІРИБЕГЕ ЕНДІРУ АКТЫСІ

Қазақ спорт және туризм академиясы «6D010800 - Дене шынықтыру және спорт» мамандығының докторанты **Колдасбаева Багила Джумабаевна «Болашақ дене мәдениеті және спорт маманының акмеологиялық әлеуетін дамыту»** тақырыбында диссертацияның тәжірибелік жұмысын сынақтан өткізгендігін райтаймыз

Колдасбаева Б. 2019-2020 оқу жылының Қазақ спорт және туризм академиясында «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасының білім алушыларымен келесідей жұмыстар жүргізді:

1. «5B010800 - Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасының 3 курс студенттері арасында болашақ маманның акмеологиялық әлеуетінің шынайы деңгейін анықтау мақсатында психологиялық диагностикалық әдістемелер жүргізілді.
2. «Дене шынықтыру және спорт» білім бағдарламасына арналған «Болашақ дене мәдениеті маманының кәсіби АКМЕ негіздері» атты элективті курсына студенттер ерікті түрде жазылып, аталмыш курс оқылды.
3. Болашақ маманның акмеология саласындағы ғылыми-тәжірибелік білім, білік және дағдылар жүйесін дамыту, оларды кәсіби қызметінде жүзеге асыру мақсатында кездесулер, тренингтер, семинарлар ұйымдастырылды.

Қазақ спорт және туризм академиясының
«Дене мәдениеті және спорттың
теориялық негіздері» кафедрасының
меңгерушісі, PhD докторы,
қауымдастырылған профессор м.а.

Дошыбеков А.Б.

ҚОСЫМША В

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

**АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚПЕН ҚОРҒАЛАТЫН ОБЪЕКТІЛЕРГЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЗІЛІМГЕ МӘЛІМЕТТЕРДІ ЕНГІЗУ ТУРАЛЫ**

КУӘЛІК
2022 жылғы «10» маусым № 27061

Автордың (лардың) жөні, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе):
ДОШЫБЕКОВ АЙДЫН БАҒДАТОВИЧ, Қолдасбаева Бағида Джумабаевна

Авторлық құқық объектісі: ғылыми тұлғандық

Объектінің атауы: Болашақ дене мәдениеті маманының акмеологиялық әлеуеті: мазмұны, тамыту, механизмі, Оқу-әдістемелік құрал

Объектіні жасаған күні: 04.06.2022

Құжат тиражданып жатыр <http://www.kazpatent.kz/ru> сайтының
"Авторлық құқық" бөлімінде тексеруге болады <https://copyright.kazpatent.kz>
Подлинность документа возможно проверить на сайте [kazpatent.kz](http://www.kazpatent.kz)
в разделе «Авторское право» <https://copyright.kazpatent.kz>

ЭЦҚ қол қойылды Е. Оспанов

ҚОСЫМША Г

"Жауапкершіліктің экспресс-диагностикасы" тесті (ЖЭД)

Кейбір авторлар (мысалы, Косолапова Л.А.1990) жауапкершілікті әртүрлі компоненттер мен көріністердің қосындысы ретінде емес, тұтас білім, түбегейлі жаңа сапа ретінде қарастыру керек екенін ерекше атап өтті.

Осы мақсатта статистикалық өңдеудің барлық кезеңдерінен өткен жауапкершіліктің экспресс-диагностикасы бойынша сұрақнама құрылды (В.П. Прядин, 1998).

Сынақ тақырыбына арналған нұсқаулық. Тиісті мәлімдемелердің нөмірлерінен кейін жауап беру үшін формада қойыңыз :

7 (балл) - егер сіздің жауабыңыз сөзсіз "иә" болса;

6 - «иә»;

5 - «мүмкін иә»

4 – жауап бейтарап (ерекше жағдайларда жүгіну)

3 - «мүмкін жоқ»

2 - «жоқ»

1 - «сөзсіз жоқ»

Сауалнама мәтіні

1. Мен осы немесе басқа шешім қабылдас бұрын өз мүмкіндіктерімді мұқият өлшеймін.

2. Менің ойымша, адам өзінің барлық әрекеттері үшін жауап беруі керек және т. б.

3. Мен әрқашан уәдемді орындаймын

4. Тым ауыр істерді қолға алмағанды жөн көремін.

5. Таныстарымнан мен өз жұмысыма жауапкершілікпен қарайтыныммен ерекшеленемін

6. Маған жауапкершілікті және өзіндік шешім шығаруды талап ететін мамандықтар жарасады

7. Өте маңызды және жауапты тапсырмаларды басқалармен бірлесе жасаған дұрыс

8. Мен қоғамдық тапсырмаларға бар жауапкершілікпен қараймын

9. Мен бастаған істі аяқтауға бар күшімді саламын

10. Менің істеріме басқа біреулер жауап берген кездер де болды

ҚОСЫМША Д

Шуберт тәуекеліне дайындық дәрежесін диагностикалау әдісі

Нұсқаулық: Сізден сұралған әрекеттерді жасауға дайын екендігіңізді бағалаңыз. 25 сұрақтың әрқайсысына жауап берген кезде келесі схема бойынша тиісті балл қойыңыз:

2 балл-толық келісемін, толық "иә";

1 балл - "жоқ" дегеннен гөрі "иә"көп;

0 балл - "иә" де, "жоқ" да емес, орташа нәрсе;

1 балл - "иә" дегеннен гөрі "жоқ";

2 балл - толық "жоқ".

Сұрақтар:

1. Ауыр науқасқа тезірек медициналық көмек көрсету үшін белгіленген жылдамдықтан асып кетесіз бе?

2. Жақсы табыс табу үшін қауіпті және ұзақ экспедицияға қатысуға келісесіз бе?

3. Сіз қашып бара жатқан қауіпті ұрының жолында тұрасызба?

4. Сіз 100км/сағ жүріп келе жатырған жүк вагонының табалдырығында тұрарма едіңіз?

5. Ұйқысыз түннен кейін келесі күні қалыпты жұмыс істей аласыз ба?

6. Сіз өте суық өзеннен бірінші болып өтесіз бе?

7. Сіз досыңызға сізге қайтара алатынына толық сенімді бола отырып, үлкен соманы қарызға берер ме едіңіз?

8. Сіз арыстанның торына оның қауіпсіз екеніне кепілдік берген, қолға үйретумен кіресіз бе?

9. Сіз сырттан келген нұсқаумен зауыттың биік мұржасына көтеріле аласыз ба?

10. Жаттығусыз желкенді қайықты басқара аласыз ба?

11. Жүгіріп келе жатқан атты тізгіннен ұстауға батылыңыз бар ма?

12. Сіз 10 стакан сыра ішкеннен кейін велосипедпен жүре аласыз ба?

13. Сіз парашютпен секіре аласыз ба?

14. Қажет болса, Таллиннен Мәскеуге билетсіз бара аласыз ба?

15. Жақында ауыр жол апатына ұшыраған досыңыз көлік жүргізсе, сіз автотур жасай аласыз ба?

16. Сіз 10 метр биіктіктен өрт сөндіру қызметінің шатырына секіре аласыз ба?

17. Сіз төсек демалысымен ұзаққа созылған аурудан құтылу үшін өміріңізге қауіп төндіретін операция жасай аласыз ба?

18. Сіз 50 км/сағ жылдамдықпен келе жатқан вагонның табалдырығынан секіре аласыз ба?

19. Сіз басқа жеті адаммен бірге тек алты адамға арналған лифтпен көтеріле аласыз ба?

20. Үлкен ақшалай сыйақы үшін адамға толы көше қиылысын көз байлаулы түрде өте аласыз ба?

21. Жақсы төленетін болса, өміріңізге қауіп төндіретін жұмысқа орналасар ма едіңіз?

22. 10 стакан арақтан кейінгі пайызды есептеп бере аласыз ба?

23. Жетекшіңіздің нұсқауы бойынша, егер ол сізді сымның қуатсыздандырылғанына сендірсе, жоғары вольтты сымды ұстай аласыз ба?

24. Алдын ала түсініктемелерден кейін тікұшақта ұша аласыз ба?

25. Сіз билетіңіз бар, бірақ ақшасыз және тамақсыз Мәскеуден Хабаровскіге жете аласыз ба?

Кілттер:

Нұсқауларға сәйкес жинаған ұпайларыңызды есептеңіз. Тесттің жалпы ұпайы орташа мәннен ауытқу ретінде үздіксіз шкала бойынша беріледі. Оң жауаптар тәуекелге жақындығын көрсетеді. Сынақ мәндері: -50 ден +50 ұпайға дейін.

Нәтиже:

-30 ұпайдан төмен: өте мұқият; - 10 мен + 10 ұпай арасы: орта мән; +20 ұпайдан жоғары: тәуекел етуге бейім.

Тәуекелге баруға жоғары дайындық сәтсіздіктен (қорғау) аулақ болу үшін төмен мотивациямен бірге жүреді. Тәуекелге баруға дайын болу қателер санына тікелей пропорционалды түрде сенімді түрде байланысты.

ҚОСЫМША Е

Импульсивтілік деңгейін зерттеуге арналған сауалнама В. А. Лосенкова

Зерттеу бір зерттелушімен немесе шағын топпен жүргізілуі мүмкін. Зерттелушіге әр сұраққа төрт баллдық жауап шкаласы бар сауалнама мәтіні ұсынылады. Топ жұмыс істеген кезде зерттеуші тестті орындауда қатаң даралықтың сақталуын бақылауы керек.

Зерттелуші нұсқаулығы: «Сізге ұсынылған тест-сауалнамада 20 сұрақ бар. Сұрақтардың әрқайсысына жауаптар шкаласы берілген. Әр сұрақты мұқият оқып шығыңыз және таңдалған жауаптың нөмірін шеңберге салыңыз. Тестте "жаман" және "жақсы" жауаптар жоқ. Өзіңізді еркін сезінуге және шын жүректен жауап беруге тырысыңыз. Сізге бірінші болып ойыңызға келген жауап жақсырақ».

I. I. егер сіз қандай да бір кәсіппен айналыссаңыз, оны әрдайым соңына дейін жеткізесіз бе?

1. Әрине, иә.
2. Мүмкін, иә.
3. Мүмкін, жоқ.
4. Жоқ, әрқашан емес.

II. Сіз әрқашан сізге қатысты айтылған сәтсіз және өткір ескертулерге сабырлылық таныта жауап бересіз ?

1. Әрине, иә.
2. Мүмкін, иә.
3. Мүмкін, жоқ.
4. Әрине, жоқ.

III. Сіз үнемі өз уаделеріңізді орындайсыз ба?

1. Әрине, иә.
2. Мүмкін, иә.
3. Мүмкін, жоқ.
4. Әрине, жоқ.

IV. Сіз жиі сөйлеп, минуттық көңіл-күйдің әсерінен әрекет етесіз бе?

1. Өте жиі
2. жиі.
3. Өте сирек кездеседі.
4. Ешқашан дерлік.

V. Қиын, ауыр жағдайларда Сіз өз – өзіңізді жақсы ұстай аласыз?

1. Иә, мен әрқашан иелік етемін
2. Мүмкін әрқашан .
3. Мүмкін жоқ.
4. Жоқ білмеймін

VI. Сізде жиі көрінетін немесе жеткілікті себептермен көңіл-күйіңіз өзгереді ме?

1. Бұл өте жиі болады.

2. Кейде кейде болады.
  3. Мұндай сирек кездеседі.
  4. Бұл мүлдем болмайдыт.
- VII. мерзімдер қысылған кезде сіз жиі асығыс нәрсе жасауыңыз керек пе?
1. Әрине, иә.
  2. Мүмкін, иә.
  3. Мүмкін, жоқ.
  4. Әрине, жоқ.
- VIII. Сіз өзіңізді мақсатты адам деп атай аласыз ба?
1. Ия, мүмкін еді.
  2. Бәлкім, алар еді.
  3. Сірә, мүмкін емес еді.
  4. Жоқ, мүмкін емес еді.
- IX. Сөзбен және ісіңізбен: "Жеті рет өлшеп, бір рет кес"мақалын ұстанасызба?
1. ИЯ, әрқашан.
  2. Жиі.
  3. Сирек
  4. Жоқ, ешқашан дерлік
- X. Сіз, мысалы, автобуста немесе трамвайда сізді әділетсіз күңкілдейтін және Мазалайтын адамдарға бей-жай қарамайсыз ба?
1. Сондықтан мен әрдайым дерлік жауап беремін.
  2. Сондықтан мен жиі жауап беремін.
  3. Мен сирек жауап беремін.
  4. Мен бұған ешқашан жауап бермеймін
- XI. Сіз өз күшіңіз бен қабілеттеріңізге күмән келтіресіз бе?
- a. Иә, жиі.
  - b. Кейде
  - c. Сирек
  - d. Ешқашан дерлік
- XII. Сіз жаңа нәрсені оңай алып кетесіз, бірақ оны тез суыта аласыз ба?
1. Әрине, иә.
  2. Мүмкін, иә.
  3. Мүмкін, жоқ.
  4. Әрине, жоқ.
- XIII. Сізді бастықтардан кімде-кім себепсіз мазалағанда, өзіңізді ұстай аласыз?
- e. Әрине иа.
  - f. Мүмкін иа.
  - g. Мүмкін жоқ
  - h. Әрине жоқ.
- XIV. Өзіңізді әлі таппағандай сезінесіз?
- a. Келісемін, дәл солай.
  - b. Мүмкін солай.
  - c. Мұнымен келіспеуім мүмкін.
  - d. Мұнымен мүлдем келіспеймін

XV. Кез-келген жаңа жағдайлардың әсерінен Сіздің өзіңіз туралы пікіріңіз бірнеше рет өзгеруі мүмкін бе?

1. Әрине солай.
2. Мүмкін.
3. Екіталай.
4. Мүмкін емес.

XVI. Әдетте сізді ашуландыру қиын ба?

1. Әрине, иә.
2. Мүмкін, иә.
3. Мүмкін, жоқ.
4. Әрине, жоқ.

XVII. Сізде әртүрлі жағдайларға байланысты орындалмайтын армандарыңызға қалау туындайды ма?

- a. Ондай армандар менде жиі туындайды
- b. Ондай армандар уақыт өте келе туындайды
- c. Менде ондай армандар сирек туындайды
- d. Орындалмайтын армандар менде туындамайды.

XVIII. Кез-келген адаммен өмірдегі маңызды мәселелерді талқылай отырып, сіз өзіңіздің көзқарастарыңыз әлі толық шешілмегенін байқайсыз ба?

1. Ия, мен жиі байқаймын.
2. Кейде байқаймын.
3. Мен сирек байқаймын.
4. Жоқ, Мен ешқашан байқамаймын.

XIX істі аяғына дейін бітірмей,жалығып кетіп, жаңа іске көшу болады ма?

- e. Иа,жиі болады
- f. Кейде болады
- g. Олай сирек болады
- h. Ондай мүлдем болмайды

XX.Сіз өзіңізді қызуқанды адам ретінде санайсыз ба?

- a. Әрине иа
- b. Мүмкін иа
- c. Мүмкін жоқ
- d. Әрине жоқ

Нәтижелерді өңдеу

Нәтижелерді өңдеу барысында импульсивтілік көрсеткішінің мәні есептеледі "Пи". Бұл бүкіл сауалнама тестінің шкаласы бойынша алынған ұпай сомасы.

Бұл тест-сауалнамада жауаптардың төрт балдық шкаласы берілген 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 13, 16 сұрақтар үшін шкала нөмірі ұпай санына сәйкес келеді, яғни 1, 2, 3 немесе 4.

4, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20 сұрақтар үшін баллдар шкала бойынша кері ретпен есептеледі, яғни 1 – шкала 4 баллға сәйкес келеді; 2 – 3-шкала, 3-2-шкала және 1-шкала 4 баллға тең.

Осылайша, импульсивтілік көрсеткіші әр түрлі адамдарда 20-дан 80 ұпайға дейін өзгеруі мүмкін.

Нәтижелерді талдау: Импульсивтілік – мақсаттылық пен табандылықтың ерікті қасиеттеріне қарама-қарсы қасиет. «Пи» импульсивтілік көрсеткішінің мәні неғұрлым көп болса, соғұрлым импульсивтілік жоғары болады. Импульсивтілік деңгейін жоғары, орташа және төмен деп сипаттауға болады.

Егер «Пи» мәні 66-80 диапазонында болса, онда импульсивтілік жоғары, яғни ол күшті көрінеді; егер оның мәні 35-тен 65-ке дейін болса, онда оның деңгейі орташа, импульсивтілік орташа, ал 34 немесе одан төмен болса, импульсивтілік төмен. Импульсивтіліктің жоғары деңгейі қарым-қатынас пен белсенділікте өзін-өзі бақылаудың жеткіліксіздігімен сипатталады. Импульсивті адамдар көбінесе өмірлік жоспарлары белгісіз, тұрақты қызығушылықтары жоқ және олар әртүрлі нәрсеге тәуелді болады. Импульсивтілік деңгейі төмен адамдар, керісінше, мақсатты, құндылық бағдарлары айқын, алға қойған мақсатына жетуде табандылық танытады, бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге ұмтылады.

Егер импульсивтілік жоғары болса, оны азайтуға және мақсаттылықты арттыруға бағытталған өзін-өзі тәрбиелеу бағдарламасын жасау керек. Бұл ретте субъективті бақылау локусының ерекшеліктерін ескерген жөн.

ҚОСЫМША Ж

"Мансап зәкірлері" карьерасындағы құндылық бағдарларын диагностикалау әдістемесі (Э.Шейн, В.А.Чикердің, В.Э. Винокуровтың аудармасы және бейімделуі)

"Мансап зәкірлері" - бұл құндылық бағдарлары, әлеуметтік көзқарастар, мүдделер және т.б. белгілі бір адамға тән іс-әрекетке әлеуметтік негізделген мотивтер. Мансаптық бағдарлар мансаптық дамудың алғашқы жылдарында пайда болады, олар тұрақты және ұзақ уақыт тұрақты бола алады. Сонымен қатар, адам көбінесе өзінің мансаптық бағдарларын бейсаналық түрде жүзеге асырады. Тест келесі мансаптық бағдарларды анықтауға мүмкіндік береді: Кәсіби құзыреттілік, менеджмент, автономия, тұрақтылық, қызмет көрсету, киындық, өмір салтын біріктіру, кәсіпкерлік.

Нұсқаулық. Тест сұрақтарына жауап беріңіз.

Тест материалы

Төмендегі мәлімдемелердің әрқайсысы сіз үшін қаншалықты маңызды?

Жауаптар: 1-мүлдем маңызды емес, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 – өте маңызды

1. Өз мансабыңызды белгілі бір ғылыми немесе техникалық салада құру.
2. Адамдарды бақылау, оларға барлық деңгейлерде әсер ету.
3. Ешбір ұйымның ережелерімен шектеліп қалмай, өз қалауыңыз бойынша жұмыс жасай білу
4. Кепілдендірілген жалақысы және әлеуметтік қамсыздандырылған тұрақты жұмысы болуы.
5. Қарым-қатынас қабілетіңізді адамдардың игілігі үшін, басқаларға көмектесу үшін пайдалану.
6. Шешімсіз болып көрінетін мәселелермен жұмыс жасау
7. Отбасы мен мансап мүдделері бір-бірін теңестіретіндей өмір сүру.
8. Толығымен менің жұмысым немесе идеям болатын нәрсені жасау және құрастыру.
9. Мамандығыма қатысы жоқ жоғары лауазымға орналасудан гөрі өз мамандығым бойынша жұмыс істеуді жалғастыру.
10. Ұйымдағы бірінші басшы болу
11. Режимге немесе басқа ұйымдық шектеулерге қатысы жоқ жұмыстың болуы.
12. Ұзақ уақыт бойы тұрақтылықты қамтамасыз ететін ұйымда жұмыс істеу.
13. Әлемді жақсырақ орынға айналдыру үшін дағдыларыңыз бен қабілеттеріңізді пайдалану
14. Басқалармен бәсекелесіп, жеңіске жету
15. Өмір салтын өзгертпеуге мүмкіндік беретін мансап құру.
16. Жаңа бизнес кәсіп ашу
17. Өміріңізді таңдаған мамандығыңызға арнау
18. Жоғары басшылық лауазымды алу

19. Кәсібінің сипатын, орындалу уақытын және т.б. Таңдауда максималды еркіндік пен автономияны білдіретін жұмысқа ие болу.

20. Қызметі жоғарылауына байланысты көшкеннен гөрі бір тұрғылықты жерде тұру.

21. Маңызды мақсатқа қызмет ету үшін өз дағдыларыңыз бен таланттарыңызды пайдалана білу.

Төмендегі мәлімдемелердің әрқайсысымен сіз қаншалықты келісесіз?
Жауаптар: 1 – мүлдем келіспеймін, 2,3,4,5,6,7,8,9, 10 – толығымен келісемін

22. Менің мансабымның бірден-бір нақты мақсаты – қандай салада туындаса да қиын мәселелерді тауып, шешу.

23. Мен әрқашан отбасыма және мансабыма бірдей көңіл бөлуге тырысамын.

24. Мен әрқашан өз бизнесімді бастауға және құруға мүмкіндік беретін идеяларды іздеймін.

25. Мен басшы лауазымды кәсіби құзыретіме кіретін болса ғана қабылдаймын.

26. Мен ұйымда басқалардың жұмысын бақылауға және олардың қызметін біріктіруге мүмкіндік беретін лауазымға жеткім келеді.

27. Кәсіби өмірімде мен өзімнің еркіндігім мен автономиям туралы көбірек ойладым.

28. Мен үшін жоғарылау немесе басқа қызметте жаңа жұмысқа орналасудан гөрі, қазіргі тұрғылықты жерімде қалу маңыздырақ.

29. Мен әрқашан басқаларға пайда әкеле алатын жұмыс іздедім.

30. Бәсекелестік және жеңіске жету - менің мансабымның ең маңызды және қызықты бөліктері.

31. Мансап маған ұнайтын өмірді сүруге мүмкіндік берсе ғана мағыналы болады.

32. Кәсіпкерлік – менің мансабымның негізгі бөлігі.

33. Мамандығыма қатысы жоқ жұмысқа кіріскенше, ұйымнан кеткенім артық.

34. Мен беделді ұйымда жоғары деңгейдегі менеджер болған кезде ғана өзімді мансабымда табысты деп есептеймін.

35. Ешбір ұйымның немесе бизнес әлемінің алдында ұятқа қалғым келмейді.

36. Мен ұзақ мерзімді келісім-шарт ұсынатын ұйымда жұмыс істегенді қалаймын.

37. Мен өз мансабымды маңызды және пайдалы мақсатқа арнағым келеді.

38. Күрделі мәселелерді шешуге немесе бәсекелестік жағдайға үнемі араласқанда ғана өзімді табысты сезінемін.

39. Белгілі бір өмір салтын таңдау және оны сақтау мансаптық жетістікке жетуден маңыздырақ.

40. Мен әрқашан өз кәсібімді ашып, құрғым келді.

41. Мен жұмыс сапарлармен қатысы жоқ жұмысты ұнатамын.

Тест кілттері

- Кәсіби құзыреттілік: 1, 9, 17, 25, 33.
- Менеджмент: 2, 10, 18, 26, 34.
- Автономия (тәуелсіздік): 3, 11, 19, 27, 35.
- Жұмыстың тұрақтылығы: 4, 12, 36.
- Тұратын жердің тұрақтылығы: 20, 28, 41.
- Қызмет ету: 5, 13, 21, 29, 37.
- Сынды қабылдау: 6, 14, 22, 30, 38.
- Өмір сүру стильдерінің интеграциясы: 7, 15, 23, 31, 39.
- Кәсіпкерлік: 8, 16, 24, 32, 40.

Сегіз мансаптық бағдардың әрқайсысы үшін ұпайлар есептеледі. Ол үшін кілтті пайдаланып, әрбір бағдар бойынша ұпайларды жинақтап, алынған соманы сұрақтар санына бөліңіз («тұрақтылықтан» басқа барлық бағдарлар үшін 5). Осылайша, жетекші мансаптық бағдар анықталады - жинаған ұпай саны бестен кем болмауы керек. Кейде ешқандай мансаптық бағдар жетекшіге айналмайды - бұл жағдайда мансап жеке тұлғаның өмірінде орталық болмайды.

ҚОСЫМША И

Мақсатқа жету қажеттілігін бағалау шкаласы (Орлов Ю.М.)

Шкала: жетістікке жету мотивация деңгейі

ТЕСТ МАҚСАТЫ

Жетістікке жету мотивациясын диагностикалау

Шкала 23 пікірден тұрады, олар бойынша екі ықтимал жауап болуы мүмкін - «Иә» немесе «Жоқ».

ТЕСТ

1. Менің ойымша, өмірдегі жетістік есептеуден емес, кездейсоқтыққа байланысты.
2. Егер мен сүйікті ісімнен айырылсам, мен үшін өмірдің мәні жоғалады..
3. Мен үшін қалай болғанда да орындалу емес, түпкі нәтиже маңызды..
4. Адамдар жақындарымен нашар қарым-қатынастан гөрі жұмыстағы сәтсіздіктерден көбірек зардап шегеді деп ойлаймын..
5. Менің ойымша, адамдардың көпшілігі жақын емес, алыс мақсаттар үшін өмір сүреді.
6. Менің өмірімде сәтсіздіктерден гөрі жетістіктерім көп болды.
7. Мен белсенділерден гөрі эмоционалды адамдарды жақсы көремін.
8. Қалыпты жұмыста да оның кейбір элементтерін жетілдіруге тырысамын.
9. Табысқа жету туралы ойлардың кесірінен мен сақтық шараларын ұмыта аламын.
10. Менің отбасым мені жалқау деп ойлайды.
11. Менің сәтсіздіктеріме өзімнен гөрі жағдайлар кінәлі деп ойлаймын..
12. Менің қабілетімнен гөрі шыдамым басым.
13. Ата-анам мені тым қатал бақылады.
14. Сәттілікке күмәнданбау емес, керісінше жалқаулық мені өз ниетімнен жиі бас тартуға мәжбүр етеді.
15. Мен өзімді сенімді адаммын деп ойлаймын.
16. Мүмкіндігім аз болса да, табысқа жету үшін тәуекел ете аламын.
17. Мен еңбекқор адаммын.
18. Барлығы ойдағыдай болған кезде, менің энергиям артады.
19. Егер мен журналист болсам, жазатайым оқиғалар туралы емес, адамның түпнұсқалық өнертабыстары туралы жазар едім.
20. Менің туыстарым әдетте менің жоспарларымды қолдамайды.
21. Менің өмірге деген талаптар деңгейім жолдастарымнан төмен.
22. Менің бойымдағы қабілеттен гөрі табандылық басым сияқты көрінеді.
23. Ағымдағы істерден бос болсам, көп нәрсеге қол жеткізе аламын.

ТЕСТ НӘТИЖЕЛЕРІН ӨНДЕУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ

Тест кілттері

- Сұрақтарға «Иә» жауаптары: 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23;
- Сұрақтарға «Жоқ» жауаптары: 1, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

Негізгі жауаптарға сәйкес келетін жауаптар (код бойынша) қорытындыланады (әрбір осындай жауап үшін 1 ұпай).

«Шикі» баллдарды стандарттыға аудару кестесі Жетістікке жету мотивация деңгейі

	<i>Төмен</i>		<i>Орташа</i>				<i>Жоғары</i>			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ұпай қосындысы	2-9	10	11	12	13	14	15	16	17	18-19

МӘЛІМЕТ КӨЗДЕРІ

Потребность в достижении / О.П.Елисеев Практикум по психологии личности – СПб., 2003. С.427-428. Изучение потребности в достижении / Практикум по возрастной психологии. Под. ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. – СПб., 2001. С.497-498.

<https://cyberleninka.ru/journal/n/pedagogics-psychology-medical-biological-problems-of-physical-training-and-sports>

ҚОСЫМША К

Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі (Рындина Ю.В.)

Нұсқаулығы

Бұл диагностикалық картаны толтыру үшін бес балдық шкаланы пайдалануды ұсынамыз.

Төменде қалыптасқан білімдерді, дағдыларды және жеке қасиеттерді бағалау кезінде мынаны есте сақтаңыз:

- «5» балл – білім, дағды және тұлғалық қасиеттердің айқын көрінуі;
- «4» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер жеткілікті түрде қалыптасқан;
- «3» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер бар;
- «2» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер аз мөлшерде қалыптасады;
- «1» балл – білім, дағды және жеке қасиеттер қалыптаспаған (әр жолда қажетті санды дөңгелектенізі).

Кесте К.1 – Студенттердің зерттеу қызметіне теориялық-әдіснамалық дайындығын өзіндік бағалау әдістемесі (Рындина Ю.В.)

Сұрақтар	Бағалау шкаласы
1	2
1) Білім мен тәрбие саласында бір нәрсені зерттеу, реформалау қаншалықты қажет деп ойлайсыз?	5 4 3 2 1
2) Зерттелетін мәселенің мәнін, мақсатын, пәнін, жұмыс гипотезасын, зерттеу міндеттерін қаншалықты нақты тұжырымдай аласыз?	5 4 3 2 1
3) Сіз педагогикалық экспериментті қаншалықты жоспарлай аласыз?	5 4 3 2 1
4) Сауалнама, сұхбаттасу, бақылау, тестілеу, педагогикалық үрдістерді модельдеу секілді педагогикалық зерттеу әдістерді қаншалықты деңгейде меңгердіңіз?	5 4 3 2 1
5) Сауалнаманы немесе тестті өз бетінше әзірлеу қабілетіңізді қаншалықты жоғары бағалайсыз?	5 4 3 2 1
6) Математикалық статистика әдістерін педагогикалық зерттеу нәтижелерін өңдеу процесінде және өңдеуде қаншалықты пайдалана аласыз?	5 4 3 2 1
7) Педагогикалық зерттеулерде логикалық ойлаудың түрлерін: индукция мен дедукцияны, талдау мен синтезді, салыстыру мен жіктеуді қаншалықты меңгердіңіз?	5 4 3 2 1
8) Педагогикалық зерттеулердегі негізгі тәсілдерді тізіп бере аласыз ба? Сіз оларды қаншалықты тәжірибеде қолдана аласыз?	5 4 3 2 1
9) Қазіргі ғылыми ұғымдарды, теорияларды қаншалықты өз бетіңізше түсіне аласыз?	5 4 3 2 1
10) Педагогикалық эксперименттің нәтижелерін өз бетіңізше қорытып, жүйелеуге қаншалықты қабілеттісіз?	5 4 3 2 1
11) Әдістемелік біліміңізді тәжірибеде қаншалықты қолдана аласыз?	5 4 3 2 1
12) Оқу үрдісін оның тиімділігі, қол жеткізілген нәтиженің жоспарланғанға сәйкестігі тұрғысынан талдай аласыз ба?	5 4 3 2 1

13) Қажетті ақпаратты алу үшін ғылыми журналмен, ғылыми мақалалар жинағымен және тезистермен жұмыс істеу қабілетіңізді қаншалықты жоғары бағалайсыз?	5 4 3 2 1
--	-----------

К.1 – кестенің жалғасы

1	2
14) Мақала, реферат немесе баяндама жазу қабілетіңізді қаншалықты жоғары бағалайсыз?	5 4 3 2 1
15) Сіз ғылыми семинарда немесе конференцияда баяндама жасай аласыз ба?	5 4 3 2 1
16) Сіз ғылыми пікірталасқа қатыса аласыз ба, кез келген педагогикалық мәселе бойынша өз көзқарасыңызды қорғай аласыз ба?	5 4 3 2 1
Сізде келесі жеке қасиеттер қаншалықты деңгейде дамыған:	
17) зейінділік	5 4 3 2 1
18) бақылау қабілеті	5 4 3 2 1
19) ойшылдық	5 4 3 2 1
20) бастамалық	5 4 3 2 1
21) креативтілік	5 4 3 2 1
22) мақсаттарға жетудегі табандылық	5 4 3 2 1
23) танымдық белсенділік	5 4 3 2 1
24) жұмысқа шығармашылық көзқарас	5 4 3 2 1
25) өзінің ойлау стилін, белсенділігін, қарым-қатынасын қорғаудағы батылдық	5 4 3 2 1
Зерттеу жұмысына қалыптасқан теоретико-әдіснамалық дайындылық деңгейлері: 25-49 ұпай – өте төмен, 50-74 ұпай – төмен, 75-100 ұпай – орта, 101-125 ұпай – жоғары	

ҚОСЫМША Л

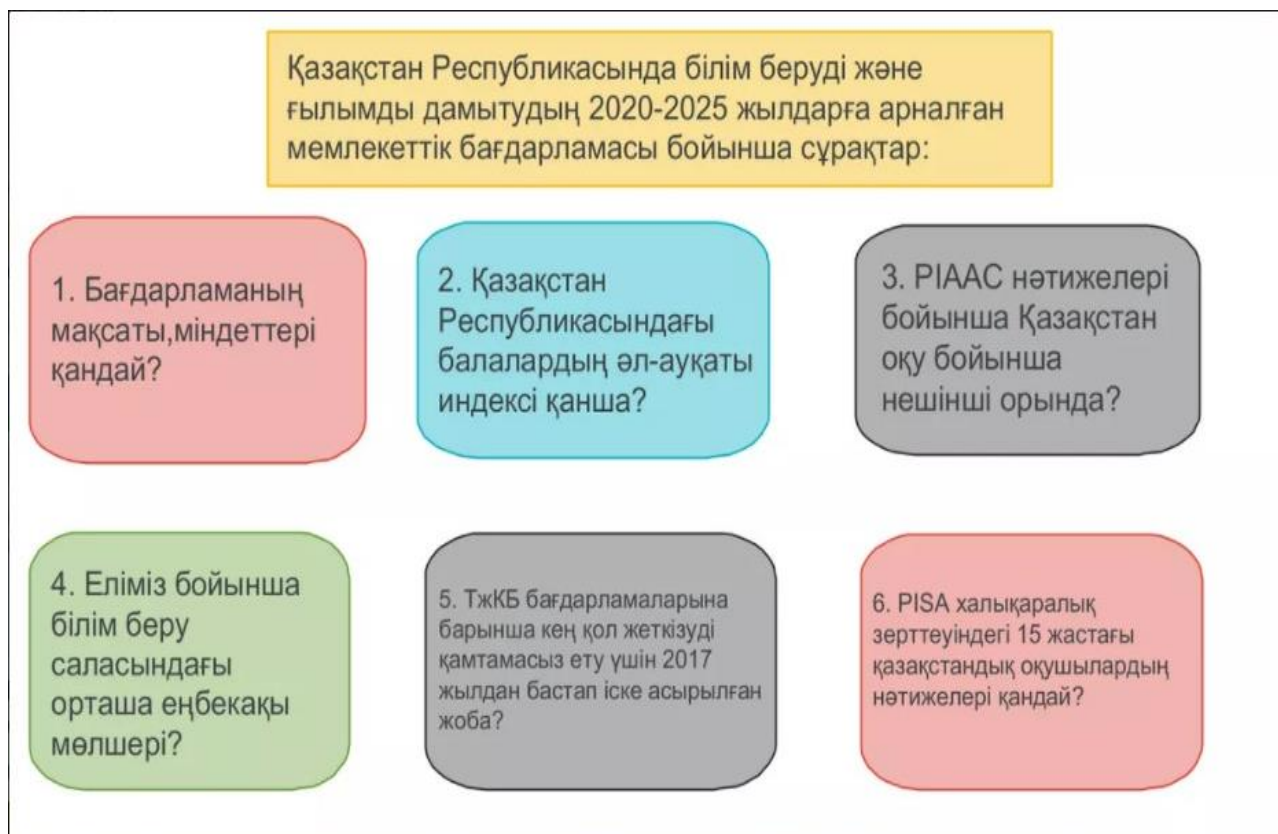
Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша сұрақтар:

1. Бағдарламаның алға қойған мақсат-міндеттері қандай?
2. Қазақстанда білім беруді және ғылымды дамыту бойынша қандай шаралар кешені іске асырылуда?
3. Отандық білім және ғылым жүйесінде шешуді талап ететін қандай өзекті мәселелерді білесіз?
4. Білікті кадрлардың келуін тежейтін қандай жағымсыз факторлар бар?
5. Қазақстан Республикасындағы балалардың әл-ауқат индексі қанша?

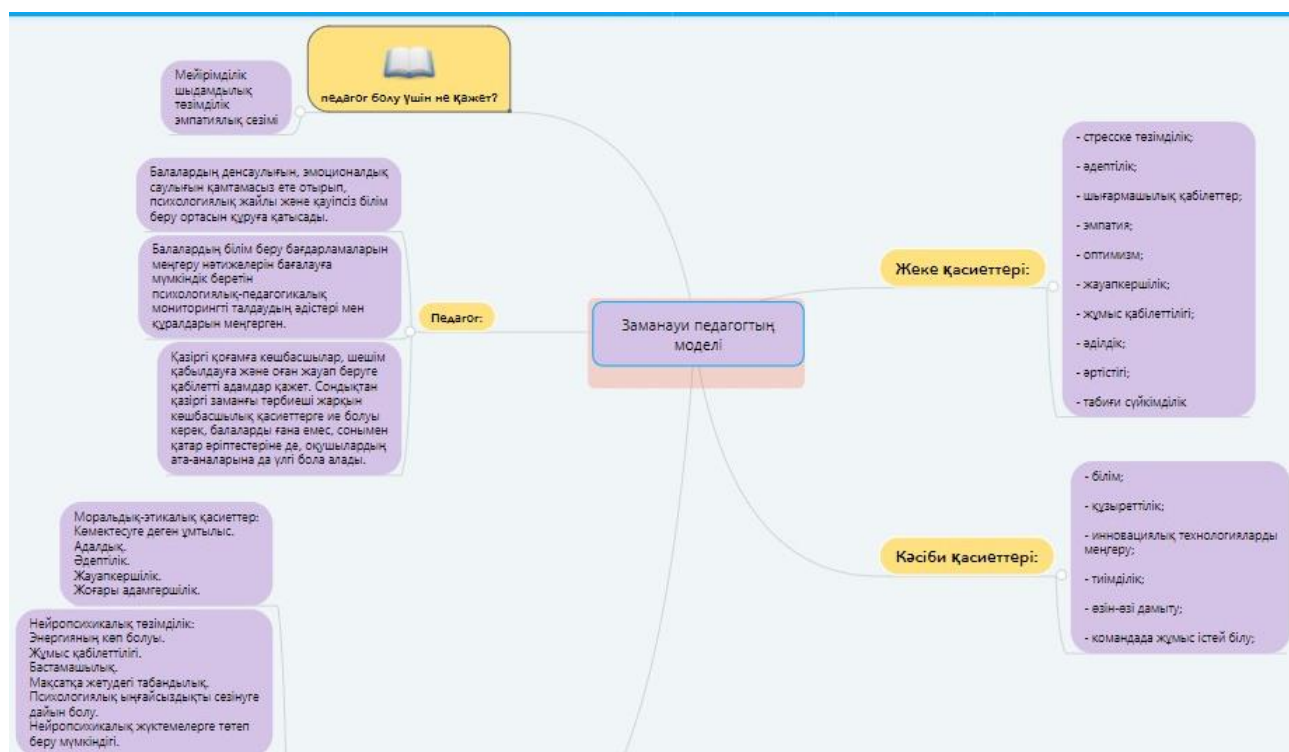
Сурет Л 1 - Google Jamboard тақтасында орындалған жұмыс

ҚОСЫМША М

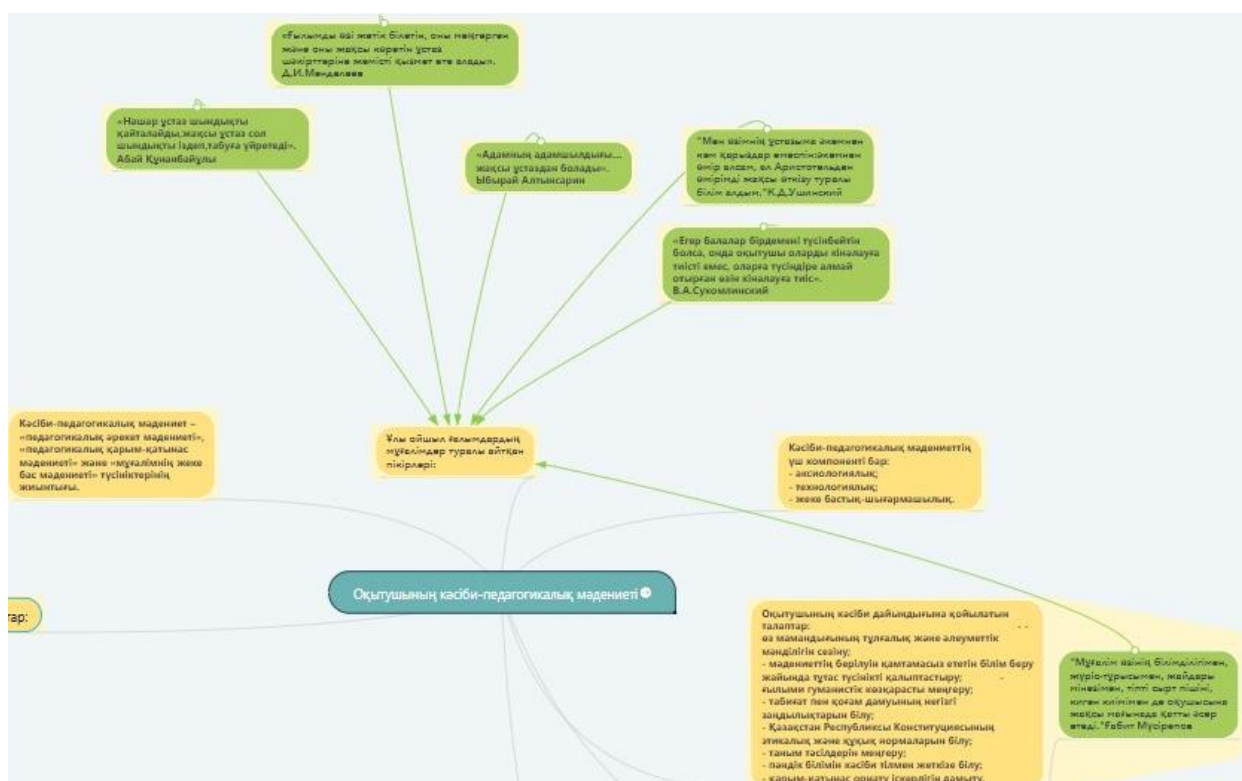
Сурет М 1 - Google Jamboard тақтасында орындалған білім алушылардың нәтижесі

ҚОСЫМША Н

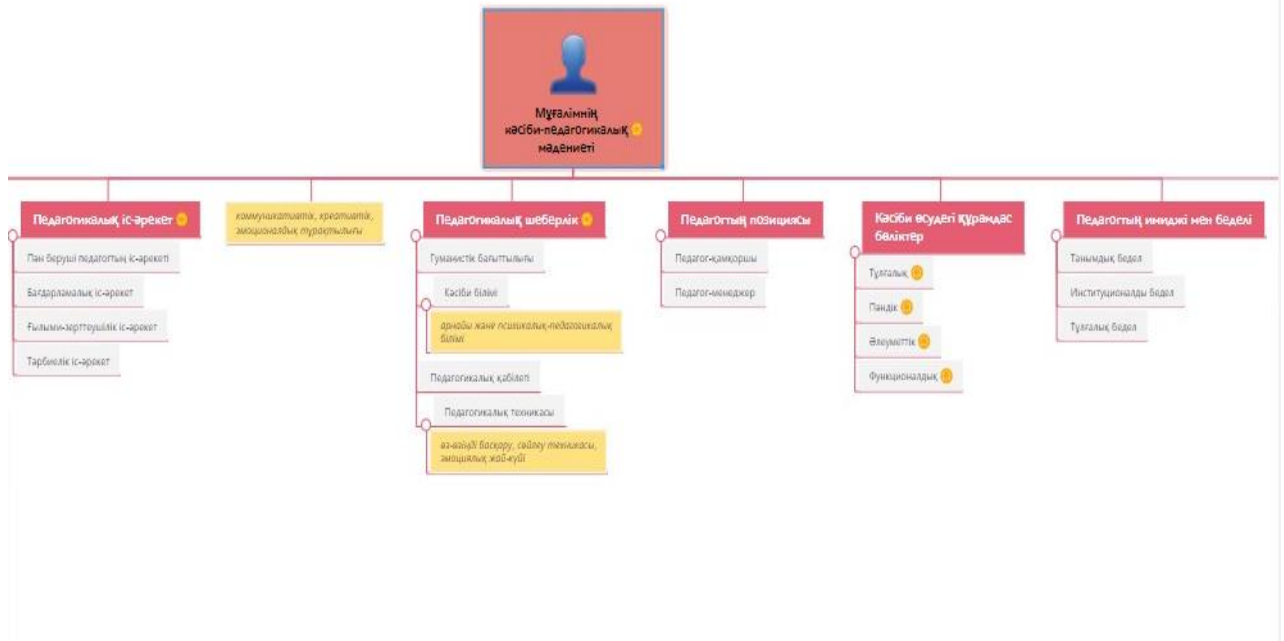
Сурет Н 1 - «Mindmeister»-де студенттердің өзіндік жұмысы

ҚОСЫМША П

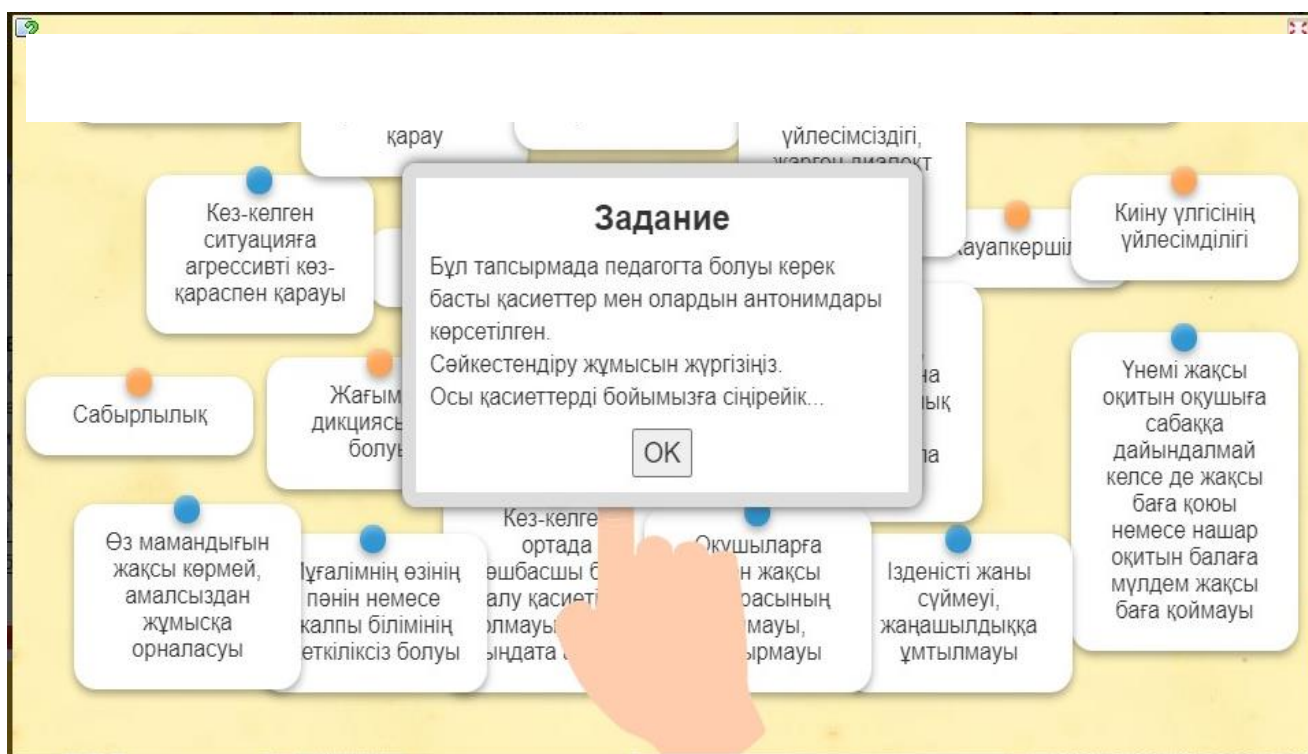
Сурет П 1- «Mindmeister» платформасында студенттердің өзіндік жұмысы

ҚОСЫМША Р

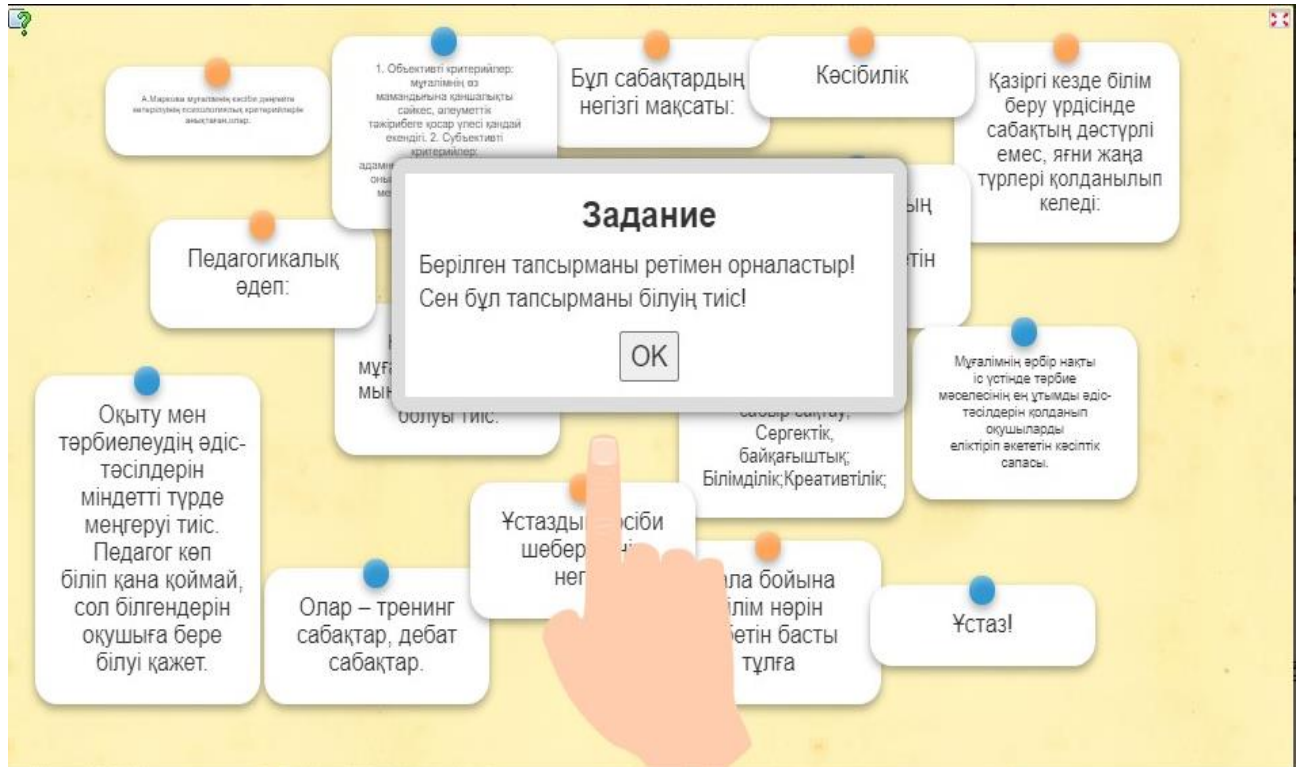
Сурет Р 1 - «Mindmeister» ресурсындағы «Мұғалімнің кәсіби шеберлігі» тақырыбындағы студенттердің жұмысы

ҚОСЫМША С

Сурет С 1 - Learning Apps қызметінде студенттердің құрастырған тапсырмалары

ҚОСЫМША Т

Сурет Т 1 - «Мұғалімнің кәсіби-маңызды қасиеттері» тақырыбындағы студенттердің Learning Apps платформасындағы жұмыстары

ҚОСЫМША У

The screenshot displays a digital workspace with a yellow background. A central white box titled "Задание" (Task) contains the text: "Берілген сөйлемдерді ретімен орналастыр" (Arrange the given sentences in order), "Сәттілік" (Success) with a checkmark icon, and an "OK" button. Surrounding this central box are 13 numbered sticky notes, each containing text related to innovation and education. Note 1: "Өзіндік даму айналымында инновация белгілі кезеңдерден өтеді, яғни олар -". Note 2: "Педагогикалық инновация". Note 3: "Нәтиже және үрдіс". Note 4: "Қосымша ақпарат: <https://youtu.be/q2Dqx7F10s>". Note 5: A portrait of a man. Note 6: "идея туындауы, мақсат белгілеу, жаңалық идеясын ойластыру, әрекет бойына келтіру". Note 7: "ИННОВАЦИЯ" with a lightbulb icon. Note 8: "Педагогикалық жаңашылдық". Note 9: "Н.В. Шишарина білім берудегі инновацияны топтарға жіктеген:". Note 10: "Австралиялық экономист Й. Шумпетер өз үлесін қосты". Note 11: "үрдіс, өнім, қызмет.". Note 12: "Ғылыми зерттеулерде "Инновация" XIX ғасырда пайда болды.". Note 13: "Н.В. Шишарина білім берудегі инновацияны топтарға жіктеген:". A blue checkmark icon is visible in the bottom right corner.

1 Өзіндік даму айналымында инновация белгілі кезеңдерден өтеді, яғни олар -

2 Педагогикалық инновация

3 Нәтиже және үрдіс

4 Қосымша ақпарат:
<https://youtu.be/q2Dqx7F10s>

5

6 идея туындауы, мақсат белгілеу, жаңалық идеясын ойластыру, әрекет бойына келтіру

7

8 Педагогикалық жаңашылдық

9 Н.В. Шишарина білім берудегі инновацияны топтарға жіктеген:

10 Австралиялық экономист Й. Шумпетер өз үлесін қосты

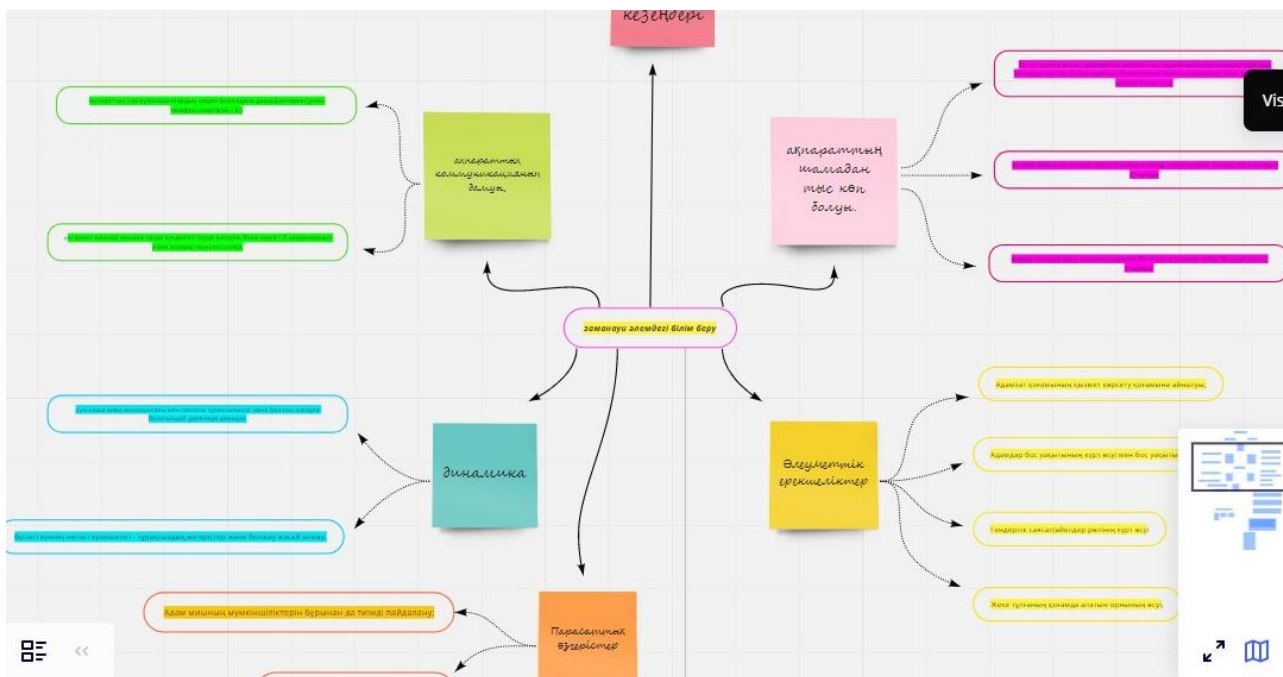
11 үрдіс, өнім, қызмет.

12 Ғылыми зерттеулерде "Инновация" XIX ғасырда пайда болды.

13 Н.В. Шишарина білім берудегі инновацияны топтарға жіктеген:

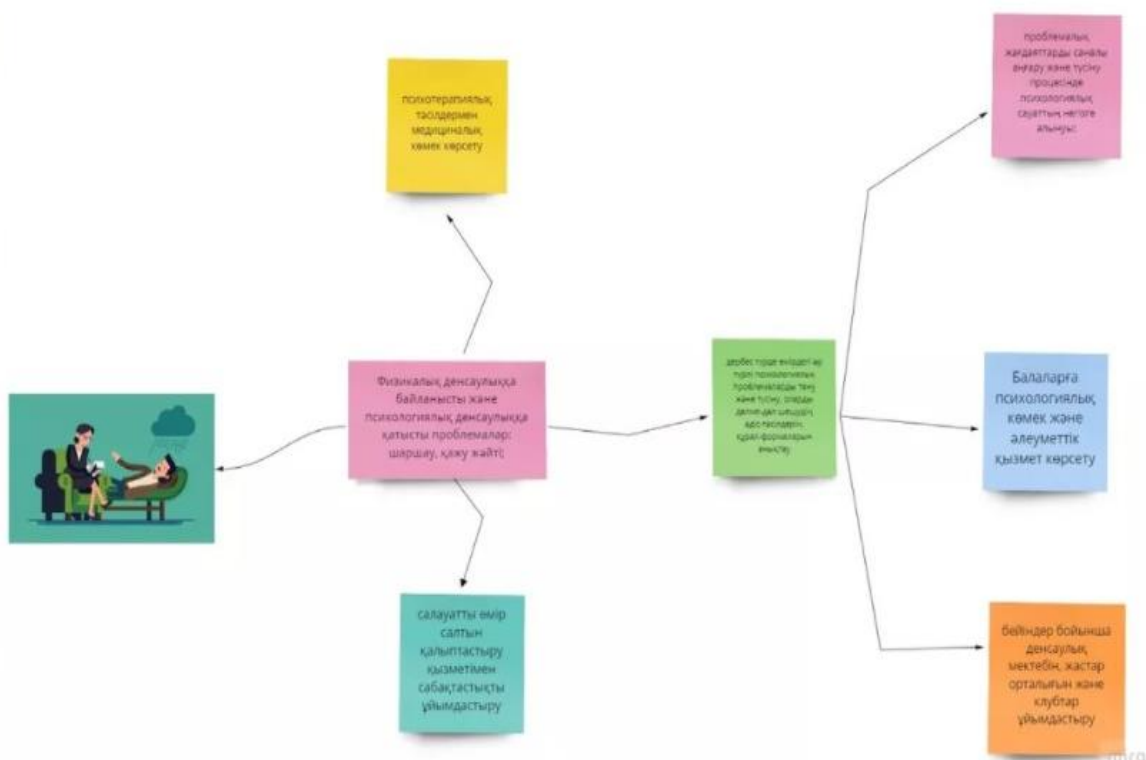
Сурет У 1 - Learning Apps платформасындағы «Жаңашылдық» тақырыбындағы тапсырманың орындалуы

ҚОСЫМША Ф

Сурет Ф 1 - Miro платформасында «Заманауи әлемдегі білім беру» тақырыбындағы тапсырманың орындалуы

ҚОСЫМША X

Сурет X 1 - Салауатты өмір салтын қалыптастыруға байланысты MiGo платформасындағы тапсырмадан көрініс